

ΔΡΓΔΕ

ΘΕΜΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

«Δυστυχής δ' ἐγὼ γυνή...»

Από τη Μήδεια στη Φραγκογιαννού:

Όταν «κανὲν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι φαίνεται».

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΤΣΟΥΦΗ

ΑΜ: 510045

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Α' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ-ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Β' ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΘΩΜΑΣ ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ

ΜΕΛΟΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΒΛΑΒΙΑΝΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2024-2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη `	3
Abstract	4
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ	5
Εισαγωγή	5
1. Διαδικασία κατασκευής κοινωνικού φύλου	6
<i>Παρατήρηση</i>	8
2. Κατασκευάζοντας τη Μήδεια	10
<i>α. Ο δημιουργός</i>	10
<i>β1. Ο μύθος</i>	11
<i>β2. Η γυναίκα εκτός τραγωδίας: η θέση της στην Ελλάδα του 5^{ου} π.Χ. αι.</i>	13
<i>γ. Η γυναίκα με το όνομα Μήδεια</i>	16
<i>δ. Η βάρβαρη γυναίκα με τον ηρωικό κώδικα τιμής</i>	17
3. Κατασκευάζοντας τη Χαδούλα – Φραγκογιαννού	19
<i>α. Ο δημιουργός</i>	19
<i>β. Η θέση της γυναίκας στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αι.</i>	20
<i>γ. Η γυναίκα με το όνομα Φραγκογιαννού</i>	21
4. Το δίκαιο	26
5. Κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες	30
6. Ανασυνθέτοντας τον μύθο:	
Μήδεια – Φόνισσα και Σπουδές Φύλλου	33
Συμπεράσματα	38
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ	40
ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟ	
Το όνειρο της Φραγκογιαννούς	40
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	69

Περίληψη

Η χρονική και η ειδολογική απόσταση που χωρίζει τη *Μήδεια* από τη *Φόνισσα* είναι δεδομένη. Ωστόσο, δεν λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγων στην παρούσα μελέτη, καθώς τα δύο έργα επιλέγονται προς συνεξέταση με βάση τους κατασκευασμένους κοινωνικά ρόλους των κεντρικών τους μορφών. Στο πλαίσιο αυτό, η *Μήδεια* και η *Χαδούλα-Φραγκογιαννού* καλούνται να βγουν από το περιθώριο που τοποθετούνται λόγω της κοινωνικής τους κατάστασης, όπως αυτή έχει καθοριστεί από την κοινωνικοπολιτισμική ετερότητα στην περίπτωση της πρώτης και την κοινωνικοοικονομική ετερότητα στην περίπτωση της δεύτερης. Το φύλο τους λειτουργεί καταλυτικά, αυξάνοντας τον βαθμό δυσκολίας των ζητημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν, αλλά και τον αποτροπιασμό για το γεγονός ότι και οι δύο γυναίκες οδηγούνται στο έγκλημα, από διαφορετικούς δρόμους η καθεμία.

Στο πλαίσιο αυτό, διερευνούνται οι έμφυλοι ρόλοι που αποδίδονται στις συγκεκριμένες λογοτεχνικές μορφές, καθώς και η κοινωνική θέση που καταλαμβάνουν αυτές στην ιεραρχία της εποχής που εντάσσεται το κάθε έργο. Βασικό εργαλείο στη διερεύνηση αυτή αποτελούν οι λόγοι που εκφέρουν η *Μήδεια* και η *Χαδούλα-Φραγκογιαννού*, οι οποίοι δεν συμβαδίζουν με τα σύγχρονά τους κοινωνικώς αποδεκτά πρότυπα. Επιπλέον, επιχειρείται μία ανάγνωση πίσω από τους λόγους αυτούς, στην προσπάθεια να προσδιοριστεί η πηγή της δυστυχίας τους, τη στιγμή που στα περιβάλλοντα που δρουν οι δύο γυναίκες, τελικά τίποτα δεν είναι αυτό που φαίνεται.

Προκειμένου να επιτευχθούν τα παραπάνω, στο θεωρητικό πρώτο μέρος της μελέτης παρατίθενται τα «εργαλεία» και οι παράμετροι της έρευνας. Ακολουθούν οι αναγνώσεις των έργων, τα οποία εντάσσονται στο χωροχρονικό και κοινωνικοπολιτικό τους πλαίσιο, προκειμένου να φωτιστούν οι συνθήκες που σφράγισαν τις διασημότερες αντιηρωίδες της ελληνικής γραμματείας.

Στο δεύτερο μέρος, το δημιουργικό, παρατίθεται θεατρικό μονόπρακτο με τίτλο «*Το όνειρο της Φραγκογιαννούς*», στο οποίο επιχειρείται η απόδοση μιας σύνοψης όσων έχουν παρατεθεί στο θεωρητικό μέρος, υπό το πρίσμα της συνάντησης της *Μήδειας* και της *Χαδούλας*.

Λέξεις κλειδιά

Γυναίκα, λόγος, έμφυλος ρόλος

Abstract

The temporal and ideological distance between *Medea* and *The Murderess* is known. However, it's operation is not an inhibiting factor in this thesis, as the two literary works are selected for consideration based on the socially constructed roles of their main figures. In this context, Medea and Hadoula-Fragogiannou are called to come out of the marginal position they are placed in due to their social situation that is determined by the socio-cultural distinctness (as it is stated in the first instance) and the socioeconomic distinctness (as it is stated in the second). Their gender acts as a catalyst, increasing the degree of difficulty of the issues they are asked to deal with, but also the awfulness that both women are led to crime, each by different paths, though.

In this context, the gender roles attributed to the specific literary forms are analyzed, as well as the social position they occupy in the hierarchy of the era to which each literary is integrated. A key tool in this probe are the discourses which are given by Medea and Hadoula-Fragogiannou, although they do not conform to their contemporary socially acceptable standards. Furthermore, is suggested an other reading option to their discourses, in an attempt to determine the source of their unhappiness, at a time when in the environments in which the two women operate, ultimately nothing is what it seems.

In order to achieve the above, the “tools” and parameters of the research are listed in the theoretical first part of the present thesis. Subsequently, the readings of the literary works are listed incorporated in their spatio-temporal and socio-political context, in order to shed light on the special circumstances that sealed the most famous anti-heroines of Greek literature.

In the second part, which is the creative one, a theatrical one-act entitled “The Dream of Fragoyannou” is presented, in which is made an attempt to give a summary of what has been listed in the theoretical part, in the light of the encounter between Medea and Hadoula.

Keywords

Woman, discourse, gender role

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

Εισαγωγή

Λόγοι που εκφέρονται από γυναικείους χαρακτήρες οι οποίοι πλάθονται από άντρες δημιουργούς· φράση που θα μπορούσε ν' αποτελέσει εναλλακτικό τίτλο ή επεξήγηση αυτού της παρούσας διμερούς εργασίας. Η δυστυχία της ευριπίδειας Μήδειας¹ και η πεποίθηση της παπαδιαμαντικής Χαδούλας-Φραγκογιαννούς² περί της έννοιας της αλήθειας αποτελούν τον βασικό άξονα στη συγκριτική μελέτη των δύο έργων.

Παρά τη χρονολογική και ειδολογική τους απόσταση, τα έργα συναντώνται στον τρόπο με τον οποίο οι δημιουργοί τους αναπαριστούν όψεις γυναικών και δη γυναικών που διαπράττουν έγκλημα, το οποίο λόγω του φύλου τους καθίσταται «εγκληματικότερο». Δεδομένου ότι τα περαιτέρω κοινά στοιχεία αλλά και οι διαφορές των κεντρικών χαρακτήρων έχουν μελετηθεί εκτενώς, στην παρούσα εργασία επιχειρείται μία ανάγνωση βασισμένη στους λόγους που εκφέρουν και στην ευρύτερη διανοητική τους συμπόρευση *προτού* εγκληματήσουν, υπό το πρίσμα της έμφυλης τους ταυτότητας αλλά και των έμφυλων ρόλων που καλούνται να διαδραματίσουν. Επιπλέον, τίθεται το ερώτημα «Τιμωρία και εξέγερση ή Λύτρωση και Καθυπόταξη;» σχετικά με τη συνολική σκιαγράφηση των χαρακτήρων της Μήδειας και της Χαδούλας-Φραγκογιαννούς από τους δημιουργούς τους, στο πλαίσιο μιας απόπειρας ανάγνωσης πίσω από τα κείμενα.

¹ «*Δυστυχής δ' ἐγὼ γυνή*», *Μήδεια*, στ. 1250, Θ. Κ. Στεφανόπουλος (μτφρ.), *Ευριπίδη Μήδεια*, Κίχλη, Αθήνα, 2012, στο εξής: *Μήδεια*, ό.π.

² «*Κανὲν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι φαίνεται...*», Αλ. Παπαδιαμάντης, «*Η Φόνισσα*», στο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (επιμ.), *Ἄπαντα*, τόμος 3^{ος}, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1984 Δόμος, κεφ. Ε΄, στο εξής: *Φόνισσα*, ό.π.

1. Διαδικασία κατασκευής κοινωνικού φύλου

Στα 1868 οι Νικολαΐδης και Γρηγοράς κυκλοφορούν μια σειρά μεταφράσεων αρχαίων κειμένων στα οποία περιλαμβάνονται τραγωδίες του Ευριπίδη, μεταξύ αυτών και η *Μήδεια*.³ Οι μεταφραστές, στην κατακλείδα της ανάλυσης που προηγείται της απόδοσης του έργου, εξάρουν τον διαπλαστικό χαρακτήρα του αρχαιοελληνικού δράματος. Προτρέπουν δε ειδικά την Ελληνίδα αναγνώστρια να το μελετά, υπογραμμίζοντας ότι η *Μήδεια* απεικονίζει παραστατικά «*τας συνεπείας του έρωτος*». Λειτουργεί, συνεπώς, ως υπόδειγμα συμπεριφορικών προτύπων για τη γυναίκα, η οποία καλό είναι να αποφεύγει τα «*σφοδρά πάθη*» και την «*ιδιάζουσα*» γυναικεία ζηλοτυπία.⁴

Στην παραπάνω αναφορά εντοπίζεται εναργώς ο έμφυλος ρόλος που αποδίδεται στη γυναίκα, καθορίζοντας την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά της.⁵ Πρόκειται για μία κοινωνικοπολιτισμική διάκριση στηριζόμενη σε μεταβαλλόμενες στον χρόνο και τον χώρο πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων,⁶ η οποία αποτελεί ένα από τα αντικείμενα μελέτης των Σπουδών Φύλου.⁷ Οι διαφορές αυτές καθορίζουν την αυτοαντίληψη του ατόμου (την *έμφυλη ταυτότητα*) και κατ' επέκταση τον *έμφυλο ρόλο* που οφείλει να επιδεικνύει – είτε στο πλαίσιο διαφυλικών σχέσεων είτε σε οποιαδήποτε όψη κοινωνικής ζωής – όπως αυτά επιμερίζονται βάσει του φύλου και του γένους⁸ στο οποίο ανήκουν.⁹ Σύμφωνα με τον Δασκαλάκη, η

³ Δ. Νικολαΐδης και Χ. Γρηγοράς (μτφρ.), *Ευριπίδου Μήδεια*, τυπογραφείον της Έπταλόφου, έν Κωνσταντινουπόλει 1868. Πρόκειται για πεζόμορφη απόδοση στην καθαρεύουσα χωρίς πρωτότυπο κείμενο.

⁴ Νικολαΐδης και Γρηγοράς (1868), ό.π., σσ. ιε', ιστ'. Αντίστοιχα στη μετάφραση της *Ανδρομάχης* των ίδιων, (Δ. Νικολαΐδης και Χ. Γρηγοράς (μτφρ.), *Ευριπίδου Ανδρομάχη*, τυπογραφείον της Έπταλόφου, έν Κωνσταντινουπόλει, 1868), η Ελληνίδα μπορεί να βρει «*διδασκτικά μαθήματα άγνης ήθικης*».

⁵ Δημ. Ι. Δασκαλάκης, *Εισαγωγή στη Σύγχρονη Κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014, σ. 324.

⁶ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 324.

⁷ Ως Σπουδές Φύλου ορίζονται τα διεπιστημονικά ακαδημαϊκά προγράμματα έρευνας και σπουδών που προέκυψαν ως απόρροια της θεωρίας της φεμινιστικής κριτικής. Με περισσότερο διευρυνμένο αντικείμενο μελέτης από τον λεγόμενο «ακαδημαϊκό φεμινισμό» διερευνούν τους τρόπους της ιστορικής διαμόρφωσης των έμφυλων υποκειμενικοτήτων όπως αυτά προκύπτουν υπό την επιρροή κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζουν παράλληλα τις μορφές κοινωνικής αναπαράστασης των φύλων στις τέχνες και τα μίντια. Ε. Σηφάκη, *Σπουδές Φύλου και Λογοτεχνία*, Κάλλιππος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 2015.

Βλ. σχετικό άρθρο της ίδιας (18.07.2023), στο https://www.avgi.gr/parembaseis/454702_spydes-fyloy?amp.

⁸ Στο ερώτημα σχετικά με το αν η βιολογία ή η κουλτούρα αποτελεί τον καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση του ατόμου, οι Σπουδές Φύλου υπογραμμίζουν τη θεμελιακή διάκριση μεταξύ βιολογικού (sex) και κοινωνικού (gender) φύλου. Δασκαλάκης (2014), ό.π., σσ. 323, 324. Πρβλ. και Αντ. Πετρίδης, «Ο Ευριπίδης, η τραγωδία και οι Σπουδές Φύλου», 2013, στο https://antonispetrides.wordpress.com/2013/01/12/euripides_gender/.

⁹ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σσ. 324, 327.

ανθρωπιστική έρευνα έχει αποδείξει ότι οι αντιλήψεις περί αρρενωπότητας και θηλυκότητας ή πατρότητας και μητρότητας αποτελούν κατασκευές κοινωνικές και δη μεταβαλλόμενες, δεδομένου ότι ποικίλουν ιδιαίτερα σε κοινωνίες μη δυτικές.¹⁰ Συνεπώς, η διάκριση φύλου-γένους¹¹ είναι κομβική δεδομένου ότι καταδεικνύει την απουσία ταύτισης γένους και βιολογικού «πεπρωμένου», και ως εκ τούτου αποδεικνύει ότι η γυναικεία καταπίεση συνιστά πολιτισμικό φαινόμενο και όχι απόρροια βιολογικών διαφορών μεταξύ των φύλων.¹²

Το φύλο, επιπλέον, διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στον καθορισμό της *κοινωνικής κατάστασης* των ρόλων που το άτομο καλείται να επιτελέσει, καθώς αυτή διακρίνεται σε *αποδιδόμενη* (μέσω φύλου, φυλής, εθνότητας, ηλικίας, οικογενειακής καταγωγής και οικογενειακών σχέσεων) και *επιτυγχανόμενη* (λόγου χάρη μέσω εκπαίδευσης, γάμου, επαγγέλματος).¹³ Η κοινωνική κατάσταση σχετίζεται τη *θέση* του ατόμου σε επίπεδο *κοινωνικής ιεραρχίας* –καθορίζοντας καθήκοντα, δικαιώματα και τρόπο ζωής– προσδιοριζόμενης, ωστόσο, από την τιμή και το κύρος. Συνεπώς, άμεσα συνδέεται με την *κοινωνική ισχύ*, η οποία μεταφράζεται ως δυνατότητα επιβολής της βούλησής του.¹⁴

Η εναλλαγή των *κοινωνικών θέσεων* στην πορεία ζωής του ατόμου θεωρείται μάλλον δεδομένη, βάσει των στοιχείων που τις καθορίζουν. Παράλληλα, οφείλει να σημειωθεί ότι το άτομο είναι πιθανό να αποτελεί φορέα αντιφατικών ή συγκρουόμενων μεταξύ τους θέσεων. Ωστόσο, κοινωνικές θέσεις και κοινωνική κατάσταση ουσιαστικά συνιστούν τον *κοινωνικό ρόλο* του ατόμου, ο οποίος αποτελεί την προσδοκώμενη συμπεριφορά του σε όποια κοινωνική περίσταση.¹⁵ Κοινωνικές θέσεις και ρόλοι αποτελούν στοιχεία μεταβαλλόμενα με την *κοινωνική εξέλιξη*. Αν το σύνολο των κοινωνικών χαρακτηριστικών του ατόμου προσδιορίζει την άσκηση των ρόλων, η εν γένει συμπεριφορά του συνίσταται σε σύνθεση ανάλογων της κοινωνικής του θέσης ρόλων, όπως τους μαθαίνει μέσω της *κοινωνικοποίησης*.¹⁶ Η κοινωνικοποίηση, επιπλέον, αποτελώντας το μέσο εσωτερίκευσης κοινωνικών

¹⁰ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σσ. 324, 327.

¹¹ *Sex-gender*. Βλ. Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 324. Πρβλ. A. Oakley, *Sex, Gender and Society*, Gower Publishing Company Limited England, 1985, σ. 16, η οποία τονίζει ότι με την έννοια του «βιολογικού φύλου» (sex) συνδέονται οι βιολογικές, ορατές διαφορές μεταξύ αρσενικού-θηλυκού με άμεση αναφορά στη διαφορά αναπαραγωγικής λειτουργίας. Με τον όρο «κοινωνικό φύλο» (gender), αντίθετα, συνδέεται ό,τι κατηγοριοποιείται πολιτισμικά ή κοινωνικά σε «ανδρικό» ή «γυναικείο».

¹² Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 327.

¹³ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 233.

¹⁴ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 233.

¹⁵ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σσ. 233-234.

¹⁶ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σ. 235.

κανόνων και μάθησης συμπεριφορικών προτύπων ανά περίπτωση, συμβάλλει στη λειτουργία και στην αποτελεσματικότητα του αυτοελέγχου, ως μορφή του *κοινωνικού ελέγχου*.¹⁷

Παρατήρηση

Οι προερχόμενες από το πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας πληροφορίες χρησιμοποιούνται ως εργαλεία ανάδειξης των κοινωνικά κατασκευασμένων ρόλων των ηρωίδων που εξετάζονται στην παρούσα εργασία. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι οφείλουν να ληφθούν υπ' όψιν οι ακόλουθες διευκρινίσεις:

Στην περίπτωση της τραγωδίας είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι:

- Η τραγωδία γράφεται, διδάσκεται και πιθανότατα παρακολουθείται αποκλειστικά από άνδρες. Συνεπώς, οι αγωνίες που απηχεί και ο κώδικας αξιών που διαφαίνεται στον λόγο των υποκριτών αντικατοπτρίζουν ανδρικές αγωνίες, προέρχονται από άνδρες πομπούς και κατευθύνονται σε άνδρες δέκτες.¹⁸
- Σύμφωνα με τον Sommerstein, στο πλαίσιο των δομικών κανόνων της τραγωδίας, όπως προκύπτουν από το σύνολο των σωζόμενων έργων, η σαφής αναφορά σε σύγχρονα θέματα αποκλείεται ενώ είναι θεμιτή η προσαρμογή στοιχείων.¹⁹
- Ως είδος πάντα, βασίζεται στη διαλεκτική των αντιθέτων. Βάσει αυτού, μέλημα του εκάστοτε δημιουργού αποτελεί η διεύρυνση του χάσματος απόψεων που δημιουργείται μεταξύ των συγκρουόμενων πόλων, προς όφελος της ανάδειξης του κεντρικού θέματος που πραγματεύεται, ώστε *δι' ελέου και φόβου* να επιτευχθεί η *κάθαρσις*.²⁰

Βάσει αυτών, τίθεται ως δομικό στοιχείο στην προτεινόμενη από την παρούσα εργασία ανάγνωση της *Μήδειας* η θέση ότι ο Ευριπίδης διά στόματος Μήδειας δεν καλεί σε κοινωνική απελευθέρωση του γυναικείου φύλου, αλλά, μεταξύ άλλων ζητημάτων, πραγματεύεται την έκπτωση της ανδρικής ταυτότητας.²¹

¹⁷ Δασκαλάκης (2014), ό.π., σσ. 244-245. Ειδικότερα, ο κοινωνικός έλεγχος διακρίνεται σε *τυπικό* (ασκείται μέσω του νόμου) και *άτυπο* (συνδεδεμένο με αξίες, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, ηθικές επιταγές). Στο ίδιο, σ. 244.

¹⁸ Πετρίδης (2013), ό.π.

¹⁹ Α. Sommerstein, *Αρχαίο ελληνικό δράμα και δραματουργοί*, μτφρ. Αρετή Χρήστου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 115. Πρβλ. ωστόσο, τους *Πέρσες* του Αισχύλου. Κατά τη Διαμαντάκου, στο <https://opencourses.uoa.gr/courses/THEATRE102>, αποτελούν το πρώτο «ιστορικό» δράμα του παγκοσμίου θεάτρου (472 π.Χ.) και ταυτόχρονα τη μοναδική σωζόμενη «τραγωδία επικαιρότητας».

²⁰ Πετρίδης (2013), ό.π., Ι. Συκουτρή (επιμ.), μτφρ. Σ. Μενάρδος, *Αριστοτέλους, Περί Ποιητικής*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2008, σ. 53.

²¹ Πετρίδης (2013), ό.π.

Τέλος, η κατά πολύ μεταγενέστερη νουβέλα αποτελεί προϊόν της διαφοροποιημένης παπαδιαμαντικής ηθογραφίας²² η οποία κατά τον Μουλά²³ προσδιορίζεται ως «ηθογραφικός νατουραλισμός».²⁴ Στο πλαίσιο αυτού, ο συγγραφέας διαμορφώνει τους χαρακτήρες και το πεδίο δράσης των ηρώων του, αντλώντας από την εξέλιξη ή τη στασιμότητα της ζωής γύρω του. Ο Παπαδιαμάντης εμπλέκεται ίσως περισσότερο από τους σύγχρονούς του πεζογράφους με έμφυλες αναπαραστάσεις, περιγράφοντας με ρεαλιστικό, και φιλανθρωπικό κατά την Γκασούκα, τρόπο κοινωνίες γυναικών. Ωστόσο, παρά τη διεισδυτική / διαισθητική του προσέγγιση των γυναικών, δεν απομακρύνεται από τις έμφυλες αναπαραστάσεις ή την κατανομή κοινωνικών ρόλων βάσει φύλου που θεωρούνται αποδεκτά κατά την περίοδο που συγγράφει.²⁵

²² Από τη δεύτερη φάση της, βλ. Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, ε' έκδοση, Αθήνα 1980, σ. 134 στο Μ. Γκασούκα, «Όψεις θηλυκότητας και “γυναικείος λόγος” σε ανδρικές αναπαραστάσεις: Η “Μήδεια” του Ευριπίδη και η “Φόνισσα” του Παπαδιαμάντη», στο Θ. Γραμματάς - Γ. Παπαδόπουλος, *Τραγικό και Τραγωδία την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Διάδραση, Αθήνα 2011, σ. 246.

²³ Παναγιώτης Μουλάς, «Εισαγωγή» στο *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Αυτοβιογραφούμενος*, Ερμής, Αθήνα 1974, σσ. ξγ'-ξδ'. Μαζί του συμφωνεί και ο Μ. Vitti, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1978, β' ανατύπωση: 1992, σσ. 262-267, του ιδίου, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σσ. 307-308.

²⁴ Ιω. Παρίσης - Νικ. Παρίσης, *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», Αθήνα 2020, σσ. 79-78 και 126-127.

²⁵ Γκασούκα, (2011) ό.π., σσ. 246-248.

2. Κατασκευάζοντας τη Μήδεια

α. Ο δημιουργός

Σε αντίθεση με τους προγενέστερους του Αισχύλο και Σοφοκλή, ο Ευριπίδης δεν ανέλαβε σημαντικά στρατιωτικά, πολιτικά ή λατρευτικά αξιώματα, διάγοντας βίο μάλλον όχι τόσο στέρεα εναρμονισμένο με την αθηναϊκή κοινότητα.²⁶ Η διαφοροποίηση του Ευριπίδη από τους δύο άλλους τραγικούς καθίσταται εντονότερη μέσα από τις σωζόμενες τραγωδίες. Οι ευριπίδαιοι χαρακτήρες συνδέουν το έντονο πάθος με τον ορθολογισμό, μέσω διανοητικών και ηθικών συλλογισμών, επιτρέποντας να διαφανεί ότι ο δημιουργός τους προκρίνει συχνά τον ίδιο τον προβληματισμό από τη βεβαιότητα μιας απάντησης.²⁷ Ο συνδυασμός των παραπάνω αιτιολογεί το γεγονός ότι τα έργα του έτυχαν μάλλον περιορισμένης αποδοχής από το κοινό των Αθηνών του 5^{ου} αι. π.Χ.²⁸

Ο Ευριπίδης με όχημα τον *Μύθο*, πρώτη ύλη της Αρχαίας Τραγωδίας,²⁹ μεταφέρει την προσωπική του φιλοσοφική θεώρηση και αρθρώνει *Λόγο*³⁰ «ανεβάζοντας τον θεατή στη σκηνή» κατά τον Νίτσε.³¹ Αυτό το επιτυγχάνει μετατρέποντας τους ήρωες της αρχαίας εποχής σε ανθρώπους του 5^{ου} αι., και προχωρώντας ακόμα περισσότερο, παραχωρώντας τον σε περιθωριοποιημένες από τον μύθο ομάδες (ηλικιωμένους, χωρικούς, σκλάβους).³² Η στάση του απέναντι σε μια άλλη περιθωριοποιημένη κοινωνικά ομάδα, τις γυναίκες, χαρακτηρίζεται μάλλον αμφίσημη, καθώς οι ευριπίδαιοι ηρωίδες προτάσσουν επιχειρήματα προκειμένου να υπερασπιστούν με διαύγεια και πειθώ τις πράξεις τους.³³ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα η *Μήδεια*, η

²⁶ A. Lesky, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγ. Τσοπανάκη, εκδ. Δέσποινα Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 496-497, F. Montanari, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: από τον 8^ο αι. π.Χ. έως τον 6^ο αι. μ.Χ.*, μτφρ. Αμ. Μαυρουδής, Univercity Studio Press, Αθήνα 2008, σ. 420.

²⁷ Lesky (2014), ό.π., σ. 496, Montanari (2008), ό.π., σσ. 420-421, D. J. Mastronarde, *Ευριπίδου Μήδεια*, μτφρ. Δ. Γιωτοπούλου, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 16. Για τον χαρακτηρισμό της ευριπίδειας τραγωδίας ως «πεδίο μάχης των ιδεών», βλ. Βίλχελμ Νέστλε, *Από τον Μύθο στον Λόγο*, μτφρ. Άννα Γεωργίου, εκδ. «γνώση», Αθήνα 2010, σ. 731.

²⁸ Lesky (2014), ό.π., σσ. 497-498, Montanari (2008), ό.π., σσ. 420-421, Mastronarde (2018), ό.π., σ. 16. Ωστόσο, από τον 4^ο αι. π.Χ. κ.ε. η κοσμοθεωρία και η θεματολογία των έργων του καθίστανται ιδιαίτερος προσιτές στο κοινό, βλ. στο ίδιο, σ. 21.

²⁹ Mastronarde (2018), ό.π., σ. 75.

³⁰ Βλ. περισσότερα για σχέση *Μύθου* - *Λόγου*, στο Νέστλε (2010) ό.π., σσ. 13-39.

³¹ Φρ. Νίτσε, *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2008, σ. 117.

³² Sommerstein (2006), ό.π. σ. 116, Mastronarde (2018), ό.π., σ. 21.

³³ Sommerstein (2006), ό.π., σ. 116. Περισσότερα για τη σχέση Ευριπίδη - γυναικών, βλ. Παναγής Λεκατσάς, *Ευριπίδου Μήδεια - Κύκλωψ - Άλκηστις*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ., σ. 1, Στ. Δελικωστόπουλος, *Η Γυναίκα όταν χιζόταν ο πολιτισμός*, Λιβάνης, Αθήνα 2007, σ. 261 κ.ε., S. Pomeroy, *Goddesses, whores, wives and slaves*, Mackays of Chatham Ltd, Chatham, Kent, Great Britain 1975, 80 κ.ε., ιδιαίτερα σελ. 82.

οποία διδάσκεται το 431 π.Χ., κατατάσσοντάς τον στην τρίτη θέση των δραματικών αγώνων.³⁴

β1. Ο μύθος

Η αττική τραγωδία αντλεί απ' τον μύθο ηρωικές ιστορίες. Αυτό συνεπάγεται αφενός μια σχετική εξοικείωση του κοινού με την παράδοση (ποιητική και προφορική), και αφετέρου τη δυνατότητα πολλαπλών, διαφορετικών αφηγήσεων κάθε μύθου, βάσει του τόπου, της περίπτωσης ή της ταυτότητας του αφηγητή.³⁵ Τον παραδιδόμενο από την τραγωδία μύθο της Μήδειας συνοδεύει σειρά παραλλαγών, με την ουσιαστικότερη διαφορά να εντοπίζεται στη δολοφονία των παιδιών της.

Ειδικότερα:

- Τα παιδιά (επτά αγόρια και επτά κορίτσια) δολοφονούνται στο ιερό της Ακραιάς Ἥρας όπου καταφεύγουν ως ικέτες καταδιωκόμενα από τους Κορίνθιους, οι οποίοι δεν θέλουν να εξουσιάζονται από μια γυναίκα και δη ξένη και μάγισσα.³⁶
- Δολοφονούνται στο ιερό της Ακραιάς Ἥρας από τους Κορίνθιους συγγενείς του Κρέοντα, ως αντίποινα για τη δολοφονία του από τη Μήδεια. Κατόπιν, ο Κορίνθιος διαδίδουν ότι η Μήδεια ευθύνεται και για τον θάνατο των παιδιών.³⁷
- Τα παιδιά πεθαίνουν κατά τη διάρκεια της ανεπιτυχούς προσπάθειας της μητέρας τους να καταστούν αθάνατα.³⁸

Επιπλέον, αναφορικά με τη σχέση της Μήδειας με την Κόρινθο:

- Πρόκειται για νόμιμη διάδοχο του θρόνου στην Κόρινθο (Εφύρα), ιδιαιτέρως αγαπητή στον λαό τον οποίο ωφελεί πολύ, ούσα γνώστρια φαρμάκων, βοτάνων αλλά και της τέχνης της μαντικής.³⁹

³⁴ Το δράμα που επέδρασε περισσότερο από οποιοδήποτε στην παγκόσμια λογοτεχνία κατά τον Α. Lesky, *Η τραγική ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων*, τ. Β', μτφρ. Ν. Χουρμουζιάδης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2003, σσ. 51-52, σημ. 3, Lesky (2014), ό.π., σ. 505, Mastronarde (2018), ό.π., σ. 18.

³⁵ Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 75-76.

³⁶ Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 84-85, παραλλαγή παραδιδόμενη από τον Παρμενίσκο η οποία αιτιολογεί την ιεροτελεστία που ακολούθησε. (Πρβλ. και στ. 1378-1383). Εδώ ο μύθος για την καταγωγή της από την Κόρινθο. Βλ. και Ι. Θ. Κακριδής (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 3^{ος} Οι ήρωες - τοπικές παραδόσεις, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σ. 254.

³⁷ Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 85-86: Η Μήδεια δηλητηρίασε τον βασιλιά της Κορίνθου Κρέοντα και διαφεύγει στην Αθήνα. Κρύβει τα παιδιά που είναι πολύ μικρά για να την ακολουθήσουν στο ιερό όπου βρίσκουν τον θάνατο. Βλ. και Κακριδής, ό.π. τ. 3^{ος}, σ. 254.

³⁸ Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 86-87. Βλ. και Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 256. Πρβλ. και Π. Λεκατσάς, «Η Μήδεια του Ευριπίδη. Η μορφή και το δράμα», στο *ΘΕΑΤΡΟ* [Δίμηνη Θεατρική Επιθεώρηση], περίοδος Β', τεύχος 31, Γενάρης - Φλεβάρης 1973, σ. 32.

³⁹ Ο Ήλιος μοιράζοντας στους γιους του Αλωέα και Αιήτη το βασίλειό του τους κάνει βασιλείς στην Αρκαδία και την Κόρινθο αντίστοιχα. Ο Αιήτης αποχωρώντας για να εποικίσει την Κολχίδα αφήνει τον θρόνο στον Βούνο με τη συμφωνία αν επιστρέψει ο ίδιος να του παραδώσει τον θρόνο, αν όχι, σε απόγονό του. Μετά τον θάνατο του Βούνου ο θρόνος περνά στον Αλωέα. Καθώς αυτός πεθαίνει άκληρος ο διατέγονός του Κόρινθος, οι Κορίνθιοι παρακαλούν τη Μήδεια που βρίσκεται ήδη στην

- Πρόκειται για θεότητα, ίσως την ίδια την Ήρα σε προδρομική μορφή λατρείας. Μύθος που συνδέεται με τη γιορτή της Ακραίας Ήρας στην Κόρινθο.⁴⁰
- Η ομορφιά και η σοφία της ελκύουν τον Δία. Η Μήδεια τον αποφεύγει από σεβασμό προς την Ήρα, η οποία ως ανταμοιβή υπόσχεται να δώσει στα παιδιά της αθανασία και, επιπλέον, την πληροφορεί ότι αυτά θα τιμούνται με ειδικούς εορτασμούς στην Κόρινθο.⁴¹

Αναφορικά με τις δολοφονίες που της αποδίδονται:

- Δεν έχει δολοφονήσει τον αδελφό της, τον Άψυρτο. Αντίθετα, αυτός είναι επικεφαλής στην καταδίωξη της Αργούς, έχοντας εντολή από τον πατέρα τους, Αιήτη, όταν βρει τους κυνηγημένους, να πάρει τη Μήδεια μαζί του στην Κολχίδα μόνο στην περίπτωση που αυτή παραμένει κόρη. Διαφορετικά, να επιστρέψει αφήνοντας τη Μήδεια στον Ιάσονα.⁴²
- Ο Ιάσωνας καταφεύγει στη σοφία της για να εκδικηθεί τον Πελία όταν αυτός αθετεί τον λόγο του.⁴³

Η ευριπίδεια Μήδεια περιλαμβάνει τα παρακάτω στοιχεία από τους παραδιδόμενους μύθους:

- Έχει βασιλική και θεϊκή καταγωγή (ενδεικτικά βλ. στ. 406, 746, 764, 954-955, 1321), είναι σοφή και μάγισσα (ενδεικτικά βλ. στ. 9-10).
- Μέσω παρέμβασης της θεάς Αφροδίτης ο Ιάσωνας κερδίζει την εύνοια της Μήδειας (βλ. στ. 522-575, 528).⁴⁴ Εκτός από το ερωτικό δέλεαρ, χρησιμοποιεί τη ικεσία και την πειθώ προκειμένου να πείσει τη Μήδεια να τον βοηθήσει. (Πρβλ. στ. 8, 496-497, 527, 528, 801-802).
- Η Μήδεια πραγματοποιεί την υπόσχεσή της και βοηθά τον Ιάσονα να φέρει εις πέρας τις δοκιμασίες στις οποίες τον υποβάλει ο πατέρας της (πρβλ. στ. 476-479), σκοτώνει τον δράκο που φυλά το χρυσόμαλλο δέρας ώστε να το αρπάξουν (στ.

Ιωλκό να βασιλέψει στον «πατρικό κλήρο». Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 254. Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 82-83, Λεκατσάς (1973), ό.π., σ. 32.

⁴⁰ Η αποχώρηση του Αιήτη και της Μήδειας από την Κόρινθο συνοδεύει την υποχώρηση της λατρείας. Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 257.

⁴¹ Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 254.

⁴² Η καταδίωξη λήγει όταν στο νησί των Φαιάκων ο Αλκίνοος και Αρήτη παντρεύουν τους φυγάδες. Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 254.

⁴³ Κακριδής (1986), ό.π., τ. 3^{ος}, σ. 254. Βλ. και Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 80-82, ιδιαίτερα σημ. 79, σ. 81.

⁴⁴ Βλ. και Mastronarde (2018), ό.π., σσ. 77-78. Πρόκειται για στοιχεία που αντλούνται από τον μύθο της Αργοναυτικής Εκστρατείας. Στο ίδιο, βλ. σ. 78 για στοιχεία που παρατίθενται από τους Ησίοδο και Πίνδαρο για την ερωτική τρέλα της Μήδειας. Στον δεύτερο επιπλέον, η Μήδεια εμφανίζεται ως σημαντικός συνεργάτης και πρόσωπο εξουσίας στην ένδοξη περιπέτεια.

480-482), και δολοφονεί τον αδερφό της προκειμένου να καθυστερήσει την καταδίωξή τους (στ. 167, 1334).

- Καταστρώνει και εκτελεί το σχέδιο θανάτωσης του Πελία, όταν αυτός αρνείται να παραδώσει τον θρόνο στον Ιάσονα (στ. 9-10, 486-487, 504-508).
- Παρά το γεγονός ότι στο έργο τα παιδιά δολοφονούνται από την ίδια τη Μήδεια, κατά τη διάρκεια υλοποίησης του εκδικητικού της σχεδίου, ο Ευριπίδης «κρύβει» στους στ. 1378-1379 τον *ακούσιο φόνο*⁴⁵ των παιδιών κατά την προσπάθειά της να τους χαρίσει αθανασία. Επιπλέον, αφήνει αιχμές για τον κίνδυνο που διατρέχουν αυτά από τους Κορίνθιους (στ. 781-782, 1061-1062).

Ο Ευριπίδης συνθέτει τη τραγωδία του, κρατώντας τη βασιλική (αλλά όχι από την Κόρινθο) γενιά της Μήδειας, τονίζοντας αντίθετα τη βαρβαρική καταγωγή της. Διαφοροποιεί περισσότερο τον μύθο παρουσιάζοντάς την να σκοτώνει τα παιδιά για λόγους εκδίκησης⁴⁶, καθώς μετά από δεκάχρονη παραμονή στην Κόρινθο, η Μήδεια απολύτως προσβεβλημένη από την επιλογή του Ιάσονα να παντρευτεί την κόρη του Κρέοντα, Γλαύκη (ή Κρέουσα), δολοφονεί τη μέλλουσα νύφη και αμέσως μετά τα παιδιά της, στερώντας του παρόντες και μέλλοντες απογόνους.

β2. Η γυναίκα εκτός τραγωδίας: η θέση της στην Ελλάδα του 5^{ου} π.Χ. αι.⁴⁷

Στην αρχαία Ελλάδα, η γυναίκα θεωρείται πλάσμα ασταθές σε βιολογικό και ψυχολογικό επίπεδο, ανίκανο να ελέγξει τον εαυτό του λόγω αδυναμίας αντίστασης σε εξωτερικά ερείσματα, στα οποία περιλαμβάνονται και τα συναισθήματα.⁴⁸ Η «υπαρκτή αλλά αδρανής λειτουργία της σκέψης της» κατά τον Αριστοτέλη,⁴⁹ συνδυαστικά με την ηθική της αδυναμία, αντιμετωπίζεται μόνο με τον θεσμό του

⁴⁵ Lesky (2003), τ. Β' σσ. 52, 53 σημ. 1.

⁴⁶ Κατά τον Lesky (2003), τ. Β', σ. 53, βλ. και σημ. 1, δεν έχει διευκρινιστεί αν ο Ευριπίδης πρώτος αποδίδει των χαμό των παιδιών στην εκδίκηση.

⁴⁷ Η αναφορά κρίνεται απαραίτητη, καθώς παρά το γεγονός ότι η δράση εξελίσσεται στην Κόρινθο, αφενός παρακολουθεί αθηναϊκό κοινό και αφετέρου, επαρκείς πληροφορίες για τη θέση της γυναίκας της περιόδου παραδίδονται για την Αθήνα και τη Σπάρτη, με την τραγωδία να αποτελεί μέρος του υλικού τεκμηρίωσης.

⁴⁸ Κ. Καλογερόπουλος, «Γυναίκες-δουλεία-δημοκρατία στην αρχαιοελληνική κοινωνία,» *Archive*, 3, (13 Ιαν. 2007): 41-50, Α. Πετροπούλου, «Οικογενειακοί δεσμοί» στο Α. Μηλιός κ.ά., *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2000, σ. 308.

⁴⁹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1260 a 5-13: «ἐν ταύτῃ γὰρ ἔστι φύσει τὸ μὲν ἄρχον τὸ δ' ἀρχόμενον, ὧν ἑτέραν φαμέν εἶναι ἀρετήν [...] ἄλλον γὰρ τρόπον τὸ ἐλεύθερον τοῦ δούλου ἄρχει καὶ τὸ ἄρρεν τοῦ θήλεος καὶ ἀνὴρ παιδός. καὶ πᾶσιν ἐνυπάρχει μὲν τὰ μόρια τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐνυπάρχει διεφερόντως. ὁ μὲν γὰρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τὸ βουλευτικόν, τὸ δὲ θῆλυ ἔχει μὲν, ἀλλ' ἄκυρον, ὁ δὲ παῖς ἔχει μὲν, ἀλλ' ἀτελές», Πρβλ. Καλογερόπουλος (2007), ό.π., και Fantham et al, *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, μτφρ. Κ. Μπούρας, Πατάκης, Β' έκδοση, Αθήνα 1994, σσ. 164-166, μεταφρασμένα χωρία: 1252a24-b14, 1259a37-b10, 1260a3-24, 1260b12-25.

γάμου σε νεαρή ηλικία⁵⁰ και τον εγκλεισμό της στον οίκο, ενώ ακόμη και στην ερωτική συνένωση (στο πλαίσιο πάντα του γάμου) τον αποκλειστικό έλεγχο διατηρεί ο άνδρας⁵¹.

Τελεί σε κατάσταση μόνιμης ανηλικότητας.⁵² Καθώς ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός διανύει τον περίφημο Χρυσό Αιώνα, και το δημοκρατικό σύστημα τη «ριζοσπαστική» φάση του, η συμμετοχή στα κοινά αποτελεί όχι μόνο δικαίωμα αλλά και καθήκον για τους πολίτες.⁵³ Τους άρρενες, *ίσους μεταξύ τους πολίτες*, που μετέχουν στη διοίκηση της πόλης όντες κύριοι του εαυτού τους, αλλά και κύριοι των οίκων τους, με τα άτομα που τους απαρτίζουν (γυναίκες, παιδιά, δούλους) να είναι υποταγμένα στην εξουσία τους.⁵⁴ Δούλοι και μέτοικοι αποκλείονται από το πολιτικό σώμα, οι δεύτεροι, ωστόσο, υπό προϋποθέσεις μπορούν να λάβουν τιμητικά τον τίτλο του πολίτη.⁵⁵ Ωστόσο, ο όρος «*γυναίκα πολίτης*» δεν παραδίδεται, η γυναίκα είναι «*αστή*».⁵⁶

Εφόσον ο πατέρας αποδεχτεί τη γέννηση θηλυκού παιδιού και αποφευχθεί η έκθεσή του⁵⁷ μεγαλώνει περνώντας το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου στα γυναικεία διαμερίσματα ασχολούμενο με γυναικείες εργασίες, με την περίπτωση της μόρφωσης να είναι απολύτως προαιρετική –και μάλλον μικρή– περιορισμένη σε τραγούδι και

⁵⁰ Πιθανότατα σε ηλικία ανάμεσα στα δεκατέσσερα με δεκαοκτώ έτη. Βλ. S. Blundell, *Γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Λ. Ι. Χατζηφώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σσ. 185-186.

⁵¹ Κ. Καλογερόπουλος (2007), *ό.π.*, και *Ἠθικά Νικομάχεια* 7.7. 1150b 15. Βλ. και E. Cantarella, «Η θέση της γυναίκας στην Αθήνα της κλασικής εποχής», περ. «*Αρχαιολογία*», τευχ. 21, Νοεμβρ. 1986, σσ. 17, όπου αναφέρει τον χαρακτηριστικό νόμο που αποδίδεται στον Σόλωνα για τις «ξεχασμένες» ερωτικά επικλήρους που έχουν γεννήσει γιο, άρα εξασφαλίζει τον κληρονόμο, καθώς προβλέπει ότι ο σύζυγός της οφείλει να έχει μαζί της ερωτικές επαφές τουλάχιστον 3 φορές μηνιαίως.

⁵² R. Flacelière, *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Γερ. Βανδώρου, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1990, σ. 87, C. Mossé, *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Στεφανής Αθανάσιος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2004, σ. 56, C. Mossé, *Πολιτική και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Μπούρας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 31.

⁵³ Περισσότερα στο Fantham et al (1994), *ό.π.*, σσ., 68-127. Κατά τον Αν. Πετρίδη «Ο Ευριπίδης, η τραγωδία, και οι σπουδές Φύλου (Gender Studies)», 2013, υπάρχει ανάγκη περιφρούρησης του θηλυκού, προκειμένου να διατηρηθεί νόμιμα και γνήσια αναπαραγόμενο το πολιτικό σώμα. Πρβλ. *Αριστοτέλης, Πολιτικά* 1, 1252a30-31: «*ἄρχων δὲ φύσει καὶ ἀρχόμενον διὰ τὴν σωτηρίαν*». Βλ. και Mossé (2003), *ό.π.*, σσ. 28-29.

⁵⁴ Κατά τον Καλογερόπουλο (2007), *ό.π.*, στο δημοκρατικό σύστημα η υποταγή των γυναικών αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι. Πρβλ. Fantham et al (1994), *ό.π.*, σσ., 104-106.

⁵⁵ Και όλα τα δικαιώματά του, πλην της άσκησης δημοσίων αξιωμάτων. Βλ. Μ. Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 132.

⁵⁶ Eva Cantarella, *Οι γυναίκες της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Π. Δημάκης, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 2005, σ. 99.

⁵⁷ Στο πλαίσιο της αρρενοκραμικής διαδοχής η γέννηση κοριτσιού δεν αποτελεί παρά επιπλέον έξοδο για τον οίκο, καθώς το οικογενειακό όνομα διατηρείται αποκλειστικά μέσω αρρένων απογόνων. Άμεση απόρροια τούτου, η εκμετάλλευση των οικογενειακών περιουσιακών στοιχείων αποκλειστικά από αυτούς. Καλογερόπουλος (2007), *ό.π.*

χορό προκειμένου να συμμετέχει στις θρησκευτικές τελετές.⁵⁸ Και αυτό μέχρι μέσω του –συμφωνημένου από τον πατέρα του κοριτσιού– γάμου ουσιαστικά να αλλάζει κύριο, περνώντας από τον κύριο-πατέρα στον κύριο-σύζυγο, σε έναν άλλο οίκο.⁵⁹

Η λύση γάμου, αν και σπάνια, υφίσταται ως δυνατότητα στην επιλεκτικά δημοκρατική⁶⁰ Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. και μάλιστα αμφίπλευρα.⁶¹ Οι διαδικασίες, ωστόσο, διαφέρουν σημαντικά στην περίπτωση της γυναίκας, δεδομένου ότι αυτή μη διαθέτοντας δικαιοπρακτική ικανότητα, πρέπει να εκπροσωπηθεί από τον επώνυμο άρχοντα. Επιπλέον, οφείλει να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι η απιστία του συζύγου δεν συνιστά λόγο διαζυγίου.⁶²

Η γυναίκα του 5^{ου} αι. π.Χ. από τη στιγμή της γέννησής της έως αυτή του θανάτου της στερείται προσωπικής παρουσίας⁶³ καθώς ακόμη και η προίκα που της παραχωρείται στον γάμο (εγγύς) διαχειρίζεται από τον σύζυγό της, στερείται το δικαίωμα συμμετοχής στη διοίκηση, στερείται τη δημόσια φωνή εκπροσωπούμενη μονίμως από τον εκάστοτε κύριόν της.⁶⁴ Είναι απαραίτητη μόνο για την εξασφάλιση νομίμων Αθηναίων πολιτών, εφόσον μόνο άνδρες *εκ δυοίν αστοίν* καταγόμενοι συνιστούν το πολιτικό σώμα.⁶⁵

⁵⁸ Μ. Γκιρτζή, «Γαμήλια έθιμα της αρχαιότητας και η θέση της γυναίκας στο γάμο», περ. «*Αρχαιολογία*» τευχ. 109, Δεκ. 2008, σσ. 52-60 στο <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/109-10.pdf>. Βλ. και Πετρίδης (2013), ό.π.

⁵⁹ Καλογερόπουλος (2007), ό.π., Blundell, (2004), ό.π., σ. 191. Στο ίδιο, σ. 186, υπογραμμίζεται η σπανιότητα στις μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι η γυναίκα είχε λόγο περί αυτού, καθώς θεωρούνταν ανίκανη για λήψη ανάλογης απόφασης από νομικής απόψεως. Mossé (2003), ό.π., σσ. 31-32.

⁶⁰ O Flacelière (1990), ό.π., σ. 73 υπογραμμίζει για τη συγκεκριμένη περίοδο, ότι ο αριθμός (κατά προσέγγιση) των πολιτών υπολογίζεται στους 40.000, των μετοίκους στους 20.000, ενώ αν προστεθούν στον αριθμό αυτό οι γυναίκες και τα παιδιά, οι ελεύθεροι άνθρωποι της πόλης έφταναν στους 200.000 περίπου, ενώ ο δυσχερέστερα υπολογίσιμος αριθμός των δούλων ίσως να έφτανε στα 300.000 άτομα. Βλ. και σημ. Πρβλ. και Mossé (2003), ό.π. σσ. 53-54. Ωστόσο, ο Μ. Betalli, «Το παράδοξο μοντέλο: η Αθήνα και η δημοκρατική πόλη», στο Ουμπέρτο Έκο (επιστ. επιμ.), *Αρχαία Ελλάδα*, τ. 1^{ος}, μτφρ. Βασ. Πατίκα, εκδ. ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α. Ε., Αθήνα 2018, σσ. 236-237, τονίζοντας την επαναστατικότητα του εγχειρήματος της αθηναϊκής δημοκρατίας, θεωρεί ανόητο και μικρόψυχο τον καταλογισμό της παράλειψης συμπερίληψης των γυναικών στο πολιτικό σώμα από τους Αθηναίους. Τονίζει δε, ότι εφόσον η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί προνόμιο, φυσικό επακόλουθο είναι όποιος το απολαμβάνει να θέλει να περιορίσει την πρόσβαση περισσότερων σε αυτό.

⁶¹ *Έκπεμψις, άποπομπή*: ο σύζυγος δηλώνει την επιθυμία του μπροστά σε μάρτυρες και στέλνει τη μέχρι πρότινος σύζυγό του στην οικογένειά της, επιστρέφοντας την προίκα, σε περίπτωση στειρότητας ή μοιχείας από πλευράς της. *Άπόλειψις*: η σύζυγος καταθέτει το αίτημά της στον επώνυμο άρχοντα, ο οποίος αν το κρίνει απαραίτητο την εκπροσωπεί ώστε να προχωρήσει η διαδικασία. *Αφαίρεσις*: λύση γάμου που επιδιώκεται από τον πατέρα της νύφης, συχνά για οικονομικούς λόγους. Γκιρτζή (2008), ό.π., σ. 58. Βλ. και Flacelière (1990), ό.π., σ. 87.

⁶² Γκιρτζή, (2008), ό.π., σ. 58 και *Αριστοτέλης, Αθηναίων Πολιτεία*, 57,3.

⁶³ Της ανήκουν μόνο τα ενδύματα και τα κοσμήματά της. Καλογερόπουλος (2007), ό.π.

⁶⁴ Flacelière (1990), ό.π., σσ. 81-87, ό.π., Fantham et al (1994), ό.π., σσ. 104-106, 134-138.

⁶⁵ Πετρίδης (2013), ό.π. Αν αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί έμμεση ένταξη στη ευρύτερη πολιτική κοινότητα.

γ. Η γυναίκα με το όνομα Μήδεια

Σεμνή και σιωπηλή, αλλά, ταυτόχρονα, αμόρφωτη, περιθωριοποιημένη, υποταγμένη παρουσιάζεται η γυναίκα της κλασικής εποχής. Πώς μπορεί να διεκδικήσει οτιδήποτε; Η Μήδεια δεν αποδέχεται αδιαμαρτύρητα το γεγονός ότι ο Ιάσωνας θα παντρευτεί άλλη γυναίκα. Κατάγεται από την Κολχίδα, έναν τόπο βαρβαρικό για τους Έλληνες, ωστόσο προέρχεται από βασιλική γενιά και ο δημόσιος βίος δεν της είναι άγνωστος. Έχει αγαπήσει παθιασμένα τον Ιάσωνα, και για τον έρωτα αυτόν έχει προδώσει την πατρίδα και την οικογένειά της, φτάνοντας ακόμη και στη διάπραξη εγκλημάτων. Έχει αποκτήσει μαζί του δύο γιους, εκπληρώνοντας το καθήκον της στον τόπο όπου πλέον ζει, να εφοδιάσει με άνδρες την πόλη και ταυτόχρονα να εξασφαλίσει τη συνέχεια της γενιάς στον Ιάσωνα.⁶⁶ Δέκα χρόνια μετά την εγκατάστασή της στην Κόρινθο,⁶⁷ της ζητείται να εγκαταλείψει *ήτιμασμένη* την πόλη καθώς ο άντρας με τον οποίο έχει ανταλλάξει γαμήλιους όρκους⁶⁸ παντρεύεται μία νεότερη Ελληνίδα, βασιλικής γενιάς. Οποιαδήποτε σύγχρονή της γυναίκα ακολουθώντας τις προβλεπόμενες διαδικασίες του διαζυγίου θα επέστρεφε στον πατρικό οίκο, προκειμένου να αναλάβει άλλος άνδρας την «κυριότητά» της. Όχι όμως η γυναίκα που ονομάζεται Μήδεια. Και σίγουρα, όχι αμαχητί.

Η Μήδεια μόνο φαινομενικά προσαρμόζεται στον κοινωνικό ρόλο που επιβάλλεται στο φύλο της. Αισθάνεται –και είναι– ξένη, αίσθηση που επιτείνεται από την απομάκρυνση του Ιάσωνα, τον μοναδικό συνδετικό της κρίκο με την πόλη. Αν η απόρριψή του πληγώνει τη γυναίκα, ταπεινώνει τη βασίλισσα, προσβάλλει κι αδικεί τη σύντροφο στους αγώνες, υποτιμά τη σοφή γυναίκα μετατρέποντάς τη σε άγρια τιμωρό.

*Ητιμασμένη και άπολις.*⁶⁹ Η Μήδεια από έρωτα εγκαταλείπει τη θέση της στο βασίλειο του πατέρα της για να εγκλωβιστεί σε μια ανδροκρατούμενη και πατριαρχικά δομημένη κοινωνία. *Ητιμασμένη και αδικημένη.* Η Μήδεια *βούλεται*. Έχει άποψη, είναι *σοφή* και σε θέση να διακρίνει το δίκαιο απ' το άδικο. *Ητιμασμένη και προδομένη.* Η Μήδεια δεν είναι διατεθειμένη να παραδοθεί στην προγραμμαμένη μοίρα των γυναικών του τόπου όπου κατέληξε να ζει. Πληγωμένη, ταπεινωμένη και

⁶⁶ Στο πλαίσιο της αρρενογραφμικής διαδοχής.

⁶⁷ Δήμητρα Μήττα, *Μορφές και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Μυθολογίας*, λήμμα «Μήδεια» στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/magicians/page_004.html#toc007.

⁶⁸ Η Μήδεια επαναλαμβάνει τους όρκους που της έχει δώσει ο Ιάσωνας. Ωστόσο, γάμος με την έννοια που παρατίθεται σε προηγούμενη ενότητα, δεν αναφέρεται. Πρβλ. σημ. 17 του παρόντος.

⁶⁹ Βλ. *Μήδεια*, ό.π., *ήτιμασμένη*: στ. 20, *άπολις*: στ. 255, 646.

θυμωμένη η Μήδεια, η γυναίκα που τολμά να διεκδικήσει τον έρωτα, στέκει σύντροφος και αρωγός στο πλευρό του Ιάσονα, η ιέρεια - βασιλοπούλα που εκπίπτει στη θέση της συζύγου, καλείται να πάρει τον δρόμο της εξορίας, *ητιμασμένη*.

Ο Ευριπίδης παραδίδει έναν γυναικείο χαρακτήρα με ανδρικό ήθος, χαρακτήρα που η Rabinowitz σχολιάζει εύστοχα ως «*θηλυκού φύλου αλλά αρσενικού γένους*»,⁷⁰ δομημένο σ' ένα σύστημα έντονων αντιθέσεων. Το πάθος την παρασύρει, αλλά σκέφτεται μεθοδικά προκειμένου να καταστρώσει σχέδιο εκδίκησης. Συγκεντρώνει συμμάχους αλλά δρα μόνη. Βιώνει έναν πόνο απόλυτα ανθρώπινο αλλά λειτουργεί σαν δαίμονας. Και όλα αυτά με κοινό παρονομαστή το φύλο και το γένος της, ούσα γυναίκα και βάρβαρη.

Δεν υπάρχει θεία μανία στην περίπτωση της, παρά μόνο θυμός και ανθρώπινη αδικία. Από το καταστροφικό ξέσπασμά της δεν γλιτώνουν τα παιδιά της. Αποτελούν το όχημα για να ισοπεδώσει τον Ιάσονα. Ένοχη για τη δολοφονία τους; Αναμφίβολα. Ωστόσο, προτού οδηγηθεί στο έγκλημα προηγείται ένας μάλλον δύσκολος δρόμος, ο οποίος -χωρίς να την αθώνει- προοικονομεί τη σφοδρότητα της επερχόμενης εκδίκησης. Αν η Μήδεια θέλει να αντιδράσει, οφείλει να δραστηριοποιήσει τη λειτουργία της σκέψης της και αντιστρέφοντας την προαναφερθείσα θέση για τη φύση της γυναίκας, να αποκτήσει ανδρικά χαρακτηριστικά σκέψης.

δ. Η βάρβαρη γυναίκα με τον ηρωικό κώδικα τιμής

Κατά τον Πετρίδη, ο Ευριπίδης πλέκει με έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα τρόπο τα ηθικά όρια μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων.⁷¹ Όταν ο προγενέστερός του Αισχύλος στους *Πέρσες* του παραδίδει ένα ισχυρό αντιθετικό δίπολο (Έλληνας-βάρβαρος) εστιασμένο ουσιαστικά σε ζητήματα σχετικά με την ηθική συμπεριφορά, την πολιτική ιδεολογία και την ευρύτερη στάση προς το θείο και τον άνθρωπο και όχι φυλετικά, ο Ευριπίδης στη Μήδεια φέρνει την πλήρη ανατροπή.⁷² Αν ο Έλληνας Ιάσωνας έχει τον ρόλο του «*Εαυτού*» και η ξένη Μήδεια αυτόν του «*Άλλου*»,⁷³ τότε είναι σημαντικό να εξεταστεί ο τρόπος συμπεριφοράς τους, καθώς ο πρώτος ακολουθεί ολότελα αντίθετους ως προς την ελληνική ηθική συμπεριφορικούς

⁷⁰ N. S. Rabinowitz, *Anxiety veiled: Euripides and the traffic in women*, Ithaca, N.Y. Cornell University Press, 1993, σ. 153

⁷¹ Αν. Πετρίδης, «Για τη “Μήδεια” του Ευριπίδη (1): αμφίσημη Μήδεια, αμφίθυμοι θεατές, 2012, στο https://antonispetrides.wordpress.com/2012/01/26/medea_1_ambiguity/.

⁷² Αν. Πετρίδης, «“Ως εις καθρέπτην”»: μια επισκόπηση των χρήσεων του Βαρβάρου στην τραγωδία του Ευριπίδη», 2018, στο <https://antonispetrides.wordpress.com/2018/05/07/euripides-barbarian/>.

⁷³ Περισσότερα για τον ρόλο του ξένου βλ. Edith Hall, *Inventing the Barbarian, Greek Self-Definition through Tragedy*, Claredon Press, Oxford 1991, σσ. 101-160.

κανόνες, ενώ η Μήδεια αντιδρά στο θέμα της καταπάτησης των όρκων εφαρμόζοντας κώδικες που απαντούν στον επικό ηρωισμό.⁷⁴

Η ετερότητα, που ενδεχομένως λανθάνει και λειτουργεί ως μέσο σύζευξης όταν ο Ιάσοντας και η Μήδεια γνωρίζονται σε βαρβαρικό έδαφος, επανέρχεται δριμύτερη δέκα χρόνια αργότερα, στο ελληνικό. Το άτομο που πρώτο προδίδει δεν είναι αυτό με τη βαρβαρική καταγωγή. Ο Έλληνας ήρωας αποδεικνύεται αδύναμος. Προκρίνει την προσωπική του εξέλιξη και την οικονομική ευμάρεια, εποφθαλμιώντας ενδεχομένως και στη βασιλική διαδοχή, με επιχείρημα την ευημερία της πρώην συζύγου και των παιδιών τους. Καθώς η οικογενειακή και συζυγική της ισορροπία διαταράσσεται, η βάρβαρη γυναίκα αντιδρά και μάλιστα με έναν τρόπο βαρβαρικό για τα ελληνικά ήθη, προτάσσοντας την ερωτική εγκατάλειψη. Η Romilly σημειώνει ότι ο Ευριπίδης ανεβάζει τον έρωτα επί σκηνής.⁷⁵ Στη συγκεκριμένη τραγωδία, ο Έρωτας, ο αμέσως επόμενος μετά το Χάος κατά τον Ησίοδο⁷⁶ λειτουργεί ως καταλύτης προκειμένου να πυροδοτηθεί μια μεγάλη έκρηξη.

Ο Ευριπίδης δεν συνθέτει μια ιδανική ηρωίδα, αλλά ένα ζωντανό πλάσμα, με τις αρετές και τις κακίες του, τις δυνάμεις και τις αδυναμίες του.⁷⁷ Ανατρέπει τα έμφυλα και τα εθνικά στερεότυπα, τη στιγμή που η βάρβαρη γυναίκα προκρίνει τον θάνατο από την αδράνεια, ούσα διπλά βάρβαρη κατά τον Χειμωνά, «από καταγωγή κι από έρωτα».⁷⁸

⁷⁴ Πετρίδης (2018), ό.π.

⁷⁵ J. De Romilly, *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Μίνα Καρδαμίτσα - Ψυχογιού, Εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα 1997, σ. 134

⁷⁶ Γ. Καραγιάννης, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, *Ο Έρωτας στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων*, ειδική έκδοση για «Το Βήμα», ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ ΑΕ, Αθήνα 2019, σσ. 40-41, Ησίοδος, *Θεογονία*, 116. Βλ. στο ίδιο, σσ. 56-59, απόσπασμα 179b, από τον *Φαίδρο* του Πλάτωνα.

⁷⁷ Ε. Μπασιτιά, *Ευριπίδου Μήδεια*, εκδ. Άετός, Αθήναι 1940, σ. 15.

⁷⁸ Γ. Χειμωνάς (μτφρ.), *Ευριπίδη Μήδεια*, εκδ. Καστανιώτη, 5^η έκδοση, Αθήνα 1998, σ. 12.

3. Κατασκευάζοντας τη Χαδούλα – Φραγκογιαννού

α. Ο δημιουργός

Η Σκιάθος δεν αποτελεί μόνο πεδίο δράσης της πλέον αμφίσημης ηρωίδας του Παπαδιαμάντη, της Φραγκογιαννούς, αλλά και τόπο γέννησης και θανάτου του.⁷⁹ Ο Αλέξανδρος είναι το τέταρτο παιδί από τα έξι αδέρφια της οικογένειας Αδαμαντίου Εμμανουήλ, και ο μεγαλύτερος γιος καθώς ο πρωτότοκος πέθανε νήπιο.⁸⁰ Το γεγονός αυτό βάσει των θεσμών της εποχής σημαίνει ότι οφείλει να συνδράμει την οικογένεια στην προσπάθεια προικοδότησης των κοριτσιών.⁸¹ Η ιδιότητα του ιερέα πατέρα του θεωρείται ότι επέδρασε σημαντικά στη διαμόρφωση της πίστης και τη συγκρότηση της προσωπικότητάς του⁸² ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι σε σχετικά νεαρή ηλικία έρχεται σε επαφή με τον μοναχισμό κατά την ολιγόμηνη παραμονή του στον Άγιον Όρος.⁸³

Δημοσιογράφος, μεταφραστής, ποιητής και διηγηματογράφος απευθύνεται στο αστικό κοινό όπως αυτό διαμορφώνεται στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. στην Αθήνα, διατηρώντας παράλληλα ισχυρούς δεσμούς με την επαρχία. Ο Παπαδιαμάντης που ζει για μεγάλα χρονικά διαστήματα στην Αθήνα δεν αστικοποιείται ποτέ.⁸⁴ Παρατηρεί και καταγράφει στα διηγήματά του εικόνες του αθηναϊκού αστικού περιβάλλοντος ή του αγροτικού, του νησιού του.⁸⁵ Μέσω την ηρώων του - μέλη κοινωνικών ομάδων⁸⁶ αναδεικνύει τις παθογένειες της εποχής, χρησιμοποιώντας τότε την καθαρεύουσα και τότε το σκιαθίτικο γλωσσικό ιδίωμα, ιδίως στα διαλογικά τμήματα των αφηγημάτων που διαδραματίζονται στο νησί της Σκιάθου, ενώ η εκκλησιαστική υμνογραφία και η θρησκευτική παράδοση διακρίνονται ευκρινώς στα κείμενά του.⁸⁷ Οι ήρωές του, και ακόμη συχνότερα οι ηρωίδες του, ζουν συνήθως στο περιθώριο των κοινωνιών που περιγράφει, και

⁷⁹ Σκιάθος, 4 Μαρτίου 1851 - 2 Ιανουαρίου 1911. Βλ. σχετικά, Μ. Ζ. Κοπιδάκης, «*Εν λόγω ελληνικό...*», Ίκαρος Εκδοτική Εταιρία, Αθήνα 2003, σ. 229.

⁸⁰ Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών (ΕΠΣ), <http://www.papdiamandis.net>.

⁸¹ Μόνο μία από τις αδελφές του παντρεύτηκε.

⁸² Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, <http://www.papdiamandis.net>.

⁸³ Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, <http://www.papdiamandis.net>, βλ. στο ίδιο και Γ. Ν. Μαμαλούγκος 2011, *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Βιογραφικά*.

⁸⁴ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Η ειδυλλιακή διάσταση της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη. Μερικές παρατηρήσεις και προτάσεις». *Το σχοίνισμα της γραφής. Παπαδιαντι(ολογ)ικές μελέτες*, Gutenberg, Αθήνα 2014, σσ. 26, 50.

⁸⁵ Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, <http://www.papdiamandis.net>, Α. Μαντάς, «Βιογραφία Παπαδιαμάντη», στο *100 Μεγάλοι Έλληνες. Οι κορυφαίοι όλων των εποχών*, τ. 3^{ος}, ΣΚΑΪ ΒΙΒΛΙΟ, Αθήνα 2009, σσ. 22-28.

⁸⁶ Κατά τον Μαντά (ΕΠΣ), ό.π., άμεση παραπομπή στην εκκλησιαστική κοινότητα.

⁸⁷ Μαντάς, Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, <http://www.papdiamandis.net>.

μάλιστα, όχι από επιλογή. Ο τρόπος που προσεγγίζει τη γυναικεία ψυχосύνθεση συνδυαστικά με το γεγονός οι περισσότεροι κεντρικοί χαρακτήρες του έργου του είναι γένους θηλυκού, τον οδηγούν στη σύνθεση ενός λογοτεχνικού περιβάλλοντος βαθύτατα γυναικοκεντρικού.

Σύμφωνα με έναν από τους μελετητές του έργου του, τον Καργάκο, ο Παπαδιαμάντης ένας κατ' ανάγκη κοσμοκαλόγερος όχι από θρησκευτικούς αλλά από σαφέστατα κοινωνικούς λόγους.⁸⁸ Η αποτυχία του να συνδράμει οικονομικώς την οικογένειά του προκειμένου να προικιστούν και να παντρευτούν οι αδελφές του, πιθανότατα είχε αντίκτυπο και στην προσωπική του ζωή.⁸⁹ Ο υποταγμένος σε ένα κοινωνικό και ηθικό «πεπρωμένο» Παπαδιαμάντης, επαναστατεί εσωτερικά αδυνατώντας να εξωτερικεύσει αυτήν του την επανάστασή.⁹⁰ Έτσι, μονόχνοτος και εσωστρεφής, αφήνει ν' ακουστεί η φωνή του μέσω των χαρακτήρων που πλάθει, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Φραγκογιαννούς σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές.⁹¹

β. Η θέση της γυναίκας στην Ελλάδα κατά τα τέλη του 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αι.

Ήδη κατά την περίοδο 1834-1880, στην αθηναϊκή κοινωνία αρχίζει να διαφαίνεται η διάθεση ότι οι γυναίκες επιθυμούν να αποποιηθούν τον ρόλο που τους είχε ανατεθεί: αυτός της ανεπάγγελτης, της πειθήνιας συζύγου - στοργικής μητέρας ελλιπούς μόρφωσης, της αποκομμένη πλήρως από τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις. Διεκδικούν ισότιμη εκπαίδευση, ίσες ευκαιρίες και δικαιώματα στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο.⁹² Είναι χαρακτηριστικό ότι σημαντικό μέρος της αρθρογραφίας της *Εφημερίδος των Κυριών*⁹³ καταλαμβάνουν κείμενα που υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της εργασίας των γυναικών, επιχειρώντας μάλιστα να τη συνδέσουν με μιας μορφής «αντίδοτο» στην προίκα, ένα ζήτημα που αφορά τις γυναίκες όλων των κοινωνικών τάξεων.⁹⁴

⁸⁸ Σ. Ι. Καργάκος, *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2003, σ. 24.

⁸⁹ Καργάκος (2003), ό.π., σσ. 23, 36-38.

⁹⁰ Καργάκος, (2003), ό.π., σσ. 36-38.

⁹¹ Ενδεικτικά, βλ. Καργάκος (2003), ό.π., σσ. 37.

⁹² Ελ. Αλεξανδρή-Βρανά, *Η Αθήνα του 19^{ου} αι. και η συμβολή της Ευρώπης στην πολιτιστική της εξέλιξη*, Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 2002, σ. 131, Ευδοκία Γιαννάτη, *Εφημερίς των Κυριών (1887-1917): αναπαραστάσεις και επαναπροσδιορισμοί γυναικείων ταυτοτήτων στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο: απόψεις διδασκαλισσών για τη γυναικεία εργασία*, Διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 67.

⁹³ Ξεκινά την κυκλοφορία της το 1887.

⁹⁴ Γιαννάτη (2020), ό.π., σσ. 67-80, πρβλ. και Ελένη Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2007, σσ. 180-182.

Ωστόσο, υπάρχει πάντα και η άλλη όψη, αυτή των μη προνομιούχων οικονομικά γυναικών, ή σαφέστερα, των γυναικών που ανήκουν στην κατώτερη οικονομική τάξη. Ιδιαίτερα από το 1870 και έπειτα, το φαινόμενο του εξαστισμού και η διαβίωση -και επιβίωση- στην πόλη επηρεάζουν την κοινωνική θέση αυτών των γυναικών, οι οποίες καθορίζονται από δύο εξαιρετικά σημαντικές παραμέτρους που αφορούν την εκπαίδευση και την είσοδό τους στην έμμισθη εργασία.⁹⁵ Επιπλέον, είναι σαφώς δυσκολότερο γι' αυτές να συγκεντρωθεί η απαραίτητη προίκα ώστε οι γονείς να «αποκαταστήσουν» την κόρη, καθώς η κοινωνία εμφανίζεται ιδιαίτερος απορριπτική προς τις ανύπανδρες γυναίκες.⁹⁶

Κοινός παρονομαστής στα αποδεκτά κοινωνικά πρότυπα, για τις γυναίκες όλων των τάξεων, παραμένει πάντα η «σεμνότης» και η «αρετή»⁹⁷, ενώ θέματα που άπτονται της ανατροφής των παιδιών ή της συντήρησης ηλικιωμένων μελών της οικογένειας περιλαμβάνονται στην υποχρέωση του νοικοκυριού –με ό,τι αυτό συνεπάγεται– και θεωρούνται μάλλον αυτονόητες υποχρεώσεις των γυναικών, δεδομένου ότι ταυτίζονται με τη φύση τους.⁹⁸ Τα παραπάνω ισχύουν τόσο για τις αστικές κοινωνίες όσο και γι' αυτές της υπαίθρου, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

Η βαθιά ριζωμένη αντίληψη που θέλει τα κορίτσια να χρειάζονται προστασία και ιδιαίτερη φροντίδα σε συνδυασμό με την απαιτούμενη σκληρή εργασία από ολόκληρη την οικογένεια ώστε η απαραίτητη προίκα να εξασφαλίσει την αποκατάστασή τους με έναν «καλό» γάμο, καλλιεργεί στις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις την αντίληψη ότι η γέννηση των κοριτσιών αποτελεί μάλλον ατυχία για την οικογένεια.⁹⁹

Σύμφωνα με την Αντμάν, η γυναικεία ταυτότητα στην ύπαιθρο, όπου ζει το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού, καθορίζεται βάσει ενός τρίπτυχου κανόνων που συνθέτουν η ορθοδοξία (θρησκευτικός κανόνας), ο «νόμος» του χωριού (τοπικός-κοινωνικός) κανόνας και η βιωματική εμπειρία.¹⁰⁰

Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις γυναίκες της Αθήνας και αυτές της επαρχίας εντοπίζεται στο γεγονός ότι λόγω της καθημερινής πολύωρης ενασχόλησής τους με

⁹⁵ Εργάτριες και υπηρέτριες, γυναίκες γενικότερα που μην έχοντας στοιχειώδη μόρφωση για ν' απασχοληθούν σε επαγγέλματα όπως δασκάλα λόγου χάρη. Βλ. Γιαννάτη (2020), ό.π., 158 κ.ε.

⁹⁶ Βαρίκα (2007), ό.π., σ. 95.

⁹⁷ Βαρίκα (2007), ό.π., σ. 47.

⁹⁸ Γκασούκα, Μ., *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Διδακτορική διατριβή στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1996, σ. 57.

⁹⁹ Αλεξανδρή-Βρανά, ό.π., σ. 130.

¹⁰⁰ Μ. Ε. Αντμάν, *Βία και Πονηριά, Άντρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990, και Γκασούκα, (1996), ό.π. σ. 62.

τη γεωργία, και μάλιστα σ συγχρωτισμό με τον ανδρικό πληθυσμό, οι αγρότισσες απολαμβάνουν σχετικά μεγαλύτερη ευχέρεια κίνησης. Αυτό, ωστόσο, δεν ισχύει για τα νεαρά και ανύπανδρα θηλυκά, που από την ηλικία των 12 ετών περίπου τίθενται υπό διαρκή επιτήρηση.¹⁰¹ Αντίθετα, στις ηλικιωμένες παρατηρείται ένας τύπος αναβάθμισης της κοινωνικής τους θέσης καθώς τους επιτρέπεται ένας τρόπος συμπεριφοράς από τον οποίο αποκλείονταν νεότερες, όπως λόγω χάρη η εκφορά άποψης για θέματα της κοινότητας ή η δημόσια συνομιλία με τους άνδρες.¹⁰² Επιπλέον, διατηρούν βασική θέση στους χώρους γυναικείας συντροφιάς των αγροτικών κοινωνιών, αναλαμβάνοντας διήγηση παραμυθιών και ιστοριών, μεταφέροντας τραγούδια ή μοιρολόγια από γενιά σε γενιά, αλλά και μη διστάζοντας να διηγηθούν τολμηρά αστεία. Φυσικά, το κουτσομπολιό καλλιεργείται ανεξαρτήτως ηλικίας των συμμετεχουσών...¹⁰³

Ωστόσο, οι όποιες –σχετικές– ελευθερίες περιγράφονται παραπάνω δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση την πατρική εξουσία. Η αγροτική οικογένεια είναι σαφώς ανδροκρατική και πατριαρχική, θεσμός που συντηρείται και από τις γυναίκες και μητέρες οι οποίες επιθυμούν την εξασφάλιση αρρένων απογόνων καθώς η γέννηση θηλυκών αντιμετωπίζεται ως βάρος, κυρίως λόγω της προίκας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.¹⁰⁴ Επιπλέον, εξαιρουμένων των εργατριών γης, οι γυναίκες δεν αμείβονται για τις εργασίες τους στα χωράφια ή με τα ζώα και αποκλείονται από τη διαχείριση του οικογενειακού εισοδήματος. Σύμφωνα με τον Δερτιλή,¹⁰⁵ δεν είναι σαφώς καθορισμένα τα ποσοστά της συμβολής των γυναικών στις παραγωγικές διαδικασίες, ενώ όπως συμπληρώνει η Γκασούκα, ομοίως ασαφής παραμένει η κατανομή χρόνου ανάμεσα στις παραγωγικές και τις οικιακές εργασίες, την ανατροφή παιδιών ή τη συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες.¹⁰⁶

Παράλληλα, διατηρούνται οι προκαταλήψεις για τη γυναικεία μόρφωση καθώς υπό προϋποθέσεις συσχετίζονται και με την ηθική. Σ' αυτό συνηγορεί και η αντίδραση εξεχόντων διανοουμένων της περιόδου, όπως ο καθηγητής Ν. Σαρίπολος

¹⁰¹ Ελάχιστες και μόνο εάν η οικογενειακή οικονομική άνεση δεν τις απορροφά στις αγροτικές εργασίες απασχολούνται μόνο με το νοικοκυριό. Γκασούκα, ό.π., σσ. 57, 61, 63.

¹⁰² Γκασούκα (1996), ό.π., σ. 63.

¹⁰³ Η Γκασούκα (1996), ό.π., σ. 63, παρατηρεί ότι μετέχοντας στις συντροφίες αυτές οι ηλικιωμένες λειτουργούν ως φορείς συντήρησης και μετάδοσης των παραδόσεων και του λαϊκού πολιτισμού. Και Μ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984, σ. 94. Βλ. και Γκασούκα (1996), ό.π., σσ., 61, 63.

¹⁰⁴ Γκασούκα, (1996), ό.π., σσ., 61, 63.

¹⁰⁵ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018, σσ. 18-24.

¹⁰⁶ Δερτιλής (2018), ό.π., σσ. 18-24, και Γκασούκα (1996), ό.π., σσ. 63-65.

που θεωρεί ότι η μόρφωση (γενικευμένη και ανώτερη) δημιουργεί τις χειρότερες συζύγους και μητέρες.¹⁰⁷ Απόψεις και αντιδράσεις, οι οποίες συνδυαστικά με την έλλειψη σχολείων κατά την περίοδο 1850-1900, κρατούν τον αγροτικό γυναικείο πληθυσμό αναλφάβητο σχεδόν στο σύνολό του.¹⁰⁸

γ. Η γυναίκα με το όνομα Φραγκογιαννού

Η Χαδούλα με τον γάμο της χάνει το όνομά της. Φέρει το όνομα του συζύγου της, του Γιάννη Φράγκου, είναι η Γιαννού η Φράγκισσα. Μετά τον θάνατό του, είναι πια η χήρα Φραγκογιαννού. Η παγιωμένη συνήθεια να αποκαλούνται οι γυναίκες με το όνομα του άνδρα τους προφανώς δεν συμπεριλαμβάνεται στα θέματα που την απασχολούν, καθώς από την παιδική της ηλικία έρχεται αντιμέτωπη με σοβαρότερα ζητήματα.¹⁰⁹

Η Χαδούλα δεν λαμβάνει μητρική στοργή. Αντίθετα, η Δελχαρώ, η μάνα της, γυναίκα μάλλον εξουσιαστικής προσωπικότητας και «μάγισσα» επιβάλλεται σε όλα τα μέλη της τετραμελούς οικογένειας, ακόμη και στον πατέρα της, πράγμα που έρχεται σε αντίθεση με τα ήθη της περιόδου, όπως έχουν περιγραφεί παραπάνω.

Η Χαδούλα από μικρό κορίτσι τίθεται στην υπηρεσία των γονιών της, έπειτα του συζύγου της, μετά των παιδιών και των εγγονιών της.¹¹⁰ Διάγει έναν μάλλον τυπικό βίο μιας γυναίκας της αγροτικής κοινωνίας. Ωστόσο, η καλοκαμωμένη, παρά την ηλικία της, Χαδούλα διαθέτει *ήθος ανδρικών*.¹¹¹ Είναι ταυτόχρονα σύζυγος και κηδεμόνας, δεδομένου ότι ο Γιάννης ο Φράγκος με τον οποίον την «εκουκούλωσαν», ο «Λογαριασμός» όπως τον αποκαλεί η ίδια, ούτε καλούς λογαριασμούς γνωρίζει, μεριμνά για τα χρειώδη.¹¹²

Με *ήθος ανδρικών* λοιπόν η Χαδούλα, η «Στριλίτσα», κατά τη Δελχαρώ, οφείλει να τεθεί επικεφαλής της οικογένειας. Πληρώνεται η ίδια τον μισθό του άνδρα της ή τον καλοπιάνει για να τον κλέψει από τα ρούχα του όταν γυρνά τη μέρα πληρωμής. Χτίζει το σπίτι της μόνη, καθώς το προικιό της είναι ετοιμόρροπο, φτιάχνει «τη γωνιά, την άκρη, τη φωλιά της», υπερηφανευόμενη για την οικονομία της. Οικονομία

¹⁰⁷ Γκασούκα (1996), ό.π., σ. 66.

¹⁰⁸ Γκασούκα (1996), ό.π., σσ. 62, 66.

¹⁰⁹ Πρβλ. *Δελχαρώ η Τραχήλαινα*

¹¹⁰ «Όταν ήτο παιδίσκε ηπηρετή τοὺς γονεῖς της. Όταν ύπανδρεύθη, ἔγινε σκλάβα τοῦ συζύγου της [...] - όταν ἀπέκτησε τέκνα, ἔγινε δοῦλα τῶν τέκνων της· όταν τὰ τέκνα της ἀπέκτησαν τέκνα, ἔγινε πάλιν δουλεύτρια τῶν ἐγγόνων της».

¹¹¹ «...γυνή σχεδὸν ἐξηκοντοῦτις, καλοκαμωμένη, μὲ ἀδροὺς χαρακτηῖρας μὲ ἥθος ἀνδρικόν, καὶ μὲ δύο μικρὰς ἄκρας μύστακος ἄνω τῶν χειλέων της».

¹¹² «...καὶ ὅμως, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος της καὶ τῆς ἀδυναμίας ἐκείνου, ἦτο συγχρόνως καὶ κηδεμὼν αὐτοῦ...».

σκληρή, όχι μόνο στα χρήματα που κερδίζει ο σύζυγός της, αλλά και σ' αυτά που κερδίζει η ίδια ξενοδολεύοντας, όσο της επιτρέπουν οι υποχρεώσεις της ως μάνας επτά παιδιών. Η Χαδούλα είναι υφάντρα και μαμή, αλλά και θεραπεύτρια της βασκανίας και γιάτρισσα, ώστε να κατορθώσει να συγκεντρώσει το ποσό που χρειάζεται προκειμένου να χτίσει τη «φωλιά» της. Ωστόσο, το ποσό συμπληρώνεται μόνο όταν αποφασίζει να χρησιμοποιήσει το κρυφό, προσωπικό της κομπόδεμα, το συγκεντρωμένο από το -ανομολόγητο ακόμη και στον πνευματικό της- πταίσμα της κλοπής χρημάτων από τον πατέρα της, αλλά πολύ περισσότερο, από αυτά που έχει αφαιρέσει από το κομπόδεμα της μητέρας της, όταν η Χαδούλα είναι ακόμη σε νεαρή ηλικία.

Ἦθος ἀνδρικόν από ανάγκη αποκτά η Χαδούλα. Στέκει μάνα και πατέρας για τα παιδιά της, καθώς ο «γέρον, ὁ “Λογαριασμός”, δὲν διέπρεπεν ἐπὶ δραστηριότητι».¹¹³ Δυο από τους γιους της είναι ήδη ξενιτεμένοι στην Αμερική κι αυτή οφείλει, προκειμένου να παντρέψει τα θηλυκά παιδιά της, ως άντρας να φροντίσει να τα προικίσει με σπίτι, χωράφι, ελαιώνα, αμπέλι και τη νέα μόδα, τα μετρητά. Να φροντίσει για τον συμβολαιογράφο για το προικοσύμφωνο, να δανειστεί χρήματα, να υποθηκεύσει εν ανάγκη... Ως γυναίκα οφείλει να υφάνει ή να προμηθευτεί τον ιματισμό που περιλαμβάνει η προίκα. Επιπλέον, πρέπει ως προξενήτρα να βρει τον γαμπρό και μέχρι αυτός να στεφανωθεί την κόρη, τελειωμό να μην έχουν τα βάσανά της...

Η Χαδούλα έχει επιτύχει να παντρέψει μόνο την κόρη της την Δελχαρώ και ακολουθούν άλλες δύο. Αν η Αμέρσα επιλέγει να μείνει ανύπαντρη, είναι άγνωστο αν τον ίδιο δρόμο θα ακολουθήσει και το Κρινιώ. Η Χαδούλα είναι πλέον χήρα και δεν μπορεί να προστρέξει για βοήθεια στη συγκέντρωση προίκας στους γιους της, καθώς αυτοί είναι διασκορπισμένοι στο εξωτερικό, στα καράβια και ένας στη φυλακή. Υπολογίζοντας πως εφόσον όσες είναι οι κόρες, τόσες είναι οι απαιτούμενες προίκες, τα βάσανά της θα είναι ατέλειωτα. Η προίκα, ως απαραίτητη «πληρωμή» στον γαμπρό ώστε να δεχτεί να λάβει μια άμισθη εργάτρια στη γη και στο σπίτι του τη στοιχειώνει. Όπως τη στοιχειώνει και η εύρεση του σερνικοβότανου, ως το μόνο μέσο για να καταπολεμήσει το άγχος των γυναικών να γεννήσουν γιους, καθώς όταν αυτοί δεν έρχονται, αλλά πληθαίνουν τα κορίτσια, πληθαίνουν αναλογικά και τα βάσανα.

¹¹³ Κεφ. Ε΄ Πολύ ειρωνικά υπογραμμίζει ο συγγραφέας: χωρίς να είναι ούτε καν χήρα, ώστε να αναγκαστεί να αναλάβει διπλό ρόλο.

Καταλήγει στον ανατριχιαστικό συλλογισμό, ότι ο χαμός των «αδυνάτων μερών», των κοριτσιών, φέρνει λευτεριά στην οικογένεια και ιδίως στη μάνα τους.¹¹⁴

Η Χαδούλα είναι μια γυναίκα μόνη σ' έναν κόσμο φτιαγμένο σε μέτρα αντρικά. Αποβάλλοντας με τον γάμο της το βαπτιστικό της όνομα,¹¹⁵ όπως συνηθίζεται στην περιοχή, γίνεται η Φραγκογιαννού, ένα τύποις ανδρόγυνο, μια γυναίκα που για να επιβιώσει αναγκάζεται να προσλάβει ήθος ανδρικών. Γίνεται η *Στριγλίτσα*, το στοιχειό που εξολοθρεύει τα βρέφη.¹¹⁶ Αν η ζωή είναι θάνατος κι ο θάνατος ζωή, αφού ο Αϊ-Γιάννης της δίνει σημάδι, αποφασίζει να χαρίσει ζωή στα κορίτσια πνίγοντάς τα.

¹¹⁴ «...περί τῶν βασάνων ὅσα ὑπέφερε μία χριστιανή διὰ τὴν ἀποκαταστήσῃ “τ’ ἀδύνατα μέρη”».

¹¹⁵ Περισσότερα για τον ονοματικό προσδιορισμό των γυναικών κατά την περίοδο του 19^{ου} αι., βλ. Ανδρ. Σταμούλης *Η γυναίκα στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του ελλαδικού χώρου*, (17^{ος}-19^{ος} αι.), Διδακτορική διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2021, σσ. 396-398.

¹¹⁶ Κατά τον Ν. Πολίτη, *Παραδόσεις*, τ. Α', εκδ. Γράμματα, χ.τ. 1994, σελ. 370, οι *Στρίγκλες* είναι φτωχές κι ελεεινές γριές, παραδομένες στα μαγικά. (Παρασκευάζουν αλοιφές και σκόνες, ξέρουν από βότανα). Δεν πολυπειράζουν τους άνδρες, αλλά κυρίως τις γυναίκες και τα παιδιά. Σ' αυτά ιδιαίτερα, αρκεί ένα φύσημα της ανάσας της Στρίγκλας για χάσουν τη ζωή τους. Σε νεογέννητα, δε, που κλαίνε, πηγαίνουν και τα βυζαίνουν το αίμα τους με αποτέλεσμα αυτά να μένουν σαν «ζερά»! Αν δεν πεθάνουν, μένουν «αρρωστιάρικα κι ελεεινά» όλη τους τη ζωή. Το όνομα με το οποίο αποκαλεί τη Χαδούλα η μητέρα της, μπορεί να θεωρηθεί ότι προοικονομεί τις πράξεις της.

4. Το δίκαιο

Στην παρούσα φάση κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι δύο δημιουργοί παρουσιάζουν όψεις δίκαιου και άδικου, καλού και κακού στα υπό εξέταση έργα. Και αυτό, διότι ενώ και στα δύο αναγνωρίζεται η φρίκη στις πράξεις των ηρωίδων, ο δρόμος που διανύουν οι ηρωίδες πριν την τέλεση των εγκλημάτων, φαίνεται προδιαγεγραμμένος. Ωστόσο, ο όρος που περιγράφει πληρέστερα τη Μήδεια και τη Φραγκογιαννού είναι αυτός της «αντιηρώιδας».

Οι τραγικοί ήρωες / τραγικές ηρωίδες ορίζονται από τον Αριστοτέλη ως παράγοντες λογοτεχνικής δομής, και οφείλουν να έχουν διακριτά συγκεκριμένα γνωρίσματα: να είναι χρηστοί /-ές, να ανταποκρίνονται στο αρμόζον και στην πραγματικότητα και τέλος να παραμένουν σταθεροί/ -ές).¹¹⁷ Στον ορισμό αυτό στηρίζεται ο Μπαχτίν όταν μιλά για επικούς, τραγικούς και μυθιστορηματικούς ήρωες. Ορίζει τους επικούς ως απολύτως ολοκληρωμένα όντα υψηλού ηρωικού επιπέδου, που δεν εμφανίζουν καμία αντινομία σε εξωτερικό και εσωτερικό επίπεδο. Ακολούθως, ορίζει τους τραγικούς, ως αυτούς οι οποίοι υφίστανται στο πλαίσιο του πεπρωμένου και της ιστορίας που αυτό τους επιβάλλει.¹¹⁸ Τέλος, περιγράφει τους μυθιστορηματικούς ως αυτούς που προκύπτουν από την εκμηδένιση της επικής απόστασης μέσω του γέλιου, χωρίς ωστόσο, να στερούνται ιδεολογικού πλαισίου.¹¹⁹

Ανάλογους ορισμούς παραδίδουν και άλλοι στοχαστές. Σύμφωνα με τον Κάμπελ, ήρωας είναι αυτός που θυσιάζεται για κάτι ανώτερο από τον ίδιο,¹²⁰ ενώ για τον G. Roche, είναι αυτός που υπακούοντας σε έναν θεμελιώδη ηθικό νόμο εκτελεί ανιδιοτελώς ένα υψηλό καθήκον.¹²¹ Για τον Schiller είναι ο ενσαρκωτής του ιδανικού της ηθικής τελειότητας, για τον Eco είναι αυτός που διαθέτει δυνατότητες ιδιότητες σε υπέρτατο βαθμό ή, όπως η φροϋδική ψυχανάλυση ορίζει, ήρωας είναι αυτός που αντιμετωπίζει και νικά ή επαναστατεί και σκοτώνει τον πατέρα του.¹²² Είναι προφανές ότι κανένας ορισμός δεν καλύπτει τα πραγματευόμενα πρόσωπα.

¹¹⁷ Αριστοτέλης, *Ποιητική*, (1454a-1454b), στο <https://www.greek-language.gr>

¹¹⁸ Μ. Μπαχτίν, *Έπος και Μυθιστόρημα*, μτφρ. Γ. Κιουρτσάκης, εκδ. Πόλις, 1995, σσ. 75-77, 80-81.

¹¹⁹ Μπαχτίν (1995), ό.π., σσ. 78-79, 83.

¹²⁰ J. Campbell, *Ο ήρωας με τα χίλια πρόσωπα. Ο Ρόλος του Ήρωα στην Παγκόσμια Μυθολογία*, μτφρ. Θ. Σιαφαρίκας, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα 2001, σσ. 125-135.

¹²¹ Παναγιώτα Μ. Χατζηγεωργίου, *Οι μεταμορφώσεις του αντιήρωα στο νεοελληνικό μυθιστόρημα: Από την Πάπισσα Ιωάννα στα Βαμμένα κόκκινα μαλλιά*, Διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Φιλολογίας ΕΚΠΑ, Αθήνα 2021, σ. 74.

¹²² Χατζηγεωργίου (2021), ό.π., σσ. 74-75.

Αντίθετα, ως αντιήρωας ορίζεται ο στερούμενος υψηλού ιδανικού, θάρρους ή ιδιαίτερων ικανοτήτων μη ηρωικός πρωταγωνιστής (unhero).¹²³ Κατά την J. G. Gardine, πρόκειται για αυτόν που προσδιορίζεται ως το ακριβές αντίθετο του ήρωα, ο οποίος, αρνείται ή απορρίπτει τη συμμετοχή στην κοινωνική τάξη. Επιπλέον, εμφανίζεται αρνούμενος την οποιαδήποτε μορφή έκπτωσης στην ακεραιότητά του, ή κατέχοντας τη θέση του επαναστάτη «χωρίς αιτία». Σύμφωνα με την ίδια μελετήτρια, αναγνωρίζεται συχνά στη θέση του θύματος, στη θέση αυτού που θέτει εαυτόν πάνω απ' οτιδήποτε άλλο ή, τέλος, εμφανίζεται αρνούμενος παγιωμένα ήθη και πιστεύω. Αυτό που τον χαρακτηρίζει γενικότερα είναι η κοινωνική απομόνωση σε συνδυασμό με την προσπάθεια επιβίωσης μέσω θέσπισης προσωπικών αξιών.¹²⁴ Τέλος, ο αντιήρωας αν και αναγνωρίζει το πρόβλημα, δεν είναι πάντα σε θέση να προσφέρει λύση.¹²⁵

Και οι δύο αντιηρωίδες τίθενται έξω από κοινωνικά κατασκευασμένα πρότυπα καθώς ενστερνίζονται κώδικες και συμπεριφορές αντίθετες προς την έμφυλη ταυτότητά τους ενώ εκτός από θύτριες έχουν υπάρξει και θύματα. Η Μήδεια ενστερνίζεται τον επικό κώδικα τιμής προκειμένου να ικανοποιηθεί η προσβολή που της έγινε από τον Ιάσωνα. Δεν αποκρύπτει τίποτα, παραδέχεται την προηγούμενη εμπλοκή της σε δολοφονίες¹²⁶ προκειμένου να τον βοηθήσει και δεν δέχεται επ' ουδενί το επιχείρημά του ότι ο γάμος του με την κόρη του βασιλιά πραγματοποιείται προς όφελος εκείνης και των παιδιών της. Ούσα ήδη στο κοινωνικό περιθώριο ως βάρβαρη αρνείται τον πολιτισμό που της προσφέρει ο Ιάσωνας φέρνοντάς την μαζί του στην Ελλάδα, επιλέγοντας να κρατήσει ακέραια την υπόληψή της, καταστρώνει το πλέον φριχτό σχέδιο εκδίκησης.

Η βάρβαρη με τα ημι-βάρβαρα παιδιά της πρέπει να εξοριστούν, ώστε ο Ιάσων από φυγάς στην Κόρινθο να αναβαθμιστεί σε γαμπρό του βασιλιά της Κορίνθου και ν' αποκτήσει με τη Γλαύκη απογόνους, γνήσιους πολίτες. Οι θεατές έχουν ήδη αντιληφθεί ότι αυτό είναι το ουσιαστικό σημείο που κάνει τον θυμό της Μήδειας να ξεχειλίζει. Η προδοσία του έρχεται να προστεθεί σε όλα όσα ακούστηκαν στον αγώνα λόγων. Πιθανόν οι θεατές να θεωρούν ότι το δίκαιο είναι με το μέρος της, αυτή είναι η αδικημένη μετά από όλα όσα συνέβησαν. Βλέποντάς την να διστάζει

¹²³ Και *non hero*, ως απόδοση του «μη ήρωας», στο Χατζηγεωργίου (2021), ό.π., σ. 79.

¹²⁴ J. G. Gardine, *The development of the anti-hero*, *Midwestern State University, Wichita Falls, Texas*, 1971, σσ. 9-12. Στο https://msutexas.contentdm.oclc.org/digital/collection/thesis_coll/id/526/. Πρβλ. Χατζηγεωργίου (2021), ό.π., σ. 79, για την ενδιαφέρουσα θέση του R. D. Harms.

¹²⁵ Χατζηγεωργίου (2021), ό.π. σ. 79.

¹²⁶ Πάντα βάσει της επιλογής μύθου από τον Ευριπίδη.

μπροστά στα πρόσωπα των παιδιών της να πραγματοποιήσει το σχέδιό της ενδεχομένως αναθαρρεύουν. Η Μήδεια όμως ολοκληρώνει το σχέδιο. Τηρεί τον δικό της Νόμο. Τελεί μια ηθικά αποτρόπαια πράξη. Σύμφωνα με τη μελετήτρια Βουκελάτου, η ένταση της πράξης αυτής παραμένει αμετάβλητη, ανεξάρτητα από τον αριθμό ανθρωποκτονιών ή παιδοκτονιών που συντελούνται στο τέλος του δράματος. Από τη στιγμή που το σύγχρονο με τη Μήδεια νομικό πλαίσιο δεν της παρέχει δυνατότητα διεκδίκησης, αναζητεί διέξοδο έξω από αυτόν.¹²⁷ Εφόσον η τραγωδία περιγράφει τη νίκη του νόμου, ενώ η δομή της την αιτιώδη συνάφεια των συμβάντων μέσω του δίπολου παραβίαση – τιμωρία, τότε ο ήρωας υποτάσσεται στον νόμο, λόγω σχέσης αιτίας και αποτελέσματος.¹²⁸ Στο πλαίσιο αυτό, η Μήδεια, ως υποδειγματική αντιηρώίδα δεν μπορούσε να πράξει διαφορετικά.

Έξω από τον Νόμο αναζητά διέξοδο και η Φραγκογιαννού. Ανήκοντας στις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, μοχθεί και υπηρετεί, σε όλη της ζωή, τα μέλη της οικογένειάς της και τον κοινωνικά κατασκευασμένο της ρόλο. Διηγούμενη τη διαδρομή της από τον γάμο της μέχρι τη στιγμή που το χέρι της σφίγγεται γύρω από τον λαιμό της εγγονής της, επιτρέπει στον αναγνώστη να λάβει γνώση όσων της έχουν συμβεί και του δημιουργεί συνδέσεις σχετικά με τον τρόπο αντίδρασής της. Δεν υπάρχει κάποιος που να συμφωνεί με τη βρεφοκτονία ως λύση. Υπάρχει όμως κανείς που αμφιβάλλει ότι και η ίδια έχει υπάρξει θύμα;

Η Χαδούλα υπήρξε θυγατέρα μιας μητέρας που δεν την αγάπησε, η Γιαννού η Φράγκισσα υπήρξε σύζυγος ενός άβουλου άνδρα, η Φραγκογιαννού καταλήγει να μετατραπεί φόνισσα μικρών κοριτσιών. Στο μυαλό της όμως είναι η Χαδούλα-λυτρωτής μητέρων και θυγατέρων, που αποκαθιστά την ανισορροπία που βλέπει γύρω της κι έχει βιώσει η ίδια. Τα κίνητρά της μπορούν ν' αναλυθούν με την τριμερή δομή που εισήγαγε ο Todorov:

1. Η αφήγηση ξεκινά από μια κατάσταση ισορροπίας: το κοινωνικά αποδεκτό είναι η γυναίκα να αποδέχεται την προαποφασισμένη, από τους άλλους, πορεία της και ό,τι αυτό συνεπάγεται.
2. Η ισορροπία αυτή διαταράσσεται, ανατρέπεται, ενδεχομένως από επιθυμία που φανερώνει ο πρωταγωνιστής: η Χαδούλα αντιδρά στον θεσμό της προίκας και την

¹²⁷ Μ. Βουκελάτου, «Ευριπίδη Μήδεια: Πολιτικοί και δικαιοκοί θεσμοί στον καμβά μιας βάρβαρης ενορχήστρωσης θανάτου», στο *Pro Justitia: Ηλεκτρονική Επετηρίδα Νομικής Σχολής ΑΠΘ*, τομ. 6 (2023), σ. 122, στο <https://ejournals.lib.auth.gr/projustitia/issue/view/1141>.

¹²⁸ Αθανάσιος Παπαχρίστου, Μαρίνα Μαροπούλου, Ανδρέας Χέλμης, *Δίκαιο και Λογοτεχνία*, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 2015, σ. 102.

προδιαγεγραμμένη βιοτή των γυναικών, ευχόμενη στα μικρά κορίτσια «να μη σώσουν».

3. Τέλος, μέσω της ιστορίας αποκαθίσταται ή επαναδιαπραγματεύεται μια νέα ισορροπία: η Χαδούλα πνίγεται η ίδια κατά τη διάρκεια καταδίωξής της από τις Αρχές.¹²⁹

Η αφήγηση ολοκληρώνεται σε αυτό το σημείο, αλλά η νομική κατάργηση του θεσμού της προίκας 80 χρόνια μετά τη συγγραφή του μυθιστορήματος, επιτρέπει την υπόθεση ότι τίποτα δεν άλλαξε στο νησί.¹³⁰ Ταυτόχρονα θίγεται από τον Παπαδιαμάντη το θέμα των «μυστικών βρεφοκτονιών» που καταγράφονται την περίοδο, τα οποία αν και αφορούν τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια όταν αυτά θεωρούνται «υπεράριθμα», αποτελεί μία «λύση» που με την ανοχή όλων αφήνεται στα χέρια των γυναικών.¹³¹ Για την περίπτωση των κοριτσιών ειδικότερα, είναι χαρακτηριστικό το μνημόνιο του 1836 το οποίο αναφέρει ο Saunier, με το οποίο οι Σκοπελίτες ζητούν κατάργηση της προίκας βασιζόμενοι στην «παρηγοριά» μεταξύ γυναικών που έχαναν το μικρό κορίτσι τους: «*Καλότυχη που την πάντρεψες με μια πήχη πανί μονάχα*». Δημιουργείται με τον τρόπο αυτόν, μία εκτός νόμου «ισορροπία», την οποία πολλοί επιθυμούν, αλλά ελάχιστοι τολμούν. Η απόφαση της Χαδούλας παρέμβει ώστε να ανατραπεί η ισχύουσα κατάσταση επαναπροσδιορίζει την έμφυλή της ταυτότητα καθώς, ωθούμενη από βαθύτατα κοινωνικά αίτια, λειτουργεί ως άντρας προαποφασίζοντας για τη μοίρα των άλλων.¹³²

¹²⁹ Παπαχρίστου κ.ά. (2015), ό.π., σ. 102.

¹³⁰ Κατάργηση στις 18/2/1983, Ν. 1329/1983, άρθρο 15. Βλ. ΦΕΚ 18/2/1983, τχ, 1^ο, αρ, φύλλου 25, σελ. 429.

¹³¹ Guy (Michel) Saunier, *Εωσφόρος και Άβυσσος – Ο προσωπικός μύθος του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2011, σ. 227.

¹³² Ν. Ε. Κουράκης, *Η «ΦΟΝΙΣΣΑ» ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ Μια εγκληματολογική και ποινική προσέγγιση*, 2006, στο <https://www.ebooks4greeks.gr/%CE%B7-%CF%86%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%83%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B7>.

5. Κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες

Στο ερώτημα «Τι μπορεί να είναι αυτό που σκανδάλισε τους θεατές του 431 π.Χ., όταν διδάχτηκε η Μήδεια;» έχουν δοθεί ποικίλες απαντήσεις από τους μελετητές. Οι περισσότερες εστιάζουν σε θέματα ψυχολογίας ή έμφυλες ταυτότητες.¹³³ Αυτό που ίσως έχει μείνει στο περιθώριο είναι η διασάλευση της πολιτικής τάξης που προκαλείται από τις πράξεις της Μήδειας. Χωρίς να παραβλέπεται η ψυχολογική διάσταση, θα ήταν ενδιαφέρον να αναλυθεί η «εξέγερση» (μια έκφραση την οποία χρησιμοποιούν οι περισσότεροι μελετητές) της Μήδειας, η οποία απειλεί τη διατήρηση της λειτουργίας της πόλης.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, η πολιτική θέση της γυναίκας στην Ελλάδα του 5^{ου} αι. π.Χ. ελάχιστα διαφέρει από αυτή του δούλου. Η Μήδεια διαπράττει την πρώτη παράβαση των κανόνων λειτουργίας της πόλης τολμώντας να αρθρώσει λόγο, τον δικό της λόγο. Δεν εκπροσωπείται από κανέναν κύριο, ούτε η ίδια κυρία του εαυτού της. Το δριμύ *κατηγορώ* της (στ. 214-266) απευθύνεται ευθέως σ' αυτούς που θεωρεί υπεύθυνους για τον παραγκωνισμό του φύλου της, σε όλες τις εκφάνσεις του βίου. Παραθέτει μία προς μία τις κοινωνικά κατασκευασμένες διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, κορυφώνοντας το επιχείρημά της στον μόνο τομέα που οι άνδρες απείχαν, τη γέννα, δηλώνοντας πως προτιμά τρεις φορές να πολεμήσει παρά να γεννήσει μία (στ. 250-251). Επιπλέον, ενώνει τις γυναίκες σε μία συλλογική φωνή, θυμίζοντάς τους ότι αυτά που βιώνει εκείνη αφορούν το σύνολο των γυναικών.

Η δεύτερη παράβαση των κανόνων λειτουργίας της πόλης αφορά τη γνώση που κατέχει. Ο Ευριπίδης τη χαρακτηρίζει *σοφή γυναίκα*, ενώ η ιδιότητα της ως μάγισσας υποδηλώνει τη σοφία αυτή / την κατοχή γνώσης.

Η τρίτη παράβαση αφορά τη διεκδίκηση της σεξουαλικότητάς της. Αν και από παλαιότερες πηγές¹³⁴ παραδίδεται ότι οι θεοί έστειλαν ερωτική τρέλα στη νεαρή Μήδεια, ώστε να ακολουθήσει τον Ιάσονα, στο έργο τονίζεται ότι η ένωσή τους δένεται με όρκους και αμοιβαίες υποσχέσεις.¹³⁵ Επιπλέον, εικάζεται ότι ο Ευριπίδης εισάγει στον μύθο την ερωτική αντιζηλία και αυτό έχει αντίκτυπο σε πολλαπλά επίπεδα:

¹³³ Βλ. ενδεικτικά Γκασούκα, (2011), ό.π., σσ. 233-246.

¹³⁴ Πετρίδης (2012), ό.π., βλ. και ενότητα «Ο μύθος» της παρούσας εργασίας.

¹³⁵ Πετρίδης (2012), ό.π.

- Σε ερωτικό επίπεδο αρχικά, εμφανίζεται μία γυναίκα η οποία μιλά ανοιχτά για έρωτα, για το συζυγικό κρεβάτι, για τη λειτουργία της ανθρώπινης φύσης στη γυναίκα που οι εθιμικοί νόμοι της Ελλάδας του 5^{ου} αι. π.Χ. την παραγνωρίζουν. Ο άνδρας έχει τη δυνατότητα να διατηρεί παλλακίδες, και να συναναστρέφεται εταίρες, η καθηλωμένη στον γυναικωνίτη σύζυγος, οφείλει να αρκείται στις επισκέψεις του, προκειμένου να εξασφαλιστεί η, στο επίπεδο του γάμου, τεκνοποιία.
- Σε κοινωνικό ακολούθως, καθώς είναι αδιανόητο για μια γυναίκα να διεκδικεί ερωτικά έναν άντρα ή, πολύ περισσότερο, να αντιδρά στην απόφασή του να πάρει άλλη γυναίκα εκδηλώνοντας ερωτική αντιζηλία. Η ανδροκρατούμενη κοινωνία, σε καμία περίπτωση, δεν θα αντιμετώπιζε θετικά μια τέτοια εξέλιξη. Επιπλέον, αν και μυθολογικά αναφέρεται ότι υπήρξε τέλεση γάμου μεταξύ Μήδειας και Ιάσωνα, η ίδια μιλά συχνά για όρκους που έχουν ανταλλάξει και τους έχουν δέσει, αλλά όχι για γαμήλιο κρεβάτι¹³⁶. Αυτό, συνδυαστικά με τα στοιχεία του μύθου που επιλέγει να κρατήσει ο Ευριπίδης, επιτρέπει αφενός την υπόθεση ότι για την τοπική κοινωνία πιθανότατα η ξένη γυναίκα αντιμετωπίζεται ως παλλακίδα και συνεπώς κατέχει θέση κατώτερη της συζύγου, αφετέρου φέρει στοιχεία χαρακτήρα *αλλότρια*, καταλαμβάνεται από πάθος και δη ερωτικό, και αυτό το βαρβαρικό στοιχείο δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό στην πολιτισμένη Ελλάδα.

Μία άλλη πτυχή του κοινωνικού επιπέδου αφορά τα παιδιά. Βάσει της ξένης καταγωγής της Μήδειας και της υπόθεσης τέλεσης γάμου που προαναφέρθηκε, πιθανότατα τα παιδιά που έχει αποκτήσει με τον Ιάσωνα θεωρούνται νόθα. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, τα παιδιά ανήκουν στον πατέρα και η μητέρα δεν έχει καμία δικαιοδοσία πάνω τους. Μετά τη δολοφονία τους, η Μήδεια στερεί από τον Ιάσωνα την ταφή τους, καταλύοντας άλλον έναν θεσμό. Έχει γραφεί ότι σκοτώνει τα παιδιά ώστε ελεύθερη να ξεκινήσει μια νέα ζωή να αποτινάξει τη μητρική ιδιότητα, και να τιμωρήσει τον Ιάσωνα. Οι δύο πρώτες περιπτώσεις αμφισβητούνται σθεναρά, τρίτη δεν αποτελεί απλή τιμωρία. Ο Ιάσωνας δεν είναι ένας πατέρας που χάνει τα παιδιά του και βιώνει τον πόνο με όρους του 21^{ου} αιώνα. Ο Ιάσωνας είναι ένας άντρας από τον οποίο αφαιρείται κάθε δικαιοδοσία στα παιδιά του. Με τον θάνατό τους στερείται τη συνέχιση της γενιάς του, ενώ εφόσον έχει προηγηθεί η

¹³⁶ Κακριδής (1986), ό.π., πρβλ. Μήττα, ό.π.

δολοφονία της νέας νύφης του, στερείται τους μελλοντικούς απογόνους και κατ' επέκταση, την κοινωνική θέση στην οποία προσέβλεπε.

Το γεγονός της δολοφονίας των παιδιών στο βάθος του έχει μια βαθιά πολιτική διάσταση: η εξέγερση της «βάρβαρης» Μήδειας ενάντια στον Έλληνα σύζυγό της και η στέρηση των αρρένων απογόνων του, αποτελούν μια υπολογίσιμη απειλή κατά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Όλα όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω σχετικά με την ιδιότητα και τις υποχρεώσεις του πολίτη αίρονται. Η Μήδεια τελικά είναι αυτή που καταλύει τον οίκο. Και ο άνδρας που δεν είναι κύριος του οίκου του, εφόσον αδυνατεί να επιβάλει την εξουσία στον ιδιωτικό του μικρόκοσμο, παύει να θεωρείται κύριος του αυτού του, συνεπώς, δεν θεωρείται άξιος συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης¹³⁷. Αυτή που καλεί τις γυναίκες να ενώσουν τη φωνή τους με τη δική της, που τις κάνει σιωπηλές συνενόχους, με σχέδιο (και όχι χωρίς πόνο) θυσιάζει τα παιδιά της στον βωμό των ηθικών της αξιών.¹³⁸ Και η όποια συμπάθεια έχει κερδηθεί μέχρι τώρα από το κοινό, στο πρόσωπό της, μετατρέπεται σε φρίκη για το έγκλημα και τρόμο για την κατάλυση της ανδρικής εξουσίας. Γιατί η Μήδεια επιλέγοντας να φτάσει στον φόνο για να αποκαταστήσει την ατιμία, δεν δολοφονεί αυτόν που τη διέπραξε προκαλώντας της ντροπή και ψυχικό πόνο. Αντίθετα, συνειδητά επιλέγει να τον αφήσει να ζήσει, ισοπεδωμένο.

Αν για τους μελετητές του έργου, από ψυχολογικής άποψης, ο Ιάσωνας είναι ο καθρέφτης της Μήδειας, η ηρωίδα θρυμματίζει αυτόν τον καθρέφτη. Στο πλαίσιο της κυριότητας του εαυτού της. Αυτοπροστατεύεται, αντιδρά. Με την ίδια αγριότητα που καρφώνει το μαχαίρι στα παιδιά της, καρφώνει το μαχαίρι στην καρδιά της πόλης, την οποία και καταλύει. Τιμωρεί στο πρόσωπο του Ιάσωνα το φύλο του που αντιμετωπίζει τεκνοποιητικά τη γυναίκα. Καλεί τις γυναίκες του Χορού να συνταχθούν μαζί της, μιλώντας εξ' ονόματος όλων. Εξεγίρεται.

Η επόμενη λογοτεχνική γυναικεία εξέγερση, θ' αργήσει πολύ. Τουλάχιστον με το εύρημα της αποχώρησης της Μήδειας από την Κόρινθο πάνω σε άρμα σταλμένο από τον Ήλιο, ο Ευριπίδης πλαγίως αποκαθιστά την αρχέγονη λατρεία της στην περιοχή.

¹³⁷ Καλογερόπουλος (2007), ό.π., και Fantham et al (1994), ό.π., σσ. 104-106.

¹³⁸ Πρβλ. στ. 214-215, 259-265, 266-268.

6. Ανασυνθέτοντας τον μύθο:

Μήδεια – Φόνισσα και Σπουδές Φύλλου

Ο Διαμαντόπουλος σε μια άκρως ενδιαφέρουσα πολιτική ανάγνωση του έργου εντοπίζει στο αντιπαρατιθέμενο ζευγάρι Μήδεια – Ιάσονας τα πλέον σημαντικά στοιχεία του πολιτικού κλίματος του 431 π.Χ, οπότεν διδάσκεται το δράμα.¹³⁹ Μπροστά στον επερχόμενο Πελοποννησιακό πόλεμο αναγνωρίζει στα επιχειρήματα του ζευγαριού την πολιτική αντίθεση ανάμεσα σε όσους τον επιθυμούν και σε όσους τον απεύχονται, αλλά ακόμη περισσότερο, την κοινωνική αντίθεση ανάμεσα σ' αυτούς που καλούνται να πολεμήσουν κι αυτές που μένουν πίσω.¹⁴⁰ Ο γυναίκες καλούνται να θυσιάσουν στον βωμό της εξάπλωσης της αθηναϊκής δύναμης / ηγεμονίας, πέρα από την ειρήνη, τους συζύγους και τα παιδιά τους. Εύλογα τίθεται θέμα αγανάκτησης για τη θυσία αυτού που εύστοχα ο Διαμαντόπουλος αποκαλεί «ανθρώπινο ανάλωμα» και αιτιολογεί με τον τρόπο αυτό τα βαρύτατα λόγια μίσους που εκστομίζει ο Ιάσονας (στ. 573 κ.ε.) όταν εύχεται να έλειπε το θηλυκό γένος.¹⁴¹ Τότε η πόλη θα είχε τη δυνατότητα να παράγει το απαραίτητο έμψυχο υλικό για τη λειτουργία και τις επεκτατικές της βλέψεις, χωρίς να χρειάζεται τις «συναισθηματικά ευάλωτες» γυναίκες για τεκνοποίηση. Χιλιάδες χρόνια αργότερα, η Βιρτζίνια Γουλφ στις *Τρεις Γκινέες* παρατηρεί ότι οι γυναίκες δεν έχουν κανένα όπλο ώστε να επιβάλουν τη δική τους θέληση, ακόμη και σε θέματα τόσο σοβαρά όσο ο πόλεμος. Συμπληρώνει τη διαπίστωσή της υπογραμμίζοντας ότι εφόσον το μόνο ουσιαστικό πράγμα που είναι σε θέση να παράγει η γυναίκα (ακόμη και η μορφωμένη) είναι τα παιδιά, τότε αρνούμενη την τεκνοποίηση συμβάλλει στην αποφυγή του πολέμου. Παραθέτει μάλιστα επιστολή γυναίκας στην εφημερίδα *Daily Telegraph* (5/3/1937) η οποία υποστηρίζει πως κάθε γυναίκα σε κάθε χώρα έχει αυτή τη δυνατότητα, παύοντας να προμηθεύει «τροφή για κανόνια».¹⁴²

Η Μήδεια δεν δολοφονεί μόνο τα παιδιά της. Δολοφονεί και το παιδί του Κρέοντα, αφού εξασφαλίζει εναλλακτική διέξοδο διαφυγής υποσχόμενη ευγονία στον Αιγέα.¹⁴³ Ο Ευριπίδης ξεδιπλώνει τη φρίκη του πολέμου με την πρόφαση της ερωτικής

¹³⁹ Α. Διαμαντόπουλος, *Η πολιτική μαρτυρία του ερωτικού μύθου στην τραγωδία*, Αυτοέκδοση, Αθήνα 1978, σ. 39.

¹⁴⁰ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σ. 41.

¹⁴¹ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σ. 42.

¹⁴² Βιρτζίνια Γουλφ, *Τρεις Γκινέες*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 28 και σημ. 10, σσ. 213-214.

¹⁴³ Ο Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σ. 46 στο σημείο αυτό συνδέει την καταστροφή στην οποία θα παρασύρει ο πόλεμος την πόλη με τον βασιλιά-σύμβολο της Αθήνας, Αιγέα.

αντιζήλιας. Μόνο που στην προκειμένη περίπτωση αντίζηλος είναι η ίδια η εξουσία που επιθυμεί ο Ιάσωνας συνάπτοντας γάμο με βασιλοκόρη και όχι η ίδια η Γλαύκη.¹⁴⁴ Σαφώς τολμηρότερος από τον Αισχύλο και τον Σοφοκλή, θέτει το θέμα της απόκτησης ή και διατήρησης της εξουσίας στο ερωτικό κρεβάτι (στ. 265). Με τη φανερή πρόφαση της ζήλιας και της πικρίας λόγω εγκατάλειψης δίνει φωνή στη γυναίκα, επιτρέποντάς της το ασυγχώρητο, να έχει υπόσταση, να έχει άποψη, να έχει τιμή και το σθένος να τη διεκδικήσει. Αυτή η τιμή της *ήτιμασμένης* Μήδειας καθρεφτίζει αυτό από το οποίο πάσχει ο απογυμνωμένος από την ηρωική αίγλη Ιάσων.¹⁴⁵

Η άπολις και άπατρις πλέον Μήδεια έφτασε ως λάφυρο στην ελληνική πόλη από την Κολχίδα, ενισχύοντας ως δεύτερο χρυσόμαλλο δέρας την ηρωική δράση του άνδρα. Η σοφή γυναίκα, κατά Ευριπίδη, περιορίζεται στον ιδιωτικό χώρο από τον αντρικό, γραπτό Νόμο.¹⁴⁶ Η Μήδεια όμως μη δεχόμενη να περιοριστεί στον συμβατικό ελληνικό γάμο επικαλείται τη Θέμιδα και τους άγραφους νόμους για την επιορκία του Ιάσωνα.¹⁴⁷ Στον ορθολογισμό του προβάλλει το πάθος της για ικανοποίηση της προσβεβλημένης της τιμής και ενορχηστρώνει με απόλυτη λογική την πιο παράφορη εκδίκηση. Στον μεταξύ τους πόλεμο των φύλων δεν μπορεί να υπάρξει νικητής. Νικημένοι βγαίνουν από τη μάχη αυτή και οι δυο, καθώς ακόμη και η τιμωρός Μήδεια, ως εξεγερμένη γυναίκα, αναγκάζεται, προκειμένου να κλείσει ο κύκλος, να θυσιάσει τα ίδια της τα παιδιά.

Θα μπορούσε να θεωρηθεί εξέγερση και η συμπεριφορά της Χαδούλας; Μέχρι του σημείου που αρχίζει η αγρύπνια στο προσκέφαλο της συνονόματης εγγονής της, οι πράξεις της φανερώνουν ότι ακολουθεί –όχι αγόγγυστα– τα ήθη της εποχής της, αν και αναγκάζεται να λειτουργήσει με ανδρική ταυτότητα, εφόσον ο σύζυγός της αποδεικνύεται μάλλον ανεπαρκής. Η γυναίκα που το όνομά ¹⁴⁸ της εκφράζει ό,τι πιο απαλό αναγκάζεται να μεταμορφωθεί σε ό,τι σκληρότερο προκειμένου να πορευτεί η οικογένεια που έφτιαξαν με τον σύζυγό της. Ωστόσο, σε αντίθεση με τη Μήδεια, η Χαδούλα από τα μικρά της ζει βασανισμένη κι επιπλέον δεν έχει βιώσει κανέναν

¹⁴⁴ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σ. 44: «...να μπει γαμπρός στην εξουσία».

¹⁴⁵ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σσ. 53-54.

¹⁴⁶ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σ. 57.

¹⁴⁷ Διαμαντόπουλος (1978), ό.π., σσ. 63-64.

¹⁴⁸ Αθανάσιος Χ. Μπούτουρας, *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικώς ερμηνευόμενα*, Αθήνα 1912, σ. 165, στο https://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/5/4/a/metadata-02-0000563.tkl&do=188344_w.pdf&pageno=183&pagestart=1&width=121&height=736&maxpage=239&lang=en

έρωτα, πόσω μάλλον παράφορο, ώστε να αντιμετωπίσει μια διαφορετική όψη της βιωτής.¹⁴⁹

Ο Παπαδιαμάντης επιτρέπει στη Χαδούλα να αναπολήσει την αυστηρά προκαθορισμένη ζωή της προσθέτοντας το γεγονός της απόρριψης από τη μητέρα της, δημιουργώντας έναν έντονα τραγικό χαρακτήρα. Στις αναπολήσεις της Χαδούλας βλέπουμε ότι σε τίποτα δεν ξέφυγε από τη μοίρα των γυναικών της εποχής της: σε νεαρή ηλικία γίνεται το προξενιό, παντρεύεται, αρχίζει να γεννά, και έρχεται αντιμέτωπη με τα οικονομικά βάσανα για τη συγκέντρωση της προίκας των θηλυκών μελών της οικογένειας. Στην περίπτωση της όμως τα πράγματα είναι ακόμη χειρότερα: η Χαδούλα δεν γεννιέται σε φτωχή οικογένεια. Το πείσμα της μητέρας της (καθώς ο συγγραφέας χαρακτηρίζει τον πατέρα της άχρωμο) είναι αυτό που την οδηγεί στην απόφαση να λάβει ως προίκα οικία και γη μη αξιοποιήσιμα, ενώ περιουσία υπάρχει και εκείνη *«ήτο μοναχοκόρη»*. Η κόρη αντιδρά. Προσπαθεί με νεύματα να ενημερώσει τον μέλλοντα σύζυγο και την αντραδέλφη, αλλά η μόνη που το αντιλαμβάνεται είναι η μητέρα της.

Μετά τον γάμο και τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης στο ίδιο σπίτι με την αντραδέλφη, η σύζυγος αντιδρά. Αναλαμβάνει πρωτοβουλία ώστε να χτίσουν το δικό τους σπίτι, τη «γωνιά» τους. Με τους γιους της ξενιτεμένους και τον Γιάννη τον Φράγκο παρόντα-απόντα σε όλη τη διάρκεια του κοινού τους βίου, αντιδρά και αναλαμβάνει πρωτοβουλία να προξενήσει και να προικίσει τη μεγαλύτερη κόρη της. Χήρα πλέον, και με τον μόνο γιο που έμεινε πίσω να έχει προβλήματα με την αστυνομία αντιδρά για να τον σώσει. Τρίτη φορά γιαγιά από την κόρη της, την μόνη που κατάφερε να παντρέψει, ξαγρυπνά το άρρωστο βρέφος, αναλογίζεται τα βάσανά της και συλλογίζεται ότι δεν έχει το κουράγιο να αντιδρά πλέον. Ωστόσο, δεν συνειδητοποιεί ότι με τις σκέψεις της ήδη έχει πυροδοτήσει μια σειρά καταστροφικών αντιδράσεων.

Η Χαδούλα θυμάται τη ζωή της και δεν βρίσκει άλλο από το προσφέρει υπηρεσίες. Η Μήδεια προσφέρει επίσης υπηρεσίες στον Ιάσονα, αλλά έχει να διηγηθεί ότι τουλάχιστον αυτή μπόρεσε να ζήσει με τον άντρα που ερωτεύτηκε και δεν της τον επέβαλαν.¹⁵⁰ Κι αν η Μήδεια αντιδρά ηχηρά, αν εξεγείρεται και διεκδικεί δικίο και η δικαίωση, η Χαδούλα δεν έχει τίποτα να διεκδικήσει. Το *«δεν μπορώ πλιο»* που

¹⁴⁹ Ε. Χ. Χατζημαυρουδή, «Η Μήδεια του Ευριπίδη και η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη. Μια απόπειρα παράλληλης ανάγνωσης», στο *ΣΙΠΙΣ* 7 (2003-2007), σ. 155.

¹⁵⁰ Ωστόσο, στον λόγο της Μήδειας βλέπουμε ότι ποτέ καμία γυναίκα δεν είναι σίγουρη τι είδους βίο θα διάγει με τον άντρα της.

εκφράζει για το αν θα προικίσει κι άλλη μια κόρη, εκφράζει όλη της τη στάση. Κουβαλά την αίσθηση της αδικίας από την εποχή που ήταν μόνο κόρη, αδικία που βιώνει σε προσωπικό επίπεδο. Οι ρόλοι της διαδέχονται ο ένας τον άλλο (σύζυγος, μητέρα, χήρα, γιαγιά) και το άδικο, σε κοινωνικό πλέον επίπεδο, λειτουργεί αυξητικά. Ο κόσμος που γεννιέται και μεγαλώνει η γυναίκα με το απαλό όνομα είναι αυτός που την σκληραίνει. Ο χρόνος που περνά δεν λειαίνει τις ακμές της, αντίθετα τις οξύνει. Την κάνει πικρή και της αλλοιώνει στο τέλος την αντίληψη του σωστού και του λάθους.

Το «*δυστυχής εγώ γυνή*» που αναφωνεί η Μήδεια θα μπορούσε να βγαίνει από το στόμα της Χαδούλας ως κατακλείδα σε κάθε ανάμνηση που έρχεται στον νου της. Και αντίστροφα, η Μήδεια πίσω από την προδοσία του Ιάσονα διακρίνει ότι «*κανέν πράγμα δεν είναι ακριβώς ό,τι φαίνεται*», σύμφωνα με τον συλλογισμό της Χαδούλας, κι επικαλούμενη τη Θέμιδα και τους ιερούς όρκους πράττει. Η Χαδούλα, ωστόσο, φτάνει στο άλλο άκρο και αντιστρέφει τα πάντα. Αντί για θλίψη, βιώνει ανακούφιση στις κηδείες μικρών παιδιών και δη κοριτσιών, καθώς δεν προλαβαίνουν ν' αντικρίσουν τις δύσκολες όψεις του κόσμου. Αφήνει τα λόγια από τη νεκρώσιμη ακολουθία των νηπίων να ποτίσουν το μυαλό της, όμως μη αντιλαμβανόμενη πλήρως τον λόγο των ψαλμωδιών, δημιουργεί μια δική της κοσμοθεωρία ερμηνεύοντας κατά βούληση τα τροπάρια: Ο θάνατος είναι ανάσταση, η λύπη χαρά, η θανά ζωή. Και τι καλύτερο, από το να ζουν τα παιδιά χαρούμενα σε ουράνιους κήπους, μακριά από τα βάσανα;

Αυτή η αντιστροφή αποτελεί πλέον το μόνο της καταφύγιο. Στην παρούσα ζωή δεν έχει να περιμένει τίποτα απολύτως. Διακρίνονται αυτοκτονικές τάσεις στη Χαδούλα; Ο συγγραφέας δεν αφήνει να εννοηθεί κάτι τέτοιο, χωρίς ωστόσο να το αποκλείει πλήρως.¹⁵¹ Το βρέφος που πασχίζει να κρατηθεί στη ζωή με κοφτές από τον βήχα ανάσες τι έχει να περιμένει; Φέρει ήδη την κατάρα του ονόματος. Τι διαφορετικό μπορεί να συμβεί στη ζωή αυτού του κοριτσιού πέρα από το να τεθεί στις υπηρεσίες της οικογένειας, του συζύγου, των παγιωμένων κοινωνικών καταστάσεων;

Η Χαδούλα, σε αντίθεση με τη Μήδεια, δεν προλαβαίνει να επαναστατήσει, καθώς έχει ήδη παραδοθεί. Η παράδοσή της δεν αφορά τον θεσπισμένο νόμο, έχει φτιάξει δικό της Νόμο βασισμένο στο παράλογο. Έχει παραδοθεί πλήρως. Δεν καλεί τις γυναίκες, όπως η Μήδεια, να μοιραστούν τα δεινά τους. Δεν φωνάζει, δεν διεκδικεί.

¹⁵¹ Η επιλογή της να προχωρήσει κυνηγημένη καθώς το νερό την σκεπάζει επιδέχεται πολλές ερμηνείες.

Ο δικός της νόμος είναι λυτρωτικός. Ο φόνος της συνονόματής εγγονής προσομοιάζει σε αυτοκτονία προοικονομώντας τον χαμό της. «Μὴν χαθεῖ τ' ὄνομα!» Φροντίζει η ίδια να χαθεί το όνομα ώστε άλλη Χαδούλα να μην υπάρχει.

Αν η Μήδεια λειτουργεί ως άνθρωπος και αποχωρεί ως θεότητα, η Χαδούλα λειτουργεί ως εκπρόσωπος της θείας δικαιοσύνης και χάνεται ως άνθρωπος. Η απόφαση να πνίξει το βρέφος αποτελεί απόρροια ετών απόρριψης, καταπίεσης και αδικίας, όσο στιγμιαία κι αν μοιάζει. Επιπλέον, η Χαδούλα ζητά την επιβεβαίωση άνωθεν. Οι παρερμηνείες συνεχίζονται και οι δολοφονίες επίσης. Στο μυαλό της, προσφέρει έργο σκοτώνοντας. Χαρίζει μια πιο ανεκτή ζωή στους γονείς, χωρίς το βάσανο της προίκας και μια πραγματική ζωή στα κορίτσια, αφού ο θάνατος είναι ζωή, στον Παράδεισο.¹⁵²

Ο Κουράκης¹⁵³ επισημαίνει ότι οι επιστημονικά οριζόμενες «αλτρουιστικές δολοφονίες» προϋποθέτουν αγάπη προς τα θύματα, κάτι που ο ίδιος δεν εντοπίζει στη *Φόνισσα*. Ωστόσο, θέση της παρούσας εργασίας είναι το αντίθετο: στη νοηματική μεταστροφή εννοιών της που συντελείται στη σκέψη της Χαδούλας, ο φόνος δεν αποκλείει την αγάπη. Από τη στιγμή που έννοιες και συναισθήματα έχουν αντιστραφεί αλλά βιώνονται ως γνήσια η Χαδούλα χωρίς να το συνειδητοποιήσει έχει ήδη πάρει διαφορετικό δρόμο. Όσο διαβάζει σημάδια που συνηγορούν προς την ορθότητα της κρίσεώς της, επιβεβαιώνεται κι αρχίζει ν' αντιστρέφεται η ίδια, μέχρι που μέσα στη σπηλιά δεν είναι πια η γραία, η θεια-Χαδούλα. Ο Παπαδιαμάντης στήνει ένα σκηνικό επιστροφής στη μήτρα για την ηρωίδα του, το μόνο σημείο στο οποίο μπορεί να συναντηθεί με τα σκοτωμένα παιδιά, τα μόνα άτομα που γνωρίζουν και μπορούν να την κατηγορήσουν ως φόνισσα.¹⁵⁴ Η Χαδούλα μικραίνει, γίνεται ξανά κόρη, γίνεται βρέφος και χωνεύεται στην άπληστη μήτρα της Δελχαρώς, που ομοίως άπληστα της στέρησε το προικίο της.

¹⁵² *Φόνισσα*, ό.π., Κεφ. Ε'

¹⁵³ Κουράκης, ό.π., 20-21.

¹⁵⁴ Οι Αρχές ούτως ή άλλως, έχουν μόνο υποψίες, και αυτές για θάνατο που δεν οφείλεται σ' αυτή.

Συμπεράσματα

Όσο διαφορετικοί είναι οι δημιουργοί και τα είδη που υπηρετούν, τόσο διαφορετικές και οι ζωές των γυναικών που παρουσιάζουν. Ωστόσο, το κοινό τους φύλο ενώνει τη φωνή της απελπισίας τους και η αδικία που βιώνουν, τις καθιστά συνοδοιπόρους στο έγκλημα.

Η Μήδεια είναι η βάρβαρη γυναίκα στην οποία ο Ευριπίδης προσωποποιεί τις τυφλές δυνάμεις της ανθρώπινης φύσης.¹⁵⁵ Με έναυσμα την ερωτική και συζυγική προδοσία, την εγκλωβίζει σε ένα τραγικό αδιέξοδο, από το οποίο μόνο με παράφορη προσπάθεια μπορεί να αποδράσει. Απογυμνώνει τον Ιάσωνα από κάθε τι ηρωικό, εμφανίζοντάς τον ως υπολογιστή, ματαιόδοξο και αλαζόνα. Αλλάζει άρδην τη ζωή της Μήδειας, και φέρνει στην επιφάνεια ό,τι μέχρι τώρα εκείνη κάλυπτε, προκειμένου να βρίσκεται δίπλα στον άνδρα που αγαπά. Και μετά καταστρέφει τον κόσμο της, με τον νέο γάμο του Ιάσωνα. Η σφοδρότητα του έρωτα που ένιωσε για αυτόν μετατρέπεται σε συντριπτική εκδίκηση και ελευθερώνει καταστρεπτικές δυνάμεις που δεν αφήνουν αλώβητη τη Μήδεια.

Εκφέροντας «ανδρικό», δημόσιο λόγο, καταδεικνύει δεινά των γυναικών και εγκαταλείποντας τον ιδιωτικό βίο και εμφανίζεται στον δημόσιο. Ο Ευριπίδης ανατρέπει τους στερεοτυπικούς έμφυλους ρόλους στις αντιδράσεις της, και την εμφανίζει να ισορροπεί μεταξύ ανδρικής και γυναικείας κοινωνικής ταυτότητας. Εκτελεί με τη θηλυκή της πλευρά ένα εκδικητικό σχέδιο ανδρικής σύλληψης και από θύμα μεταλλάσσεται σε θύτρια. Με την παιδοκτονία σφραγίζει την τραγικότητά της και ανατρέπει τις κανονιστικές αντιλήψεις του ανδρικού φύλου για την έμφυλη ταυτότητά της.¹⁵⁶

Η εξέγερσή της είναι ταυτόχρονα και καθυπόταξη, καθώς παραμερίζοντας τα βουλεύματα παραδίδεται στον *θυμόν*. Η τιμωρία είναι αμφίπλευρη, καθώς ψάχνοντας τη λύτρωση στο αδιέξοδό της, τιμωρεί ταυτόχρονα με τον Ιάσωνα και τον εαυτό της, διαπράττοντας το έγκλημα.

Η Χαδούλα-Φραγκογιαννού δεν εξεγείρεται. Αντίθετα έχει παραδοθεί πλήρως. Ο Παπαδιαμάντης περιγράφει κατά βάση μια γυναίκα που δεν κάνει τίποτα διαφορετικό από τις σύγχρονές της: μοχθεί για την οικογένειά της. Μέχρι τη στιγμή που

¹⁵⁵ H.D.F. Kitto, *Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Α. Ζενάκος, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Β' έκδ. Αθήνα 1976, σ. 269.

¹⁵⁶ Πρβλ. Κ. Αθανασιάδου, *Μορφές γυναικών σε νεοελληνικές μεταφράσεις της Μήδειας του Ευριπίδη: Μια ποιητική της εκδίκησης*, Διδακτορική διατριβή στο ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 220, σσ. 189-190.

συνειδητοποιεί τον ρόλο και τη θέση που της επιβάλλεται από την οικογένεια και την κοινωνία. Δεν συσπειρώνει γυναίκες γύρω της όπως η Μήδεια. Δρα μόνη. Δεν καταστρώνει σχέδιο. Εκμεταλλεύεται τις ευκαιρίες που συναντά. Κουρασμένη και νικημένη πορεύεται και «λευτερώνει» μητέρες και κορίτσια.

Ο Παπαδιαμάντης την βάζει να ψάχνει ανακούφιση στον λόγο του Ευαγγελίου. Και την ίδια στιγμή, τη βυθίζει στην ανομία, επιτρέποντάς της να τον παρερμηνεύσει. Δεν την παρουσιάζει ως αντίπαλο του φύλου της που από μίσος σκοτώνει τα θηλυκά. Της φυτεύει στη σκέψη ότι «*κανέν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι φαίνεται*»,¹⁵⁷ και της επιτρέπει να «λευτερώνει» τις οικογένειες των κοριτσιών από ένα μεγάλο βάρος και αφετέρου λυτρώνει τα ίδια τα κορίτσια από μια επίπονη ζωή. Ούτε μια στιγμή δεν την εμφανίζει απόλυτα σίγουρη για τις πράξεις της. Αντίθετα, τη στρέφει για επιβεβαίωση στον Θεό, για ένα σημάδι από τον Άγιο. Και στο ίδιο πλαίσιο παρερμηνείας, της επιτρέπει να το αναγνωρίσει.

Η Μήδεια φωνάζει τη δυστυχία της. Η Χαδούλα δρα σιωπηλά. Δεν ψάχνει συμμάχους. Δεν τιμωρεί, λυτρώνει. Οι αναμνήσεις που έρχονται κατά κύματα στο μυαλό της δεν την οδηγούν σε επανάσταση, αλλά σε αναγνώριση της ήττας της. Η Χαδούλα είναι απολύτως νικημένη. Νικημένη από τη μητέρα της που την αδικεί, νικημένη από τον γάμο της στον οποίο καλείται να παίξει διπλό ρόλο, να είναι άνδρας και γυναίκα, νικημένη από το κοινωνικό πλαίσιο που αντιμετωπίζει τα ίδια προβλήματα με την ίδια, αλλά δεν αντιδρά.

Η Μήδεια αποχωρεί από τη σκηνή ένδοξα, πάνω σε άρμα. Η Χαδούλα βυθίζεται στο υγρό στοιχείο και χάνεται. Έχει παραδοθεί προ πολλού, τη στιγμή που αφαιρεί τη ζωή της συνονόματής της εγγονής. Από τον πρώτο φόνο, ο χρόνος της μετρά αντίστροφα.

Στις περιπτώσεις και των δύο γυναικών, η τιμωρία είναι αμφίδρομη, η δε λύτρωση αμφίβολη. Με όποιον τρόπο και επιχειρήθηκε εξέγερση, η δολοφονία συνιστά καθυπόταξη.

¹⁵⁷ Οδηγώντας τον R. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, σ. 113, να την παραλληλίσει εύστοχα με τον Μάκβεθ, σ. 113. Βλ. και «*Nothing is but what is not*», Πράξη Α' σκηνή 3, σ. 100, στο Γ. Κοττ, *Σαίξπηρ, ο σύγχρονός μας*, μτφρ. Αλέξ. Κοτζιάς, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ

ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΜΟΝΟΠΡΑΚΤΟ

Το όνειρο της Φραγκογιαννούς

Μισοφωτισμένη σκηνή. Στο κέντρο διακρίνεται τζάκι με χαμηλή φωτιά. Στο γείσο του μια μικρή λάμπα λαδιού. Δεξιά και αριστερά από το τζάκι παράθυρα με μισοτραβηγμένες κουρτίνες. Δεξιά μια πόρτα οδηγεί στο δωμάτιο-κρεβατοκάμαρα. Αριστερά της είναι στημένος ο αργαλειός και δεξιά παραδοσιακή σερβάντα με πιατικά. Τέρμα δεξιά, ψηλά στον τοίχο το εικονοστάσι. Αριστερά από το τζάκι, η πόρτα της εισόδου, επιτοίχια ξύλινη κρεμάστρα και χτιστός καναπές. Στο κέντρο τραπέζι με τέσσερις καρέκλες και δεξιά του μια βρεφική ξύλινη κούνια. Πάνω στο τραπέζι μια κανάτα σε λεκάνη, μια κούπα κι ένα μικρό καντήλι. Η Δελχαρώ φορώντας λευκή νυχτική και ένα χοντρό σάλι είναι σκυμμένη πάνω από την κούνια, χαϊδεύει το μωρό και σιγοτραγουδάει ένα νανούρισμα.

Δελχαρώ: «Την κούνια σουουου την εέεστρωσαααα μεεε μαλακοοοό σεεεεντοοόνιιι, που το ‘πλυνααααν και το ‘καναααααν νεράιδες σααααν το χιοοοόνιιι... Κοιμήσου καιαιαιαι παρηηηηήγγειλαααα στην Πόλη τααααα προικιαααα σουουουου, στηηηη Βενετιαααά τα ρούχα σουουουουου και τα χρυσαφ-...»

(Ακούγεται σπρώξιμο στην πόρτα και μπαίνει μέσα η Χαδούλα.)

Χαδούλα: (Βγάζει και κρεμά τη ντισεράδα της.) Ουουου! Παραπέρα δεν είχες να τα παραγγείλεις κόρη; (Βγάζει τα παπούτσια της. Από ένα σακούλι που κρέμεται στο χέρι της βγάζει ένα ζευγάρι τσόκαρα. Τα φορά.)

Δελχαρώ: Ήρθες μάνα! Έλεγα μ’ αυτόν τον καιρό... (Σταυρώνει το μωρό και σηκώνεται αργά από την καρέκλα.)

Χαδούλα: (Μαζεύοντας τις τούφες των μαλλιών στο τσεμπέρι της. Έχει ακόμη κρεμασμένο στο χέρι το καλάθι της.) Ου, θα πέσεις και θα σπάσεις, κι άλλο δεν έχω!... (Κατευθύνεται προς το τραπέζι. Αφήνει το σάλι της στην καρέκλα, ακουμπά το καλάθι της, αρχίζει να βγάζει πράγματα.) Πώς όχι θυγατέρα; Προχτές γέννησες, και πώς γέννησες... Θες ακόμη μέχρι ν’ αναλάβεις... (Κόβει μερικά άνθη και φύλλα από ένα ματσάκι βότανα.) Κάτσε. (Χαμηλόφωνα) Κάτσε να παραγγείλεις τα προικιά!... (Κανονικά) ...όσο να σ’ το βράσω. (Σε ένα μπακιρένιο κατσαρόλι ρίχνει νερό και τα φυτά που κρατά. Το βάζει να βράσει στο τζάκι.) Θα σβήσει μωρή η φωτιά... Θα το ξεπροβοδίσετε μια ώρα αρχύτερα το πουντιασμένο!...

Δελχαρώ: Πάω, πάω μάνα να φέρω κάνα κούτσουρο! (*Προσπαθεί να σηκωθεί. Μορφάζει πονεμένα.*)

Χαδούλα: Κάτσε μωρή, «πας!» Λεχώνα πράμα! Πού πας; Στάζει και παγώνει έξω... Στην αποθηκούλα τα' χετε;

Η Δελχαρώ νεύει καταφατικά. Ακούγεται βήχας από την κούνια. Στρέφεται προς τα κει.

Χαδούλα: (*Καθώς κουκουλώνεται με το σάλι της.*) Μμμμ! Δεν το' φτασε που βγήκε Γενάρη μήνα, το πούντιασε και στο αγιασμεεεεένο το νερό... (*Βγαίνει*)

Δελχαρώ: (*Με το μωρό στην αγκαλιά. Ακούγεται ο βήχας του.*) Σώπα πουλί μου, σιώπα ψυχή μου!... (*Το χαϊδεύει και το λικνίζει απαλά. Σταματάει ο βήχας.*) «Κοιμήσου που να σε χαρεί / η μάνα που σ' εγέννα / κι ο κύρης όπου σ' έσπειρε / να δει παιδιά 'πό σέν...-...»

Η Χαδούλα ασθμαίνοντας και κρατώντας τέσσερα κούτσουρα -ένα μέτριο και τρία χοντρά- κατευθύνεται προς το τζάκι παριστάνοντας ότι κρατά και νανουρίζει μωρό.

Χαδούλα: (*Τραγουδιστά*) «Έχω κόρη έχω πίκρα / γιατί μου ζητάνε προίκα!» (*Ακουμπά το πρώτο κούτσουρο κάτω.*) «Θα της δώσω για σεντούκι της χελώνας το καβούκι» (*Ακουμπά το δεύτερο.*) «Θα της δώσω για λεφτά ένα κόσκινο κουκιά» (*Ακουμπά το τρίτο.*) «Έχω κόρ...- χαχαχα!» (*Πνίγεται με το γέλιο της καθώς συδανulίζει τη φωτιά με το τελευταίο κούτσουρο.*) Αααχ! Σε καλό μου! (*Ρίχνει λίγο νερό στα χέρια της από την κανάτα. Τσ σκουπίζει στην ποδιά της.*) Δώσ' το δω. Δώσ' το να το ιδώ. (*Της δίνει απαλά το μωρό.*) Α, μωρή τσούπα! (*Ακουμπάει τα χείλη της στο μέτωπό του.*) Δροσερό είναι... Α, μωρή τσούπα, κι είστε εφτάψυχα!... Έφαγε καθόλου;

Δελχαρώ: Έφαγε, μάνα... Πώς έφαγε!... Μια κατάπινε, μια πνιγούντανε στον βήχα. Τώρα μαλάκωσε λίγο... Αλλά, μάνα, γάλα σα να μην κατέβασα...

Η Χαδούλα με το μωρό στην αγκαλιά ψαχουλεύει το καλάθι της. Βγάζει ένα άλλο ματσάκι βοτάνων, κι ένα βαζάκι με γλυκό. Δίνει το μωρό στη Δελχαρώ που την ακολουθεί αργά και πάει στο τζάκι. Ακούγεται πάλι βήχας που συνοδεύεται από κλάμα.

Δελχαρώ: (*Ταχταρίζοντας το μωρό*) Σσσς, 'σύχασε ψυχή μου!... Μάνα, μόνο σε σένα στέκει η Χαδούλα μας!

Με πλάτη στραμμένη στη Δελχαρώ ετοιμάζει το ρόφημα.

Χαδούλα: (*Μέσα απ' τα δόντια της.*) «Η Χαδούλα μας!» Μην τύχει και χαθεί τ' όνομα... (*Στη Δελχαρώ*) Έλα δω. Να. Κάτσε... Πιε το αυτό. Δώσε μού το! (*Της παίρνει το μωρό.*) (*Χαμηλόφωνα*) Το κάψαμε που το κάψαμε!... (*Στο μωρό*) Ε, μωρ' σύ! (*Ψιθυριστά της τραγουδά*) «Δεν ξημερώ- δεν ξημερώνεις μαύρη αυγή, να πά' να η-

να πά' να ησυχάσω, τζιβαέρι μου, να πά' να η- να πά' να ησυχάσω». (Το μωρό ησυχάζει. Το απιθώνει στην κούνια.)

Δελχαρώ: (Πίνοντας) Ε, μάνα! Πού το θυμήθηκες αυτό; Σκέτο παράπονο!... Ουφ, πίκρα! Όταν ήμουν μικρή, το νόμιζα για μοιρολόι... Μια στάλα μέλι να 'ριχνα...

Χαδούλα: (Ετοιμάζοντας δεύτερο ρόφημα.) Σώπα και πίνε το. Έτσι πρέπει. Γάλα να κατεβάσεις θες, όχι να σε τρατάρω!

Δελχαρώ: (Πίνοντας, με γκριμάτσα στυφάδας.) Αχ, μάνα! Στ' άλλα δυο μουσκεύανε τα ρούχα μου απ' το γάλα! Γάλα! Να χορτάσουν τα παιδιά, να κοιμηθούν... Σε τούτο το μικρό, ίσα μια στάλα! Ίσα που πίνει δυο γουλιές... Το κρατώ στο βυζί για να το 'συχάσω...

Χαδούλα: (Χαμηλόφωνα) Ούτε ο Θεός το θέλει να τρανέψει... (Στη Δελχαρώ) Πίνε, πίνε. Και στη Μαρουσώ την Πέτραйна από τούτο της έδωκα, κι έγινε θρεφτάρι ο κανακάρης της! Πίνε! Πού' ν' το σουρωτήρι; Α, νάτο! Άιντε, τέλειωνε! (Σουρώνει το ρόφημα, το βάζει σε κούπα.) Τη σκάφη πού την έχεις;

Δελχαρώ: (Δείχνει) Να εκεί... Εκεί, δίπλα στο τζάκι. Την έφερε η Αμέρσα το πρωί που 'ρθε να πάρει τα παιδιά.

Χαδούλα: Νερό;

Δελχαρώ: Να μάνα (Δείχνει) Να τα γκιούμια, μπροστά στο τζάκι. Τα γέμισε να 'χω κι εγώ να πλυθώ... και για το λούσιμο του μωρού αύριο. Μ' έφερε και σούπα.

Ακούγεται μια βροντή. Η Δελχαρώ σταυροκοπιέται. Το μωρό βγάζει έναν πνιχτό ήχο. Ακούγεται το ρολόι της εκκλησίας.

Χαδούλα: Πού' ναι μωρή ο Κωνσταντής; Νύχτωσε πλιο!

Δελχαρώ: (Κρατά με τα δυο της χέρια την κούπα. Την κοιτάζει.). Στον καφενέ. Δεν θ' αργήσει. Κερνάει μάνα!... Για τη Χαδούλα μας...

Χαδούλα: Και χτες στον καφενέ ήταν... Και πάλι νύχτα ήρθε. (Δοκιμάζει το ρόφημα. Κάνει γκριμάτσα καψίματος. Το αφήνει στην άκρη.) Σήμερα είναι η τρίτη μέρα απ' τα γεννητούρια. Θα το γεμίσει το σπίτι στοιχειά...

Δελχαρώ: Μάνα, θα 'ρθει. Η ώρα του είναι. (Παύση) Κερνάει για το παιδί!

Χαδούλα: Πφφφ! Κεράσματα! Να δούμε, θα σταθεί;

Δελχαρώ: Μάνα! (Σταυροκοπιέται βιαστικά και φτύνει τον κόρφο της. Σηκώνεται με κόπο και κάθεται δίπλα στην κούνια. Σταυρώνει το παιδί.) Μη μιλάς έτσι μάνα. Το παιδί έχει τυχερό! Λίγο το 'χεις να περνάει ο παπα-Ιακώβ την ώρα που το αεροβάφτιζε η Αμέρσα μας;

Χαδούλα: Τυχερό! Χα! Τον γέρο Διαμαντή είχε πάει να μεταλάβει που μένει στον Λάκκο, γι' αυτό βρέθηκε στον δρόμο σας. Σιγά που θα 'βγαινε αλλιώς με τέτοια βροχή...

Δελχαρώ: Τυχερό ήταν μάνα! *(Παύση)* Το παιδί μου ανάσα δεν έπαιρνε! Σου το ξεγέννησες! Πόσο το τράνταξες, ανάσα δεν έπαιρνε! Και κόπηκε κι η δικιά μου!

Χαδούλα: Σα σ' ακούω θυγατέρα! Τυχερό! Π' ανάσα δεν έπαιρνε!

Δελχαρώ: Κι όταν εσύ έπιασες πια εμένα, το σήκωσε η Αμέρσα μας ψηλά, τρεις φορές και το βάφτισε!

Χαδούλα: *(Κάθεται βαριά στην καρέκλα.)* Κι άκουσε τις φωνές ο Κωνσταντής που φουμάριζε όξω, κι έφερε τον παπά...

Δελχαρώ: ...Έφερε τον παπά, και έγινε βάφτιση... *(Παύση)* ...και με αγιασμό κανονικό! *(Χαϊδεύει το κεφαλάκι του μωρού.)* Μάνα, αν πέθαινε... Αν πέθαινε...

Χαδούλα: Ε, αν πέθαινε... Θα πέθαινε!

Δελχαρώ: Αβάπτιστο μάνα θα πήγαινε! Αμαρτία!

Χαδούλα: *(Μέσα απ' τα δόντια της.)* Αμαρτία το τι θα ζήσει και τούτο το δόλιο...

(Στη Δελχαρώ) Άιντε, πάει! Άσ' τα τώρα αυτά. Το βαφτίσατε, πάει! Τέλειωσε!

(Παύση) Πού' ν' τος τώρα αυτός, μου λες; Απ' τα προχτές μια μαυρίλα ο ουρανός...

Τρεις μέρες τώρα, μια ώρα σταματάει και δέκα ρίχνει. *(Ακούγεται ήχος βροντής. Μια αστραπή φωτίζει στιγμιαία τα παράθυρα. Η Δελχαρώ σταυροκοπιέται.)* Ακούς;

Δελχαρώ: Τα παιδιά μάνα... Τα παιδιά... λες να φοβούνται τώρα μοναχά;

Χαδούλα: Α! Θυγατέρα! Μοναχά είναι με την Αμέρσα και το Κρινιώ; Άφησ' τα.

Καλά 'ναι! Λίγο να πάρεις τ' απάνω σου και σ' τα στέλνω να σε τρελαίνουνε!...

Δελχαρώ: Η Αμέρσα, μάνα...

Χαδούλα: ... *(Την κοιτά.)*

Δελχαρώ: Η Αμέρσα μας...

Χαδούλα: ...

Δελχαρώ: Ο Κωνσταντής...

Χαδούλα: Δελχαρώ! Πες τι έχεις να πεις και μην το φέρνεις γύρα! *(Ακούγεται κι άλλο μπουμπουνητό.)*

Δελχαρώ: *(Καθώς σταυροκοπιέται)* Μάνα, το πρωί ο Κωνσταντής μου 'πε πως κάποιος... ένας... τη θέλει την Αμέρσα μας.

Χαδούλα: ... *(Τακτοποιεί πάνω στο τραπέζι το βάζο με το γλυκό, βάζει σε τρία πιατάκια του καφέ τα μύγδαλα που βγάζει από το καλάθι, κοιτάζοντάς την συνοφρυωμένη.)*

Δελχαρώ: Την Αμέρσ...-

Χαδούλα: *(Τελειώνει και κάθεται στην καρέκλα απέναντί της.)* Την Αμέρσα μας! Ναι.

Τι την θέλει αυτός... ο «ένας»;

Δελχαρώ: Ε, βρε μάνα; Τι να την θέλει;

Χαδούλα: *(Γέρνει πίσω στην πλάτη της καρέκλας . Σταυρώνει τα χέρια στο στήθος.)* Συ θα μου πεις, θυγατέρα!

Δελχαρώ: Μάνα, η Αμέρσα μας δεν είναι μικρή... Ο Γιάννος...-

Χαδούλα: *(Γέρνει μπροστά)* Ποιος Γιάννος;

Δελχαρώ: Ο Γιάννος ο Πλατάκης...

Χαδούλα: Ε!

Δελχαρώ: Ο Γιάννος ο Πλατάκης... είπε του Κωνσταντή ότι την έπαιρνε γυναίκα την Αμέρσα μας. Κι αν... *(ξεροκαταπίνει)* αν μπορούσε... κείνος, ... ο Κωνσταντής, ντε, να σου πει να του τη δώσεις...

Χαδούλα: Χα!

Δελχαρώ: Γιατί μάνα; Καλός είναι ο Γιάννος και δουλευταράς!

Χαδούλα: *(Τραγουδιστά, ειρωνικά, επίτηδες φάλτσα.)* «Κόρη μου κα- κόρη μου καλορίζικη, χαρά στο ρι- χαρά στο ριζικό σου...»

Δελχαρώ: Μάνα, Η Αμέρσα μας πάτησε τα 28! Από πίσω έρχεται το Κρινιώ! Στα 17 περπατάει...

Χαδούλα: Οου! Οουου λογαριασμούς, η κόρη του Λογαριασμού! Χαχαχα *(Γελάει δυνατά και χτυπά τα χέρια της.)* Ααχχχ! Χαχαχα! Α, μωρή Δελχαρώ! Μ' έκανες και γέλασα!

Δελχαρώ: Μάνα! Δεν είν' αστεία! Η Αμέρσα μας μεγάλωσε. Πολλοί... πολλές... Πολλοί τη λεν... τη λεν...

Χαδούλα: *(Σηκώνεται απότομα. Χτυπά τα χέρια στο τραπέζι. Τα πράγματα αναπηδούν. Ακούγεται ήχος σαν αναστεναγμός από τη πλευρά του μωρού.)* «Τη λεν, τη λεν». Τι τη λεν Δελχαρώ; Γεροντοκόρ...-

Δελχαρώ: Ιιι, μην το λες μάνα!

Χαδούλα: Γιατί μωρή; Και σαν την πουν γεροντοκόρη, τι;

Δελχαρώ: Μάνα, ο Γιάννος είναι...

Χαδούλα: Ο Γιάννος τα Χριστούγεννα πάντρεψε την τελευταία του αδερφή. Πέντε του άφησε ο γέρος ο Πλατάκης!... *(Παύση)* Κι έδωσε και το σπίτι το πατρικό, και το τελευταίο αμπέλι, κι όλα! *(Παύση)*. Επάνω στον αργαλειό πέθανε η μάνα του και τελειωμό δεν είχε το υφάδι... *(Παύση)* Πέντε! *(Παύση)*. Πέντε! *(Σηκώνει και δείχνει*

το χέρι της. Με το άλλο μετράει τα δάχτυλα τραβώντας τα.) Μια, δυο, τρεις, τέσσερις, πέντε... Πέντε, μια μούντζα κορίτσια... Να! στη φάρα μας (Στρέφεται και μουντζώνει ηχηρά με τα δυο χέρια προς την πόρτα που ανοίγει και μπαίνει ο Κωνσταντής.)

Κωνσταντής: Εεε! Πεθερά! Τι με κερνάς; (Βγάζοντας τη νιτσεράδα και τινάζοντας στάλες βροχής από τα μαλλιά του. Η Δελχαρώ προσπαθεί να σηκωθεί.)

Χαδούλα: Εμ, μόνο συ θα κερνάς; (Στη Δελχαρώ) Κάτσε συ. Άι, μπες και δεν πήγαινε για σένα... (Φέρνει τα τερλίκια του. Του παίρνει το μουσκεμένο πανωφόρι, το κρεμάει. Εκείνος αφήνει τις γαλότσες έξω και τα φοράει.)

Δελχαρώ: Ήρθες Κωνσταντή μου!

Χαδούλα: (Χαμηλόφωνα) «Ήρθες Κωνσταντή μου» Κάτσε συ να πετιέσαι σαν τη σούστα πάνω απ' το μικρό, κι άφησ' τον να κερνάει... (Μανταλώνει την πόρτα.)

Κωνσταντής: Τα παιδιά είν' ευλογία πεθερά!

Ακούγεται κλάμα μωρού.

Δελχαρώ: Το παιδί! (Με γρήγορη αλλά πονεμένη κίνηση το παίρνει αγκαλιά. Πλησιάζει ο Κωνσταντής.)

Κωνσταντής: Τι 'ναι κόρη μου; (Το μωρό κλαίει αδύναμα. Πλησιάζει το πρόσωπό του στο πρόσωπο του μωρού. Ακουμπάει το μέτωπό του στο κεφαλάκι του.) Εεε, κόρη, ήρθε ο πατέρας στο σπίτι! (Το μωρό ησυχάζει.) Ε! Το άτιμο! Τον πατέρα τ' ήθελε για να 'συγάσει!

Χαδούλα: (Μπαίνει στη μέση. Τον απομακρύνει.) Βρε πάρε τη μουστάκα σου που βρομάει ρακί μέχρις εδώ! Θα το μεθύσεις το παιδί! Κι εσύ, άιντε, πάρ' το μέσα, τάισ' το. Πάει αργά πλιο.

Δελχαρώ: (Κάνοντας νεύματα με τα μάτια και τον κεφάλι προς τον Κωνσταντή.) (Χαμηλόφωνα) Της έκαμα λόγο. Συ τώρα... (Στη Χαδούλα) Πάω μάνα.

Περπατά αργά με το μωρό και μπαίνει στην κρεβατοκάμαρα. Ο Κωνσταντής φέρνει το μπουκάλι με το ρακί, δυο ποτήρια και κάθεται στο τραπέζι. Η Χαδούλα συδανλίζει τη φωτιά και στερεώνει στην άκρη του τζακιού το ρόφημα που ετοίμασε για το μωρό. Ακούγεται ένα ακόμη δυνατό μπουμπουνητό ταυτόχρονα με το ρολόι της εκκλησίας. Αρχίζει δυνατή βροχή. Μισοτραβάει τις κουρτίνες και μουρμουρίζει.

Χαδούλα: Ρίξε! Ρίξε μπας και ξεπλύνεις τις αμαρτίες μας...

Κωνσταντής: Πεθερά! Ε, πεθερά, έλα να κάτσουμε μια στάλα.

Η Χαδούλα σταυρώνει τα χέρια και κατευθύνεται προς το τραπέζι. Κάθεται. Ο Κωνσταντής βάζει ρακί στα δύο ποτήρια. Της δίνει το ένα. Το τσουγκρίζει.

Κωνσταντής: Έλα: Έλα, πεθερά, να μας ζήσει!

Χαδούλα: *(Σηκώνει το ποτήρι και ίσα που βρέχει τα χείλη της.)* Ό,τι πεις, γαμπρέ.

Κωνσταντής: *(Ξαναγεμίζει το ποτήρι του. Τσουγκρίζει πάλι μαζί της.)* Γερό και καλότυχο να' ναι!

Χαδούλα: *(Επαναλαμβάνει την ίδια κίνηση.)* Ό,τι πεις!

Κωνσταντής: Μπας κι έχουμε κανά σύκο; *(Απλώνει το χέρι στο πιατάκι με τα μύγδαλα. Η Χαδούλα το χτυπάει και το σπρώχνει πίσω.)*

Χαδούλα: Μη! Άσ' τ' αυτά! Δεν φτάνει που ήρθες σούρουπο και ποιος ξέρει τι κουβάλησες μαζί σου! *(Ο Κωνσταντής πιάνει το βαζάκι. Του το παίρνει.)* Βρε άφησ' τα που σου λέω! Νηστικό σ' είχανε; *(Σηκώνεται και κατευθύνεται στα ντουλάπια.)*

Κωνσταντής: Μπα, όχι! Είχε καλό μεζέ στον καφενέ! Τι γλυκό μας έφερες;

Χαδούλα: Δεν είναι για τα μούτρα σου... Τρίτη μέρα απ' τα γεννητούρια...

Κωνσταντής: Χαχαχα! Α, βρε πεθερά! Ο παπα-Ιακώβ είπε ότι αυτά είναι σολομωνική!

Χαδούλα: *(Φέρνοντας στο τραπέζι ένα πιάτο με λίγα σύκα, καρύδια κι ένα παξιμάδι.)* Ο παπα-Γιάκωβος τη δουλειά του κι εμείς τη δικιά μας.

Μουσκεύει με λίγο νερό το παξιμάδι. Κόβει ένα κομμάτι. Ο Κωνσταντής τσιμπολογάει τους καρπούς. Γεμίζει πάλι, τσουγκρίζει.

Κωνσταντής: Έλα, έλα να μας ζήσει! Να τη χαρείς τη συνονόματη!

Χαδούλα: *(Αυτή τη φορά πίνει λίγο.)* Όοοο,τι πεις!

Κωνσταντής: Που λες, πεθερά, εκεί στον καφενέ... *(Παύση)* Εκεί, δεν κέρασα μόνο 'γω για το κορίτσι μας!

Χαδούλα: *(Ειρωνικά)* Μπα! Μωρ' τι λες! Είχε κι άλλος τέτοια χαρά και τη σμίζατε;

Κωνσταντής: Μη με κοροϊδεύεις, συ 'σαι η μαμή. Τα γεννητούρια τα μαθαίνεις πριν απ' όλους!

Χαδούλα: Ναι! Τέτοιες χαρές!... *(Μικρή παύση)* ...πρώτη εγώ!

Κωνσταντής: Κέρασε κι ο Γιάννος...

Χαδούλα: Α! Μάλιστα! *(Σταυρώνει πάλι τα χέρια και γέρνει πίσω στην καρέκλα της.)*

Κωνσταντής: Δεν ξέρω αν πρόλαβε... *(παύση)* Η Δελχαρώ, λέω... *(παύση)* Μου 'καμε κουβέντα ο Γιάννος... *(παύση)* Σου 'πε, μωρέ, τίποτ' η Δελχαρώ;

Χαδούλα: Κάτι μου' πε...

Κωνσταντής: Και; *(Παύση)* Ε;... Τι λες; «Η Αμέρσα είναι καλή κοπέλα, ηθικιά. Άξια, δουλευτόρα», μου 'πε. «Αμαρτία είναι να μαραζώνει μοναχιά...» μου' πε.

Χαδούλα: Μπα! Και θέλει του λόγου του να μαραζώνουνε αντάμα;

Κωνσταντής: *(Στραβοκαταπίνοντας τη μπουκιά του από το γέλιο.)* Γκουχ γκουχ, χαχαχα! Σε καλό σου πεθερά, θα με πνίξεις! *(Γεμίζει ένα ποτήρι νερό. Το πίνει μονομιάς.)* Γκουχγκουχ! Ο Γιάννος γκουχγκουχ... είναι κι αυτός άξιος! Πέντε αδερφάδες πάντρεψε! Μοναχός! Τι λες;

Χαδούλα: Λέω ότι η Αμέρσα μια χαρά είν' όπως είναι.

Κωνσταντής: *(Σοβαρεύοντας)* Ε, πεθερά! Τι λες; Έρχεται το Κρινιώ από πίσω... Κι η Αμέρσα, καλή, χρυσή, μα δεν είναι και μικρή!...

Χαδούλα: Ε, κι άμα είναι έτσι, τι; Τι τη θέλει τότε; Ή δεν θα φύγει τελικά; Γιατί στης Κώσταινας το σόμπουρο... ακούστηκε ότι θα φύγει.

Κωνσταντής: Ο Γιάννος είναι καλό παλικάρι...

Χαδούλα: Θα φύγει; Αυτό σε ρωτώ. Μήτε κουτσό σκαμνί δεν του 'μεινε! Θα φύγει;

Κωνσταντής: Θα φύγει, θα φύγει... Πάει στην Αμερική, στον θείο του να δουλέψει, να ξεχρεώσει τα δανεικά για το προικιό της Γιούλας...

Χαδούλα: Α! Μάλιστα. *(Μικρή παύση)* Και την Αμέρσα; Τι τη θέλει;

Κωνσταντής: Άκου, πεθερά! Ο Γιάννος τίποτα δεν έχ' εδώ. Όλα τα 'δωκε, θα φύγει. Όμως δε ζητά σπίτι ούτε χτήματα, δεν...

Χαδούλα: Οουου! Γαμπρός χωρίς προικιό! Να μην ήταν νύχτα, να μην είχε τόσο νερό, να 'τρεχα να χτυπήσω τις καμπάνες!

Κωνσταντής: Ζητάει μόνο την Αμέρσα... Να κανονίσουν τα ναύλα τους και να φύγ...

Χαδούλα: Αααα, μόνο την Αμέρσα! Και να πηλαλώ εγώ, να του κάμω τα ναύλα του να πάει να ξεχρεώσει!

Κωνσταντής: Δεν είν' αυτό, πεθερά και το ξέρεις!

Χαδούλα: Αμ' τι είναι;

Κωνσταντής: Κοίτα, η Αμέρσα δεν είναι καμιά κοπελούδα. Ο Γιάννος, είπε, πριν φύγει... *(παύση)* είπε... *(μικρή παύση)* είπε, «παπούτσι από τον τόπο σου κι...»

Χαδούλα: *(Πίνει μια μικρή γουλιά και τον κοιτάζει μες στα μάτια.)* Να πάει να βρει αλλού να ποδευτεί ο Γιάννος, γαμπρέ...

Κωνσταντής: Είναι καλή τύχη για την Αμέρσα, πεθερά! Γιατί δεν της το κουβεντιάσεις; Σκέψου την! Τώρα, τώρα δα, είναι σπίτι και προσέχει τα δικά μου τα κουτσούβελα... Γιατί να μην κάμει δικά της; Όσο μπορ...-

Χαδούλα: *(Τινάζεται από το τραπέζι πολύ γρήγορα για την ηλικία της.)* Τι να της κουβεντιάσω γαμπρέ; Τι να της πω; «Αμέρσα, έλα, κόρη μου, να σε στείλω στην Αμέρκα; Έλα να σε στείλω στην άκρη του κόσμου, να πας να γίνεις δουλικό σε

καμιά ξένη μεγαλοκυρά γιατί δεν είσαι πια κοπελούδα!» Αυτό να της πω; *(Μικρή παύση)* «Έλα να σε στείλω να πας σε καμιά φάμπρικα αμερικάνικη, να λιώσεις, για να ξεχρεώσει ο Γιάννος τον μπάρμπα του τον τσιφούτη!» Κι αυτό;

Κωνσταντής: Παραλοΐζεσαι...

Χαδούλα: «Παραλοΐζομαι!» 'Γω παραλοΐζομαι! *(Βηματίζοντας πάνω κάτω νευρικά.)*

Πόσες φορές σας το 'πε ολονών σας πως μια χαρά είν' όπως είναι;

(Εμφανίζεται η Δελχαρώ με το μωρό. Το βάζει στην κούνια. Τους πλησιάζει.)

Δελχαρώ: Μέχρι μέσα σ' άκουγα μάνα...

Χαδούλα: Δεν είπα κάνα μυστικό... *(Εξακολουθώντας να βηματίζει.)*

Δελχαρώ: Μάνα, μάνα άκου και μας... *(Παύση)* Είναι τύχη για την Αμέρσα μας!

Χαδούλα: Τι τύχη μωρέ; Τη ρωτήσατε;

Κωνσταντής: Πεθερά, τι λες; Από πότε ρωτούμε τη νύφη για τον γαμπρό;

Χαδούλα: Κι εμένα; Με ρωτήσατε μένα, αν μπορώ να πιλαλώ για να μαζέψω προίκα; Αν βαστώ;

Δελχαρώ: Μάνα, εγώ της έκαμα κουβέντα της Αμ...-

Χαδούλα: Πότε;

Δελχαρώ: Το πρωί. *(Παύση)* Σήμερα το πρωί που 'ρθε να πάρει τα παιδιά, να 'συχάσει λίγο το μικρό.

Χαδούλα: Ε, και τι σου 'πε;

Δελχαρώ: *(Αναστενάζοντας)* Ούτε συμφωνημένα να τα' χατε, μάνα... *(Σφίγγει το σάλι της στους ώμους.)*

Κωνσταντής: Πάντως, εγώ λέγω...-

Χαδούλα: Πάντως εσύ που «λέγεις», να μην κερνάς πολλά και ν' αρχίσεις να βάζεις στην πάντα!... Μια η μεγάλη σου και τούτη τώρα, κάτσε και κάμε λογαριασμό... Κι εσύ κι ο γιος σου κι η κυρά σου, μέρα νύχτα θα δουλεύετε ως να τις κουκουλώσετε!

Κωνσταντής: Άκου! Ο Γιάννος...-

Χαδούλα: Ο Γιάννος είναι καλός και άξιος! Πέντε αδερφάδες πάντρεψε! Άξιος! Όμως ας βρει στην Αμέρικα να του πλένουν τα βρακιά του...

Κωνσταντής: Πεθ...-

Χαδούλα: Κι άιντε σύρετε μέσα κι οι δυο... Πέρασε η ώρα... Κι εσύ, θυγατέρα, λεχώνα πράμα, τέτοια ώρα έξω απ' την κάμαρη...

Ακούγεται ένα μπουμπουνητό ακόμη. Ο Κωνσταντής πάει να κοιτάξει τη φωτιά.

Χαδούλα: Άσε, και σε πήρε ο πόνος!... Έφερα και κούτσουρα, όσο κερνιόσασταν στον καφενέ... Άντε. Πάτε, πάτε. Έχω έτοιμο και βοτάνι για το μικρό. Πάτε.

Δελχαρώ: Μάνα, σίγουρα να μην κάτσω σήμερα 'γω;

Χαδούλα: Όχι, Δελχαρώ. Να πας να κοιμηθείς, ν' αναλάβεις. Εγώ θ' αγρυπνήσω στο παιδί.

Κωνσταντής: Έχει και τ' όνομά σου πεθερά!

Χαδούλα: Μάλιστα! Μην και χαθεί τ' όνομα... Άντε, πάτε, πάτε.

Τους συνοδεύει μέχρι την πόρτα του δωματίου. Στέκεται στην άκρη του παραθύρου. Τραβά την κουρτίνα. Κοιτά έξω. Την τραβά περισσότερο. Φαίνεται η πανσέληνος. Κοιτά παραξενεμένη έξω.

Χαδούλα: Κοίτα παιχνίδια που παίζουν τα μάτια μου! Τι μεγάλο φεγγάρι είν' τούτο!... Σα και να χορεύουν κορτσούδια πάνω του μοιάζει... Ήμαρτον Κύριε!

Κατευθύνεται στο τραπέζι κι αρχίζει να το τακτοποιεί μουρμουρίζοντας.

Χαδούλα: Ο Γιάννος... *(Μαζεύοντας τα ποτήρια)* Άξιος, δε λέω! Πέντε αδερφάδες, ουουου! Ούτε μια ούτε δυο! Πέντε! *(Πηγαίνει τα ποτήρια στον πάγκο. Πλένοντάς τα συνεχίζει).* Εμ, πώς να μην πάει στην Αμέρिका! Ζήτησαν τράχωμα οι γαμπροί! *(Επιστρέφει μ' ένα πανί. Σκουπίζει το τραπέζι.)* Πάν' και τα μποστάνια, πάν' και τ' αμπέλια... Και να πεις, δεν είχε ο Πλατάκης; *(Φέρνει καθαρό νερό και τρία ποτήρια)* Είχε! Αμ, πέντε κορίτσια τζάνεμ'! *(Παύση)* Και πώς να φτιάξει σπίτια! *(Ανοίγει το βαζάκι. Σερβίρει γλυκό σε τρία πιατάκια. Ακούγεται το μωρό, βήχει. Κατευθύνεται σ' αυτό.)* Ε, μωρέ κι εσύ! Ακούς; *(Το παίρνει αγκαλιά.)* Ν' ακούς και να μαθαίνεις! *(Το μωρό σταματάει να βήχει. Ακουμπά πάλι τα χείλη της στο μέτωπό του.)* Καλά είσαι. Καλά... Λες να τα καταφέρεις μωρή Χαδούλα; Χαδούλα! Τόσα ονόματα και σ' έκαψαν έρμο! *(Μιμούμενη τη Δελχαρώ.)* «Μάνα, στην αγκαλιά σου 'συχάζει!...» Λες να με συμπονά θυγατέρα; Να με συμπονά! Αασαχ, δόλιο! *(Το χαϊδεύει και το βάζει πάλι στην κούνια.)* Δεν είναι ώρα ακόμη για το βοτάνι... Κι άμα δεν σε πιάσει θέρμη, δε σου δίνω. Τη γλίτωσες. Τη γλίτωσες; Τι γλίτωσες; Σάματι, εσύ θα γλιτώσεις; Η Αμέρσα όμως...-

(Ακούγεται από μέσα η Δελχαρώ.)

Δελχαρώ: Μάνα;... Μάνα; Με ποιον μιλάς; Η Χαδούλα είναι καλά;

Χαδούλα: Καλά 'ναι. Άντε κοιμηθείτε. Την τραγουδώ.

Επιστρέφει και ελέγχει το τραπέζι. Κοιτάζει ένα γύρο το δωμάτιο.

Χαδούλα: Οουου! Ου τα μυαλά μου τα κακογερασμένα! Τη σκούπα δεν έβαλα! *(Τρέχει κι ακουμπά τη σκούπα δίπλα στην εξώπορτα. Κατεβάζει μπρος στην πόρτα την πατανία.)* Δε φτάνει που ο χουβαρντάς ήρθε με τα σκοτάδια... Χα! Κερνούσε λέει! *(Τακτοποιεί και τις τρεις καρέκλες γύρω απ' το τραπέζι.)* Όλα έτοιμα! *(Προς το μωρό)*

Αιντε! Κι αν έρθουν να τις γλυκάνουμε, τουλάχιστο, μη σε καταραστούν... Σάματις, λίγα θα τραβήξεις δόλιο; Αχ, έρμο θηλυκό...

Παίρνει μια μπουκιά παξιμάδι, το μασουλάει. Κάθεται δίπλα στην κούνια. Σταυρώνει τα χέρια της και πιάνει ένα παραπονεμένο τραγούδι.

Χαδούλα: «Δεν ξημερώ- δεν ξημερώνεις μαύρη αυγή, να πά' να η- να πά' να ησυχάσω, τζιβαέρι μου, να πά' να η- να πά' να ησυχάσω. / Τα μάτια μ' α- τα μάτια μ' απ' την αghρυπνιά, κοντεύω να, κοντεύω να τα χάσω, τζιβαέρι μου, κοντεύω να, κοντεύω να τα χάσω.» (Το μωρό βήχει ελαφρά. Το χαϊδεύει στην πλάτη.) Σώπασ' έρμο. (Γέρνει στην καρέκλα της σιωπηλή. Ακούγεται από μέσα το ροχαλητό του Κωνσταντή.)

Χαδούλα: (Ειρωνικά) Μμμμ! Ο προξενητής! Κουράστηκε να προξενεύει και το' κοψε στον ύπνο... Πρόκοψε αυτός... Αμ' έτσι παντρεύονται κυρ γαμπρέ οι θυγατέρες; (Παύση) Και να 'χες τους πολλούς παράδες, να τω... (Παύση) Αμ' για να τους μαζέψω τους παράδες για να τη στεφανωθείς τη Δελχαρώ... (Παύση) Εγώ, εγώ μοναχά το ξέρω πώς... Αν περίμενες απ' τον Λογαριασμό, μμμμ!... Θα πρόκοβες διπλά και τρίδιπλα... (Παύση) Εγώ κυρ γαμπρέ έλιωσα τα δάχτυλά μου στον αργαλειό... (Αναπηδά στην καρέκλα της) Ουουου! Ου, η συφοριασμένη, ξαστόχησα! (Τρέχει βιαστικά στο καλάθι της, βγάζει μια σαΐτα αργαλειού, την τοποθετεί πάνω στο τραπέζι). Ωρα είναι τώρα να τα κάμω λειψά... (Τρέχει προς τον αργαλειό της Δελχαρώς κι επιστρέφει με μια κόκκινη κλωστή. Την αφήνει δίπλα στη σαΐτα. Κοιτά τα χέρια της. Τα σηκώνει μπροστά στα μάτια της.) Κάποτε κυρ γαμπρέ, αυτά δεν ήταν έτσι... (Τα περιεργάζεται) Να 'ξερες τι χέρια είχα! Δεν ήταν στραβωμένα απ' τα μπουγαδιάσματα, απ' τον αργαλειό, απ' τη γη... Κάποτε ήμουν κι εγώ Χαδούλα κυρ γαμπρέ, μέχρι που μου δώσανε τον κυρ Λογαριασμόν γι' άντρα! Ουουου! Άντρας! Να έχει τον απάνω λόγο ετούτος, μα τον λογαριασμό να τον έχω 'γώ!... (Παύση). Με γνώρισες γραία κυρ γαμπρέ... Όλες γραίες γινόμαστε κυρ γαμπρέ, μόλις μπορούμε στα βάσανα... (Παύση) Και κερνούσες για το δεύτερο κορίτσι!... Αμ' κερνούν για τα βάρητα ευλογημένες; (Παύση) Όταν κερνούσες για τον γιο... (Παύση) Έκαμες γιο, κερνούσες. (Παύση) Αμ' τρία αδέρφια σερνικά ήσασταν σπίτι σου... Γι' αυτό η μάνα σου είναι γελαστή... (Παύση) Κι οι τρεις πήρατε προίκες καλές... (Από την κρεβατοκάμαρα ακούγεται έντονο ροχαλητό. Στρεφόμενη προς τα κει.). Αμ' για να μου ροχαλίζεις τώρα, συ, χορτάτος από μεζέ κι από ρακί κι από σύκα και καρύδια, έστυπα την ψυχή μου... (Παύση) Αν περίμενες απ' τον Γιάννη τον Φράγκο... λογαριασμούς θα 'κανες ακόμη, καημένεεε... (Παύση) Αμ' κι οι γιοί μου; Να 'λεγα πως δεν έχω γιους... Δυο στην Αμέρικα... (Παύση) Ούτε γραφή ούτε απόκριση... και

πέντε χρόνια... (Παύση. Αναστεναγμός.) Κι άλλος, στη φυλακή... (Αναστεναγμός)...
Αχ, μίλησε στο αίμα τους το αίμα της γιαγιάς τους, της μάνας μου, της μάγισσας...
(Ακούγεται ταυτόχρονα ροχαλητό από μέσα και βήχας από το μωρό). Ε, (προς την
κρεβατοκάμαρα, κάνει νεύμα) σαν κανόνι βροντάς! Θα μου το ξυπνήσεις... (Χαϊδεύει
το μωρό που σταματά). Σώπασε συ, σώπασε...

Σηκώνεται κι ελέγχει τις λάμπες και το καντήλι. Ελέγχει το ρόφημα του μωρού.
Στέκεται λίγο στο παράθυρο.

Χαδούλα: Οουου! Πόσα χρόνια είχα να διω τόσο μεγάλο φεγγάρι; (Ακούγεται
έντονος θόρυβος. Αναπηδά τρομαγμένη.) Τι 'ναι τούτο, Παναγιά μου!;
(Σταυροκοπιέται. Ακούγονται μακρόσυρτα νιαουρίσματα αμέσως μετά.) Ου, να μου
χαθείτε μουρλόγατα!... Ξουτ, ξουτ! (Χωρίς ν' ανοίξει το παράθυρο.) Τι να σας κάμω
που 'χω λεχώνα μέσα!... Αλλιώς, σας κανόνιζα εγώ! Κάθε Γενάρη τρέλα σας πιάνει!
Ξουτ! Ούτ' η βροχή σας σταματά...

Κλείνει την κουρτίνα. Ακούγεται μόνο η δυνατή βροχή. Επιστρέφει στη θέση της δίπλα
στην κούνια. Κάθεται με τα μάτια στυλωμένα στο κενό, πάνω απ' το μωρό. Ακούγεται
το ρολόι της εκκλησίας.

Χαδούλα: Μεσάνυχτα... (Σφίγγει το σάλι της πάνω της.) Μπρρρ... Κρύωσα! Λες να
την άρπαξα κι εγώ; Αμ' κι εκείνος ο παπα-Ιακώβ! Σαν είπε να ρίξει αγιασμό τού
μωρού να πιαστούν τα βαφτίσια αληθινά, μπούζι αγιασμό, τόση ώρα δρόμος απ' τον
Λάκκο, το πούντιασε!... (Σηκώνεται και πάει προς το τζάκι. Βλέπει χαμηλωμένη τη
φωτιά.) Αμ' γι' αυτό! Ξεμυαλισμένη γριά! Έπιασα να ιστορώ τα πάθια μου, και θα
σβήσ' η φωτιά!...

Βάζει το πρώτο μεγάλο κούτσουρο. Ζεσταίνει τα χέρια της. Ακούγεται το τριζοβόλημα
της φωτιάς και η ρυθμική βροχή. Ένα βαρύ σύννεφο κρύβει το φεγγάρι και στο δωμάτιο
φέγγει μόνο η λάμπα και το καντήλι.

Χαδούλα: (Ζεσταίνοντας ακόμη τα χέρια της, τραγουδιστά) «Έβγα να σε δω, έβγα να
σε δω, έβγα να σε δω, να παρηγορηθώ.»

Σφίγγει το σάλι της και επιστρέφει στην καρέκλα. Κοιτάζει το μωρό. Τα μάτια της
κλείνουν. Τινάζεται. Τ' ανοίγει απότομα.

Χαδούλα: Εεεε! Τι να σου κάνει κι αυτό το δόλιο το κορμί! Τρία μερόνυχτα
αγρύπνια... (παύση) Ούτε τάμα να 'χα... Άιντε, γριά, δεν είναι πολλές οι ώρες
μέχρι να φέξει... (Πιάνει πάλι το τραγούδι) «Όλες οι ώρες της νυχτός για με γινήκαν
χρόνοι, και βλαστημώ τον ήλιο όπου δεν ξημερώνει. Δεν τα πας καλά τη φετινή
χρον...-Χρρρ»

Το κεφάλι της γέρνει μπρος. Κοιμάται. Το φεγγάρι χάνεται εντελώς. Το δωμάτιο δείχνει πιο σκοτεινό. Ακούγεται εντονότερη βροχή, σφύριγμα ανέμου. Ένα μπουμπουνητό την ξυπνά απότομα. Ακούγεται ένα θρόισμα από την πλευρά της πόρτας. Η Χαδούλα αναπηδά στην καρέκλα της.

Χαδούλα: Τι 'ναι; Ποιος είν' εκεί; Ξουτ κοπρόγατα, θα μου μαγαρίσετε το σπίτι! (Αναδεύεται η πατανία που καλύπτει την πόρτα.) Οουου! Θεε να μην κλείσαμε την πόρτα; Ώρες είναι να κυνηγώ γιατί! (Σηκώνεται και κατευθύνεται προς την πόρτα. Μια αστραπή φωτίζει απότομα τον χώρο και πίσω από την πατανία εμφανίζεται μια γυναίκα).

Χαδούλα: (Αποσβολωμένη με το χέρι απλωμένο στην πόρτα.) Τι...

Εκάβη: Φοβάσαι; (Προχωρά προς το τραπέζι.)

Χαδούλα: Ποια είσαι 'σύ; (Σηκώνει το ύφασμα. Βλέπει το μάνταλο στη θέση του.)

Εκάβη: Ποια είμαι; Γερόντισσα χαροκαμένη είμαι, η πιο δυστυχισμένη απ' όλες τις γυναίκες... (Παύση) Ποια ήμουν να λες...

Χαδούλα: Μην και κοιμάμαι;

Εκάβη: Κοιμάσαι; (Απλώνει το χέρι της στα μύγδαλα. Τα χαϊδεύει.) Κι εμείς βάσαμε καρπούς... Καρύδια, μύγδαλα, ρόδια...

Χαδούλα: (Μαζεμένη) Το ρόδι το 'χουμε για το κόλλυβο...

Εκάβη: Η ζωή κι ο θάνατος είναι τόσο κοντά, γυναίκα του νησιού... Χαδούλα...

Χαδούλα: Πώς;... (Ξεροκαταπίνει) Πώς ξέρεις τ' όνομά μου; Που κι εγώ το είχα ξεχάσει μέχρι που γεννήθηκε τούτο δω. (Βιαστικά μπαίνει μπροστά στην κούνια.)

Εκάβη: (Χαμογελά θλιμμένα. Τραβά την πρώτη καρέκλα, κάθεται.) Από κει που έρχομαι, ξέρουμε όσα δεν γνωρίζαμε όταν πατούσαμε αυτή τη γη...

Χαδούλα: Ποια είσαι; Από πού έρχεσαι; (Μικρή παύση) Έξω ρίχνει νερό, κι εσύ είσαι στεγνή... (Μικρή παύση) Κι αυτά τα φουστάνια; Από πού έρχεσαι;

Εκάβη: (Με θλιμμένο χαμόγελο.) Από πού έρχομαι... Από τον τόπο που, η άθλια, έθαψα τα τελευταία παιδιά μου... Από τη Θράκη έρχομαι...

Χαδούλα: (Δείχνει με κίνηση του χεριού) Οουου! Από κει πάνω; Τουρκάλα είσαι; Πώς έφτασες στο νησί μ' αυτόν τον παλιόκαιρο;

Εκάβη: (Σηκώνεται όρθια. Αυστηρά) Τρώαδα είμαι Χαδούλα κι Εκάβη είναι τ' όνομά μου!

Χαδούλα: Εκάβη; (Πέφτει βαριά στην καρέκλα της.) Εκάαβη... Είχε ο αδερφός μου ένα βιβλίο, παλιά... (Παύση) Είχε μια Εκάβη, βασίλισσα...

Εκάβη:... (Νεύει καταφατικά, χαμογελώντας θλιμμένα.)

Χαδούλα:... όμως αυτή είχε φουστάνια όμορφα, καθαρά, να με συμπαθάς κιόλας...

Εκάβη: ... *(Το ίδιο)*

Χαδούλα: ... κι είχε χρυσαφικά πολλά! Ουουου χρυσαφικά! *(Κίνηση με το χέρι)* Στα μαλλιά, στ' αυτιά, στα χέρια...

Εκάβη: *(Απλώνει τα χέρια της, σηκώνει τον μανδύα. Της δείχνει τα σχοινιά.)*

Χαδούλα: *(Σκύβει μπροστά)* Αυτά είναι σκοινιά...

Εκάβη: Γυναίκα, στην Τροία ήμουν βασίλισσα. Στην Τροία ζούσα στο παλάτι του αντρός μου με τα πενήντα μου παιδιά...

Χαδούλα: Πενήντα παιδιά! Ουουου! Και... *(Διστακτικά)* ...και, να με συμπαθάς κιόλας, μα δε μου το 'δινε το βιβλίο, ο τζαναμπέτης, γιατί ήμουν κορίτσι, λέει... Κρυφά το πήρα δυο τρεις φορές... Κι ό,τι πρόλαβα... και με τα λίγα γράμματα... *(παύση)* Και... τα πάντρεψες; Όλα; Με προίκα;

Εκάβη: Χαχαχα! Αχ, γυναίκα του νησιού, αχ, Χαδούλα! Μ' έκανες να γελάσω! *(Κατεβάζει τον μανδύα από το κεφάλι της.)* Μια βασίλισσα δεν σκέφτεται πώς θα προικίσει τα παιδιά της!...

Χαδούλα: Ε, τότε, είναι καλά να είσαι βασίλισσα!...

Εκάβη: *(Αυστηρά)* Η γυναίκα, Χαδούλα, είτε βασίλισσα είτε σκλάβα, το ίδιο πονάει για τα παιδιά της.

Χαδούλα: Πες το ψέματα!... *(Συλλογισμένη)* Όμως... εσύ...-

Εκάβη: -...όμως εγώ, Χαδούλα, όταν έκαμαν τον πόλεμο οι άντρες –για μια γυναίκα είπαν- έχασα γιους και κόρες...

Χαδούλα: ...όλους;

Εκάβη: Α! Α, να πέθαινα πρώτη εγώ, να μη δω τον γιο μου να σέρνεται νεκρός πίσω από τ' άρμα του Αχιλλέα! Να μη δω τις κόρες μου να σέρνονται σκλάβες και μερτικό να δίνονται, λάφυρα, στους πολεμιστές! *(Παύση)* Όμως ο Δίας, άλλα ετοίμαζε για μένα... Να με κρατήσει ζωντανή, να δω το εγγόνι μου να το πετούν απ' τα ψηλά τα τείχη...

Χαδούλα: ...το μωρό;

Εκάβη:... ν' αφανιστεί η γενιά μας ήθελαν...

Χαδούλα: *(Διστακτικά)* Το... μωρό... Αγόρι ήταν;

Εκάβη: *(Απότομα)* Τι σημασία έχει; Αγόρι ή κορίτσι; Κομμάτια έγινε στις πέτρες... Και πήρανε τη μάνα του, τη νύφη μου, σκλάβα, να τους γεννά παιδιά και να τους καθαρίζει... Τις κόρες μου!...Δε σεβάστηκαν ούτε τον ναό στον βιασμό της Κασσάνδρας *(Η Χαδούλα σταυροκοπιέται.)* Θυσία πρόσφεραν την Πολυξένη μου,

στον τάφο του Αχιλλέα! Και πόσο θαρρετά πήγε το κορίτσι μου! Πώς άπλωσε τον άσπρο της λαιμό για να τον κόψουν!... (*Κρύβει το πρόσωπό της στα χέρια της για δευτερόλεπτα.*) Α! Ποιο άντρας απ' όλους τους άντρες η Πολυξένη μου! Να δίνει αυτή θάρρος στον σφαγέα της! (*Παύση*) Κι όσες δε σφάζαν στις Τροίας τα χώματα, τις πήραν σκλάβες, ξενοδολεύτρες ή παλλακίδες να τις κάνουν...

Χαδούλα: (*Απορημένα*) Παλλα... τι;

Εκάβη: Ερωμένες τους...

Χαδούλα: Αστεφάνωτες...

Εκάβη: Μακριά απ' την πατρίδα σου, μακριά απ' την οικογένειά σου, με το στανιό φευγάτη, τι νόημα έχει ο γάμος;

Χαδούλα: (*Πιο θαρρετά*) Ε, ν' αγιάσει το στόμα σου βασίλισσα! Κι εγώ αυτό τους είπα για την Αμέρσα μου!

Εκάβη: Όταν μπροστά στα μάτια σου τα παιδιά σου χάνονται, τι νόημα έχει να ζεις;

Χαδούλα: Ό,τι και να 'ναι το παιδί... παιδί σου είναι... Κι ο Μούρτος μου στη φυλακή... (*παύση*) για το κακό που έκανε... (*μικρή παύση*)... Παιδί μου είναι, βασίλισσα, τι να κάνω;

Εκάβη: Γι' αυτό σου λέω Χαδούλα, δεν έχει διαφορά ο πόνος της γυναίκας είτε βασίλισσα είτε δούλα...

Χαδούλα: Πώς άντεξες βασίλισσα;

Εκάβη: «Βασίλισσα!» Χα! Μη με αποκαλείς βασίλισσα! Απ' όταν πάρθηκε η Τροία, σύρθηκα σκλάβα κι εγώ μαζί με τις άλλες Τρωαδίτισσες... Κι αν παρακάλεσα τον δικό μου λαιμό να κόψουν στον βωμό, γιατί εγώ τον Πάρι γέννησα, κι αν παρακάλεσα τον Δία άλλο κακό να μη δω, κλειστά όλα τ' αυτιά στον θρήνο μου... Κι έτσι, προτού πεθάνω ζωντανή-νεκρή γυρνούσα, απ' τις συμφορές θανατωμένη...

Χαδούλα: (*Μονολογώντας*) Και μιλώ κι εγώ για βάσανα, τούτη την τρίτη νύχτα της αγρύπνιας στο προσκέφαλο του μωρού...

Εκάβη: Από τ' αμύθητα πλούτη, κατάντησα γερόντισσα πια, ζητιάνα στις Τρωαδίτισσες τι κρυφό τους απένειμε να ψάχνω, να στολίσω το παιδί μου, για να το θάψω...

Χαδούλα: Κι εγώ, βασίλισσα, σε σένα θα το πω! Θαρρώ πως τούτο το μικρό δεν θα τα καταφέρει... Κι έφερα στο καλάθι μου (*δείχνει*) μια πετσέτα απ' την προίκα μου, την τελευταία, την μόνη καλή που μου 'δωσε η μάνα μου, να το τυλίξω...

Εκάβη: Φοβάσαι Χαδούλα;

Χαδούλα; Φοβάμαι τ' όνομα που του δώσανε...

Εκάβη: Γιατί; Είν' όμορφο!

Χαδούλα: (Στρυφνά) Καταραμένο είναι! (Κάθεται στην καρέκλα. Σταυρώνει τα χέρια της μOURτωμένη.) Αν είναι με τ' όνομα να πάρει και τη χάρη... (Παύση)

Εκάβη: Είσαι δυστυχισμένη Χαδούλα;

Χαδούλα: Δυστυχισμένη; Δεν ξέρω... (Παύση) Δεν προλαβαίνω να σκεφτώ με τόσα που έχω να κάνω... Αλλά, χαρούμενη; (Σκέφτεται) Όχι. Δεν είμαι. Σίγουρα. Και σφίγγετ' η ψυχή μου όταν ξέρω τι το περιμένει το δόλιο...

Εκάβη: Αυτού που η κάθε μέρα του κυλά δίχως θλίψη, αυτός είναι στ' αλήθεια ευτυχισμένος.

Χαδούλα: Μια μέρα δίχως θλίψη... (Σκέφτεται) Δίχως θλίψη... Ξέρεις πότε ήταν τέτοια μέρα; Όταν κηδέψαμε της Παναγιώταινας το μικρό!

Εκάβη: Στον θρήνο χαίρεσαι γυναίκα;

Χαδούλα: Όχι στον θρήνο. Όχι! Αλλά τα μέτρησα κι είπα μέσα μου, πως η Παναγιώταινα τρία κορτσούδια έχει. Και της πέθανε το τέταρτο. Ε, τι καλό έκαμε στη μάνα του που πέθανε! Ούτε προξενιά, ούτε προικιά, ούτε τίποτα! Κι αυτό, δεν θα υπηρετεί μια ζωή τους άλλους!

Εκάβη: Χαίρεσαι με τον θάνατο γυναίκα;

Χαδούλα: Βασίλισσα, τα λόγια του παπά τ' ακούω καθαρά: αφού ο θάνατος είναι ζωή κι ανάσταση, καλύτερα που πέθανε το μικρό να ζήσει στον Παράδεισο... (Παύση) Και ξέρεις... (μικρή παύση) εκεί που είναι τα μνήματα σε μας... (μικρή παύση) ξέρεις τι καλά που είναι; Είναι ψηλά, κοντά στον Αϊ-Γιώργη. Από τη μια βλέπεις το βουνό κι από την άλλη τη θάλασσα! Κι έχει λουλούδια και δέντρα γεμάτα πουλιά! (Παύση) Αν ζούσε και μεγάλωνε, ολημερίς θα τσάπιζε ή θα ύφαινε, θ' αμολούσε παιδιά, θα σκέβρωνε σαν παλιόβαρκα παρατημένη στο νερό... Αν είν' έτσι, με τέτοιον θάνατο, χαίρουμε!

Εκάβη: Δεν σε κρίνω... Κι εγώ έχω χαρεί με θάνατο... όταν με άλλες γυναίκες, σκλάβες, σκληρές από το άδικο αντάμα, τιμώρησα τον φταίχτη, εκδικήθηκα του στερνού παιδιού μου τον χαμό, με τον χαμό των γιών του... Ναι, ναι, μην με κοιτάς με γουρλωμένα μάτια, λες και δεν ξέρεις τι μπορεί να πράξει γυναίκα αδικημένη και πνιγμένη στις δυστυχίας τη θάλασσα!...

Χαδούλα: Δεν ξέρω!... (Παύση) Μα συλλογούμαι...(Σκέφτεται. Χαμογελά πικρά.) Μα απ' όσους μ' αδίκησαν πολύ... κανείς δε ζει πια!... Δεν μπορώ τον κόσμο όλο να τιμωρήσω...

Εκάβη: Αν μπορούσα (παύση) ...αν μπορούσα τα παιδιά μου να σώσω...

Χαδούλα: Θα σκότωνες ξανά;

Εκάβη: Θα έκοβα, θα ξέσκιζα με τούτα δω τα γέρικα, κοκκαλιασμένα χέρια! Θα έπνιγα, θα ρήμαζα!... Κι ας ήμουν γριά και σκλάβια πια... Μ' αλίμονο! Τα βάσανα προγράφει η Μοίρα... Κι η ζωή πιο πολύ απ' τη σκλαβιά μας τυραννά...

Χαδούλα: *(Σκεπτική)* «Η ζωή πιο πολύ από τη σκλαβιά μας τυραννά...». *(Παύση)*
Σκλαβιά η ζωή...

Εκάβη: Έχε γεια γυναίκα του νησιού, Χαδούλα. *(Παίρνει ένα κομμάτι παξιμάδι από το πιάτο. Το τρώει κατευθυνόμενη προς την πόρτα).*

Χαδούλα: Φεύγεις; Πού πας;

Εκάβη: *(Χωρίς να στραφεί)* Στις σκιές πλέω, συφοριασμένη, που η ίδια 'γώ γέννησα τη φωτιά που έκαψε το σπιτικό μου...

Ακούγεται άλλο ένα μπουμπουνητό και σχεδόν ταυτόχρονα το ρολόι.

Χαδούλα: Περίμενε...

Μια ριπή ανέμου βροντά το παράθυρο. Η Χαδούλα τρέχει να το ασφαλίσει.

Χαδούλα *(Με την πλάτη στραμμένη στην πόρτα.)* Θέλω να σε ρωτήσω... *(Το παράθυρο δεν έχει ανοίξει. Γυρνά προς την πόρτα.)* Πες μου, πώς θα τα γλίτωνες απ' το κακ... *(Δεν υπάρχει κανείς).* Βασίλισσα; *(Προχωρεί διστακτικά προς την πόρτα.)*
Βασίλισσα Εκάβη; *(Σηκώνει την πατανία.)* Μην βλέπω όνειρα ξυπνητή απ' την αγρύπνια; *(Αναριγιά)* Μπρρρρ!... Κρύο! *(Γυρνά προς το τζάκι, το κούτσουρο είναι κάρβουνο.)* Ααα! Γι' αυτό! *(Βάζει γρήγορα το δεύτερο κούτσουρο.)* Δεν μπορεί!... Όνειρο... *(Παύση)* Ναι! Όνειρο στα ξυπνητά ήταν!... Που ήρθε λέει μια γριά βασίλισσα, πλιο από με συφοριασμένη, να με βρει! *(Παύση)* Και ήξερε και τ' όνομά μου! *(Κατευθύνεται προς το τραπέζι)* Ουουου Χαδούλα! Παραλόϊσες! *(Βλέπει πως λείπει κομμάτι από το παξιμάδι.)* Μα πάλι... Τούτα ήταν τρία σαν απόφαγα... *(Σκεπτική)* Θα το 'φαγα κι αστόχησα...

Μήδεια: Τίποτα δεν αστόχησες, γυναίκα του νησιού!

Η Χαδούλα αναπηδά τρομαγμένη. Στρέφεται στη φωνή.

Χαδούλα: Α! *(Πισωπατά)* Ποια είσαι πάλι του λόγου σου; *(Κάνει ακόμη ένα βήμα πίσω. Χαμηλόφωνα)* Δεν μπορεί, ονειρεύομαι... *(Τσιμπά το μπράτσο της και μορφάζει).* Αχ!

Μήδεια: *(Ειρωνικά)* Μην προκαλείς κι άλλο πόνο στον εαυτό σου, γυναίκα του νησιού! Ή σου 'λειψαν της μάνας σου οι τσιμπιές;

Χαδούλα: Ουουου! Πού την ξέρεις εσύ τη μάνα μου;

Μήδεια: Όλα τα ξέρω, από κει που έρχομαι, γυναίκα του νησιού... Χαδούλα... Ξέρω κι όσα δεν γνώριζα όταν πατούσα τούτη τη γη...

Χαδούλα: *(Μαζεμένα)* Ποια... Ποια είσαι; Είσαι στοιχειό που στέλνει εκείνη η μάγισσα; Δε χόρτασε;

Μήδεια: Χαχαχα! Α, Χαδούλα! Κανείς δεν στέλνει εμένα! Μόνη μου σκέφτομαι, κρίνω κι αποφασίζω!

Χαδούλα: *(Πιο θαρρετά)* Ε, ποια είσαι που έκρινες καλό να μου 'ρθεις άγρια νύχτα;

Μήδεια: Η Μήδεια είμαι. Κόρη του Αιήτη κι εγγονή του Ήλιου.

Χαδούλα: *(Κρυφογελώντας)* Γκχχχ! «Μήδεια»! Γκχχχ! Τέτοια αρχοντογυναίκα και θαλασσινού τ' όνομα σου δώσανε; Γκκχχ χαχα!

Μήδεια: *(Αυστηρά)* Γυναίκα παρατημένη από νου! Τ' όνομά μου φανερώνει αυτή που μελετά, που προνοεί και φροντίζει...

Χαδούλα: *(Μαζεμένα)* Εεεε, δεν το 'ξερα... Σάματις πήγα πολύ σχολ...

Μήδεια: ...αυτή που σκέφτεται κι επινοεί και μηχανεύεται...

Χαδούλα: Δεν το 'πα να σε προσβάλω...

Μήδεια: ... αυτή που προστατεύει κι εξουσιάζει... *(Προχωρά προς το μέρος της,)*
Κατάλαβες, Χαδούλα;

Χαδούλα: Κατάλαβα, κατάλαβα! *(Δυσανασχετώντας)* Αν είναι με τόση φούρκα να με μαλώνεις για ένα χωρατό...

Μήδεια: Ώρα για χωρατά θαρρείς πως είναι; *(Τραβά τη δεύτερη καρέκλα. Κάθεται. Αγγίζει τα μύγδαλα.)*

Χαδούλα: *(Προσέχοντας την κίνησή της)* Ουουου! Μοίρα είσαι! Μοίρα ήταν κι άλλη! *(Μονολογώντας)* Μα... πάλι..., καμιά «Μήδεια» Μοίρα δεν κατέχω...

Μήδεια: Χαχαχα! Γυναίκα του νησιού! Όμορφα το 'πες! Μήδεια-Μοίρα! Μοίρα κακιά και σκληρή για τους άδικους!

Χαδούλα: *(Σταυροκοπιέται)* *(Χαμηλόφωνα)* Ουουου! Κι αν αδίκησα κανέν...-

Μήδεια: Ναι, ναι!... Σκέψου! Σκέψου αν αδίκησες εσύ, κι όσους σ' αδίκησαν άσ' τους να καμαρώνουν! Άσ' τους να ζουν με το άδικο και να το ξανακάνουν! *(Παίζοντας ξανά με τα μύγδαλα.)* Α! Γυναίκα με το απαλό όνομα, δεν πίστευα πως θα 'χες τόσο απαλή ψυχή!...

Χαδούλα: *(Έντονα, ξαφνιασμένα.)* Απαλή ψυχή; *(μικρή παύση)* Ναι! Σαν ήμουν νια... *(Σκέφτεται)* Σαν ήμουν κορτσούδι... *(Σκέφτεται)* Απαλή ψυχή... *(Έντονα)* Χα! «Πέτρα» έπρεπε να με βγάλουνε, ν' αντέχω... *(Προχωρεί και κάθεται βαριά στην καρέκλα δίπλα στην κούνια. Σταυρώνει τα χέρια στο στήθος.)*

Μήδεια: Καμιά γυναίκα, γυναίκα του νησιού, Χαδούλα, δεν ξέρει πόσα μπορεί ν' αντέξει.

Χαδούλα: Κι όταν δεν βαστά πλιο;

Μήδεια: Δικαιούται να μη βαστά;

Χαδούλα: Κι είναι δίκιο να μη δικιού... δικαι...ούνται... δικαιού-ται;... Να μη δικαιούται, να μη βαστά;

Μήδεια: Χα! Θα σε ρωτήσουν για το δίκιο σου;

Χαδούλα: Ποιο είναι δίκιο και ποιο είναι άδικο;

Μήδεια: Εγώ ξέρω, Χαδούλα! (*Μικρή παύση*) Εσύ;

Χαδούλα: (*Βιαστικά*) Δίκιο είναι να ζεις καλά! Να κουράζεσαι, δε λέω, μα να 'χεις και μια στάλα χαρά! Να 'χεις μια ώρα να ξαποστάσεις και να μη τη μετράς με τον πήχη που μετράς το υφάδι, σα χαμένη απ' τη δουλειά... Απ' τη δουλειά για την προίκα... Να γεννάς γιους και να μην τους κλεις γιατί σου ξενιτεύονται, να φύγουν απ' τη φτώχεια... Να γεννάς θυγατέρες και να μην τις μοιρολογάς στη γέννα τους, για τη ζωή που τις περιμένει...

Μήδεια: Δύσκολη η ζωή για τις θυγατέρες, γυναίκα του νησιού...

Χαδούλα: Οουουου! Μόνο δύσκολη; Απ' τη στιγμή που ξεφυτρώνουν ως την ώρα που παραχώνονται... ένα βάσανο... (*Μικρή παύση*) Βάσανο κι άδικο...

Μήδεια: Α! Το άδικο! (*Μικρή παύση*) Το άδικο Χαδούλα είναι ατιμία!

Χαδούλα: (*Εχοντας πάρει θάρρος*) Είναι! Δεν είναι, Μη-Μήδεια; (*Στρέφεται προς το μέρος της, σκύβει μπροστά.*) Από την ώρα που γεννιούνται τα θηλυκά (και γεννιούνται πολλά! Είναι ανάγκη τόσα;), μπαίνει μπροστά ο αργαλειός και οι σφίξεις...

Μήδεια: Να υφάνεις τα ρούχα τους...

Χαδούλα: ...να υφάνεις τα στρωσίδια...

Μήδεια: ... να υφάνεις τα σεντόνια...

Χαδούλα: ...να κεντήσεις τα υφάδια, να φανείς άξια για νύφη...

Μήδεια: Άξια νύφη! Κι αν ανάξιος ο γαμπρός;

Χαδούλα: Οουουουου! (*Μειδιώντας πικρά*) Ανάξιος γαμπρός!... Εμένα μου δώσαν γι' άντρα τον Γιάννη τον Φράγκο...

Μήδεια: (*Ξαφνικά, θλιμμένη*) Κι εγώ που τον διάλεξα!...

Χαδούλα: (*Εντονα, με μια ανάσα*): Διάλεξες τον άντρα σου εσύ; Μόνη, δίχως προξενιό; Την προίκα ποιος την κανόνισε;

Μήδεια: (Θλιμμένα) Διάλεξα γι' άντρα αυτόν που αγάπησα... (χαμογελά στη Χαδούλα) ...Ναι, ναι, τον αγάπησα! Παράφορα τον ερωτεύτηκα και προίκα τρανή του 'δωσα, όπως όλες αγοράζουμε άντρα, αφέντη στο μυαλό και το κορμί μας...

Χαδούλα: Φαντάζομαι πολλή; Δείχνεις αρχόντισσα...

Μήδεια: (Σηκώνεται απότομα, αγριεμένη.) Πολλή; Χα! Απ' τη στιγμή που πάτησε το πόδι του στην Κολχίδα κι η Αφροδίτη έπνιξε στον έρωτα τον νου μου, δε σταμάτησα να τον... προικίζω... Πες το κι έτσι... Τον έσωσα απ' του δράκου τη φωτιά, κι απ' των όπλων την αγριάδα... Την πατρίδα και τον πατέρα μου πρόδωσα, να φύγω μαζί του, σ' άλλον τόπο... Όποιον τόπο... Δε μ' ένοιαζε... Αρκεί με τον Ιάσωνα ταίρι να είμαι...-

Χαδούλα: Ιά-σο-νας... Ιάσοντας... είναι ο προκομμένος;

Μήδεια: (Με φευγαλέο χαμόγελο) Ναι, ο «προκομμένος»! (Έντονα) Που ΚΑΜΙΑ προκοπή δεν θα 'βλεπε αν δεν με είχε σύντροφο και βοηθό!

Χαδούλα: Αμ' ο Λογαριασμός;... Ο άντρας μου, έτσι τον έλεγα που όλο λογάριάζε... Και να' ξερε να λογαριάζει;... (Μικρή παύση) Θαρρείς θα έκαμε τίποτα άμα δεν έκαμα εγώ το κουμάντο; Ακόμη στις αντραδέλφης μου το σπίτι θα' μουνά... (Παύση) Μα τέτοιον άντρα μ' αγόρασε, καλά το 'πες, ο κύρης μου... Αλλά, μ' αυτά που έδωσε, θα μου 'βρισκε καλύτερον;

Μήδεια: Καλύτερον... (Παύση) Τον αδερφό μου κομμάτια τον έκοψα, να μας γλιτώσω καθυστερώντας του πατέρα μου το καράβι που μας κυνηγούσε, να μαζεύει τα κομμάτια του για να τον θάψει!... (Άγρια) KOMMATIA!... Και μη ζαρώνεις, γυναίκα! Βουτήχτηκα στο αίμα πιο πολύ κι απ' αυτό που κυλούσε ανάμεσα στα πόδια μου την ώρα που του γεννούσα τους γιους!...

Χαδούλα: Γιους όμως! Γέννησες γιους! Ρώτα κι εμένα που γέννησα και γιους και κόρες...

Μήδεια: Α, Χαδούλα! Όσες γεννηθήκαμε κόρες, μόνο εμείς γνωρίζουμε τ' άδικο!

Χαδούλα: (Φουντωμένη) Άδικο! Άδικο, άδικο, χίλιες φορές άδικο! Κι οι κόποι σου ποτέ να μην φτάνουν...

Μήδεια: Γυναίκα του νησιού, Χαδούλα, κανένα πράγμα δεν είναι ακριβώς ό,τι φαίνεται...

Χαδούλα: (Ενθουσιασμένη) Οου! Ναι! Ναι, έτσι ακριβώς! Α, να μη σ' έχω φιλενάδα! Να 'ρθεις στο σόμπουρο να τα πεις και στις άλλες, που λεν ότι αντρίκια σκέφτομαι!

Μήδεια: Αντρίκια; Χα! Έχει η σκέψη αρσενικό και θηλυκό; Ο άντρας ο δικός μου, που όρκοι ιεροί μας δέσαν άτιμα σκέφτηκε κι άτιμα έπραξε!...

Χαδούλα: Ο δικός μου πάλι, ούτε έναν σωστό λογαριασμό...

Μήδεια: Λογάριασε με τον βασιλιά να μ' εξορίσουν, να πάρει την κόρη του γυναίκα!...

Χαδούλα: Οουουου! Άδικο! Ντροπή! Τουλάχιστον ο Λογαριασμός, τέτοια δεν μου 'καμε...

Μήδεια: Και ήρθε να μου περηφανευτεί πως τα κάνει για μένα! Για τα παιδιά μας! Για να ζήσουμε πλούσια!

Χαδούλα: Έλα Χριστέ και Παναγιά! Πού τον βρήκες αυτόν τον άτιμο; Πόσα θηλυκά ήθελε;

Μήδεια: Το μόνο θηλυκό που αλήθεια πόθησε ο Ιάσοντας, ήταν η εξουσία... *(Παύση)*
Κι εγώ, κι η νύφη του η καινούρια... μπαστούνια στον ανήφορό του προς την κορφή!...

Χαδούλα: ...*(Την κοιτά και νεύει με κατανόηση.)*

Μήδεια: Και ήρθε να μου πει πως πρέπει να του φιλώ τα πόδια, η βάρβαρη εγώ, που μ' έφερε από τόπο μακρινό στην πατρίδα του! Στην πατρίδα με τους γραφτούς νόμους που σκεπάζουν το άγραφο δίκιο προς όφελος των αντρών...-

Χαδούλα: ...πες το ψέματα!...

Μήδεια: ...για να περηφανεύονται για τα κατορθώματά τους!

Χαδούλα: Ναι για! Στράβωσαν τα χέρια μου να υφαίνω και να ξενοπλένω, στράβωσαν τα πόδια μου να πηλαλώ, να ψάχνω, να μαζεύω βοτάνια... Εγώ να πηγαίνω να του μαζεύω τον λογαριασμό στον ταρσανά, εγώ να λέω «*Ου! χόρτασα, δεν πεινώ!*» να φτάσει το ψωμί για όλους... Εγώ να λύνω το κομπόδεμα που αν μ'επαιρνε χαμπάρι η μάνα μου... *(Ανατριχιάζει)*... *(Μικρή παύση)* Και στα χαρτιά; Τίνος είναι το σπίτι; Του Γιάννου του Φράγκου, λέει ο νόμος! Λες και κατάλαβε πώς χτίστηκε! Και να καμαρώνει, πως με τη δουλειά του έχτισε σπίτι να βάλει τη φαμίλια του!... Εεεε! *(Χτυπάει με το πόδι το πάτωμα, σκύβει.)* Εεεε, Λογαριασμέ! Ε, να μ' άκουγες! Εγώ τα έκαμα ούλα, όσο εσύ λογάριαζες τ' αλογάριαστα! Και να 'ξερες μπάρεμ να λογαριάζεις, έρμεεεε!...

Μήδεια: Ήρθε να μου πει τους νόμους να σέβομαι, ποιος; Αυτός που κάθε όρκο καταπάτησε! Να μου πει πως νέο γάμο ετοίμαζε για να ζήσω εγώ στα πλούτη! Γιατί τον φτωχό όλοι τον αποστρέφονται και...-

Χαδούλα: ...αυτό για τον φτωχό... Αυτό, δεν είναι λάθος! Τον φτωχό όλοι τον έχουν του πεταματού! Κυρά, Μήδεια, ρώτα κι εμένα που απ' του πατέρα μου το σπίτι βρέθηκα με προικιό άχρηστο –χώμα και πλιθιά και λειψά ρούχα!...

Μήδεια: Να μου πει πως τα παιδιά που έκανε μαζί μου, θα τα 'χει ίσα με τ' άλλα, τα «βασιλικά», δεν θα 'ναι τα παιδιά της ξένης... Πώς θα κάνει γάμο με τον νόμο και θα 'ναι τα παιδιά του κληρονόμοι του βασιλιά...

Χαδούλα: Αστεφάνωτοι ήσασταν;

Μήδεια: (*Άγρια*) Γυναίκα του νησιού, κοντόμυαλη! Τα στέφανα και οι καρποί έχουν αξία; Δεθήκαμε με όρκους φοβερούς! Η Θέμιδα κι ο Δίας μάρτυρές μας! Μα όχι! Για την πόλη των αντρών, μετράει ο Νόμος των αντρών... Ο Νόμος των ανθρώπων...

Χαδούλα: Κι ο νόμος... τι να μαζέψει πρώτα; Και για τον φτωχό, άλλος είν' ο νόμος... Πιο καλός για τον πλούσιο...

Μήδεια: Κι ο Νόμος που θέλει τα παιδιά να είναι του άντρα; Τι έχεις να πεις γι' αυτό; Να τα κουβαλάς, ν' ανοίγεις σε κομμάτια δυο να τα γεννάς, να τα τρέφεις με το αίμα και το γάλα σου και τίποτ' απ' αυτά να μη μετράει! Στου άντρα, του πατέρα την εξουσία και τα παιδιά, να μεγαλώσουνε την πόλη!

Χαδούλα: Όλα! Όλα τα κουμάντα στου άντρα τα χέρια! Στου πατέρα! Και να πεις, πως είχαμε και πατέρα στο σπίτι!... Για τον κόσμο! Όλα για τον κόσμο!

Μήδεια: Τίποτα δεν του άφησα!

Χαδούλα; Τι έκαμες αρχόντισσα;

Μήδεια: Πρώτα με βοτάνια κι αλοιφές...-

Χαδούλα: Οου! Ξέρεις κι από βοτάνια; Μην ξέρεις για το σερνικοβότανο;

Μήδεια: (*Αγνοώντας τη*) ... άλειψα πέπλο λεπτότατο και χρυσοϋφασμένο. Και βούτηξα στο ζωμό τους στέμμα φανταχτερό! Και με τους γιους μου τα 'στείλα πεσκέσι στη νύφη...-

Χαδούλα: Με μπερδεψες τώρα...

Μήδεια: ... να στολιστεί για τον γάμο που της έπρεπε!

Χαδούλα: Πόσο κουράγιο έκαμες!

Μήδεια: Κι ως στολίστηκε, έλιωσε από φωτιά που δώσαν τα βοτάνια στο κορμί της!

Χαδούλα: Οουου! (*Φέρνει το χέρι στο στόμα τρομαγμένη.*)

Μήδεια: Κι ως πήγε ο βασιλιάς πατέρας της να τη σώσει, κήκε κι αυτός...

Χαδούλα: Οουου κακό!

Μήδεια: ...κι ύστερα τα παιδιά μου (*παύση*) ...τα παιδιά μου με μαχαίρι κάρφωσα...

Χαδούλα: (Σηκώνεται) Τα παιδιά σου; Γιατί κυρά μου δεν ξέκανες τον άτιμο; Με τα βοτάνια που λες πως ξέρεις... (Παύση) Αυτός σ' αδίκησε, όχι τα παιδιά!...

Μήδεια: (Έντονα) Ναι! Αυτός μ' αδίκησε! Αυτός με ντρόπιασε, αυτός με πρόδωσε, αυτός έκαμε να γελά μαζί μου ο τόπος με τους νόμους των αντρών! Αυτός θαρρούσε πως γυναίκα εγώ, δεν θα τολμούσα! Θα 'κλαιγα και θα σπάραζα και θα δεχόμουν ό,τι αυτός αποφασίζει για μένα!

Χαδούλα: Ναι... μα... (μικρή παύση) Τα παιδιά; Γιατί;

Μήδεια: Νομίζεις γυναίκα του νησιού δεν πόνεσα; Α! Χίλιες φορές στη μάχη να στεκόμουν, παρά στις γέννας τον τρόπο! (Πηγαινοέρχεται) Τα πρόσωπά τους, τα μάτια τους... (παύση) η φωνή τους, παιδική ακόμη, γλυκιά, χωρίς του άντρα την επιβολή... (παύση) όταν με κράζαν «μάννα», νομίζεις δεν δείλιασα;

Χαδούλα: Εμ; Δε θα δείλιασες;

Μήδεια: Κι όμως, το μαχαίρι το κάρφωσα στο στήθος τους! Τους έδωσα ζωή και τους την πήρα πίσω...

Χαδούλα: Μα... Να, λέω, αν τ' άφηνες να ζήσουν και...-

Μήδεια: Α! Μα δεν καταλαβαίνεις; Δεν ξέρεις τι Μοίρα τα περίμενε, που η μάννα τους σκότωσε τον βασιλιά και τη βασιλοκόρη;

Χαδούλα: Αυτό!... Όχι, αλήθεια, αυτό δεν το λογάριασα...

Μήδεια: Το λογάριασα εγώ! Εγώ που τα γέννησα και κάθε μαχαίριά μου στο κορμί τους μια γέννα ήταν ακόμη... (Παύση) Δεν θ' άφηνα τα σπλάχνα μου να τα σκοτώσουν οι Κορίνθιοι, να πάρουν εκδίκηση στων παιδιών μου τα σώματα... (Μικρή παύση) Καλύτερα από χέρι ξένο, το χέρι της μάννας να σηκώνει το μαχαίρι!...

Χαδούλα: Οουου!

Μήδεια: ...και να τα σώσει από τη Μοίρα τους τη βαριά...

Χαδούλα: Τώρα που το λες...

Μήδεια: Και του τα πήρα τα παιδιά! Δεν τον άφησα να τα κλάψει, να τα πλύνει και να τα στολίζει! Δικά μου, ΔΙΚΑ ΜΟΥ τα παιδιά, δικός μου ο πόνος κι ο δικός του διπλός, τριπλός και τρίδιπλος, να χάνει παιδιά γεννημένα κι αγέννητα και να μην έχει κορμί να κλάψει!

Χαδούλα: Τρομάζω που σ' ακούω...

Μήδεια: Νόμιζε αυτός πως το ερωτικό κρεβάτι που εγκατέλειψε μου σάλεψε τον νου...

Χαδούλα: Οουου! Πού καιρός για έρωτες;

Μήδεια: ...πως επειδή βρέθηκα χωρίς πατρίδα και δικούς δεν μπορώ να υπερασπιστώ τον εαυτό μου...

Χαδούλα: Τι να κάνεις; Σαν μείνεις μοναχιά... όλα μόνη σου...

Μήδεια: ...πως ο νόμος του υπερτερεί του όρκου του...

Χαδούλα: ...κι ο νόμος ζητάει όρκο...

Μήδεια: ...κι ότι, γυναίκα εγώ, θ' αφήσω να γελούν μαζί μου! Όχι! Εγώ γελώ μαζί του που δεν τα λογάρισε σωστά! Πονώ για τα παιδιά μου, μα δε μ' άφησε άλλο δρόμο...

Χαδούλα: Δύστυχη κι εσύ!... Κι έπειτα, κλαίω εγώ που είν' ο Μούρτος μου στα σίδερα... *(Αναστεναγμός)* Τουλάχιστον τον γλίτωσα απ' τη κρεμάλα...

Μήδεια: Δύστυχη... Μόνο εγώ; *(Παίρνει ένα κομμάτι από το παξιμάδι κατευθυνόμενη προς την εξώπορτα.)*

Χαδούλα: Δύστυχη κι εσύ, δύστυχη κι εγώ!... *(Χαμηλώνει το κεφάλι στην ποδιά της)* Δύστυχες όλες που γεννιόμαστε για να υπηρετούμε... Γονείς, παιδιά, εγγόνια... *(παύση)* ...κόσμο, νόμο... *(Παύση)* Και τι καταφέρνουμε; Μια τρύπα στο νερό...

Ακούγεται το ρολόι και μια αστραπή φωτίζει τον χώρο. Η Χαδούλα ψάχνει με το βλέμμα τη Μήδεια. Σηκώνεται, ελέγχει τη φωτιά, βάζει το τρίτο κούτσουρο. Επιστρέφει στη θέση της.

Χαδούλα: Εεεε! Τι νύχτα κι αυτή! Αξημέρωτη!... Μη μου 'φερε στοιχειά ο Κωνσταντής; *(Στρέφεται στο μωρό)* Εσύ τ' ακούς άραγε; Ου, και να τ' άκουγες! Θα 'λεγες, «Μάνα, πάρε με πίσω, κρύψε με, φάε με, μα στον κόσμο αυτό μη με βγάζεις!» Σε βγάλαν και Χαδούλα, έρμoooo! Μα ξέρω 'γώ γιατί η Αμέρσα όταν σε αεροβάφτιζε σ' το 'δωσε τ' όνομα: να πάρεις τα σουσούμια μου και να βαστάς! Κι εκείνος ο παπα-Ιακώβ, δεν τ' άλλαξε! Μόν' σε πάγωσε μ' ένα γκιούμι αγιασμό... Για χόρταση είναι; Θε μου, σ'χώρα με!... *(Σταυροκοπιέται)* Αααχ, μωρή Αμέρσα! Εσύ τουλάχιστον διάλεξες! Να μην ξεπετάξεις άλλα κορτσούδια 'δώ να βασανίζονται... Κι εσύ έρμο, πού τη βρήκες την ανάσα; Τόση ώρα σε πάλευα και κρεμόσουν σα σφαχτό, άψυχο, ματωμένο... Τι 'θελες κι ανάσανες; Πιο λίγο θα ματώσεις θαρρείς; *(μικρή παύση)* Η Αμέρσα τουλάχιστον διάλεξε... Μια μάνα λιγότερη, πολλές θυγατέρες λιγότερ...-

Η Ηλέκτρα πλησιάζει το τραπέζι.

Ηλέκτρα: Και ποιος σου είπε, γυναίκα του νησιού, ότι όλες οι γυναίκες είναι άξιες μάνες;

Χαδούλα: *(Αιφνιδιασμένα)* Ποια είσαι πάλι του λόγου σου;

Ηλέκτρα: *(Ακουμπάει τη στάμνα που κρατά στο πάτωμα. Τραβά και κάθεται στην τρίτη καρέκλα, την πιο κοντινή στη Χαδούλα.)* Ηλέκτρα είναι τ' όνομά μου. Κακοπαντρεμένη κόρη καταραμένης γενιάς, κόρη ανάξιας μάνας... *(Κατεβάζει τον μανδύα και αποκαλύπτει το κοντοκουρεμένο κεφάλι της.)*

Χαδούλα: *(Αντικρίζοντάς την από κοντά.)* Ου! Πού πήγαν τα μαλλιά σου! Και τα ρούχα σου... χειρότερ' απ' τα δικά μου δύστυχη!

Ηλέκτρα: Τα ρούχα μου και τα μαλλιά είναι το τελευταίο, για το οποίο ντρέπομαι, γυναίκα του νησιού... Ντροπή 'ναι η ίδια σου η μάνα να σε ντροπιάζει και να σου φέρεται σα δούλα...

Χαδούλα: Ου! Εμένα το λες; Άμα τη γνώριζες τη Δελχαρώ!...

Ηλέκτρα: Σκότωσε τον άντρα της;

Χαδούλα: Α, όχι! Μέχρι εκεί δεν έφτασ' η χάρη της...

Ηλέκτρα: Κυνήγησε τους γιους της;

Χαδούλα: Α, όχι! Τον γιο της, τον κανακάρη της, τον μοσχανάθρεψε και τον καλοπάντρεψε...

Ηλέκτρα: Πάντρεψε κόρη με άντρα που δεν της άρμοζε;

Χαδούλα: Εεεε, τώρα... Ο Γιάννης ο Φράγκος, ο άντρας μου, λέω, δεν ήταν και κανένα κελεπούρι... Η αλήθεια αυτή. Μα τουλάχιστον, χέρι δεν σήκωσε ποτέ του...

Ηλέκτρα: Κι αυτό τον κάνει άξιο; Γιατί να σε χτυπήσει;

Χαδούλα: Μην το λες!... Της Τασώς της Θεοδόσaiνας ο άντρας, μακρύ το 'χε το χέρι... Και κάθε φορά που η έρμη του γεννούσε κι άλλο θηλυκό... τρία του 'καμε και δυο σερνικά. Εεεε! Εκεί να διείς... Εγώ τα ξεγέννησα. Στο τελευταίο τον έδιωξα απ' την κάμαρη που μπήκε μέσα να τη χτυπήσει, μόλις του πρόλαβαν τα μικρά τα συχαρίκια... Τον είπα πως θα τα πω σε όλους, όχι που δεν τα ξέρουνε, πως μπορεί να έχει παράδες και καϊκι κι αμπέλια, αλλά η Τασώ... μαύρη ζωή... Πιο μαύρη κι απ' τη δική μου...

Ηλέκτρα: Ο πλούτος κι η εξουσία τον σκληραίνουν τον άνθρωπο...

Χαδούλα: *(Νεύει καταφατικά)* Εσύ όμως... Πώς;... Πώς ξέρεις τόσα;

Ηλέκτρα: Από βασιλική γενιά κρατώ, μη βλέπεις τα κουρέλια μου, κι η μάνα μου μ' έδωσε σ' έναν φτωχό γεωργό γυναίκα...

Χαδούλα: Και προίκα;

Ηλέκτρα: Προίκα; Τα προικιά μου τα χαίρονταν μ' αυτόν που μαζί σκοτώσαν τον πατέρα μου κι ύστερα αράδιασαν άλλα παιδιά, να κάνουν άλλη γενιά, δική τους...

Χαδούλα: Οουου! Κι εμένα η μάνα μου ό,τι ήθελε έκανε στο σπίτι μας... Δεν τον σκότωσε τον πατέρα μου, αλλ' αυτός... αγαθός ήταν... Ό,τι τον έλεγε το πίστευε... Και ξέρεις τι μου 'δωσε για να με κουκουλώσει; Το ετοιμόρροπο σπίτι στο Κάστρο και το Μποστάνι μπρος στον γκρεμό, που δεν έπεφτα να γκρεμιστώ! κι ένα χωράφι καλογερίκό, που το πάτησε ο γείτονας... Να στήσω σπιτικό!...

Ηλέκτρα: Σα να μου λες, σ' έδιωξε κι εσένα η μάνα σου απ' το σπίτι.

Χαδούλα: Όχι σα να σ' το λέω! Σ' το λέω! (Έντονα) Ποτέ της δε μ' ήθελε η κακούργα! Όλο τσιμπιές με πατούσε! (Παύση) Ξέρεις πώς μ' έλεγε; «Στριγλίτσα». Μόν' ο πατέρας μου μ' έλεγε «Χαδούλα» στ' όνομά μου... Κι ο αδερφός, ένα με τη μάνα, «Στριγλίτσα» άρχισε και μ' έλεγε κι αυτός...

Ηλέκτρα: Κι ο άντρας σου;

Χαδούλα: Ποιος; Ο Λογαριασμός; Τον διάλεξε ο αγαθός ο πατέρας μου γιατί του φάνηκε ήσυχος και νοικοκύρης, μα εκείνος... Ύπνος ολόρθος...

Ηλέκτρα: Και πώς σε φώναζε ο άντρας σου γυναίκα του νησιού; (Αγγίζει τα μύγδαλα.)

Χαδούλα: Όπως φωνάζουν όλες τις παντρεμένες. Με το βαφτιστικό ή το παρανόμι του αντρός τους... Εγώ Φραγκογιαννού, η κόρη μου Τραχήλαινα, η γειτόνισσα (Θεός σ'χωρέστ' την) Πετράκαινα... Πώς αλλιώς;

Ηλέκτρα: Μ' αυτό που σας έδωσαν όταν γεννηθήκατε.

Χαδούλα: Α, βασιλοκόρη! Γυναίκα γεωργού έγινες, μα τα βασιλικά σουσούμια δεν τα ξέχασες! Οι γυναίκες εδώ υπακούν τον άντρα τους!

Ηλέκτρα: Κι εσύ;

Χαδούλα: Οουουου! Αχ, χαχαχα! Ου! Εγώ αν άκουγα τον μακαρίτη τον άντρα μου, όχι να χτίσω σπίτι, όχι να παντρέψω κόρη, ούτε βρακί θα είχα να φορώ! Αχ, χαχαχα! (Δακρύζει απ' το γέλιο. Σκουπίζει με την ποδιά της τα μάτια της)

Ηλέκτρα: Κλαις;

Χαδούλα: Απ' τα γέλια... Έπαψα να κλαίω καιρό τώρα. (Παύση) Τι ωφελεί; Ας με κλαίγανε καλύτερα την ώρα που γεννήθηκα... (Παύση) Να δεις, γι' αυτό κλαίνε πιο δυνατά τα κορίτσια όταν γεννιούνται! Κλαίνε γιατί γεννιούνται...

Ηλέκτρα: Μεγάλη πίκρα κρύβεις γερόντισσα...

Χαδούλα: Μικρή προίκα – μεγάλη πίκρα... Έτσι πάει...

Ηλέκτρα: Σ' ακούω τόση ώρα κι όλο για την προίκα μιλάς...

Χαδούλα: Ε, άμα δεν έχεις να δώσεις... Αραδιάζει ο κόσμος κορίτσια και δεν έχει να δώσει τα πρεπούμενα. Κι αν βάλεις και το τράχωμα; Οουουου; Δεν φτάνουν δυο ζωές

να δουλεύεις να προικίσεις το καθένα... Κι άμα έχεις πολλά; Γιατί αραδιάζεις πολλά; Τι να τα κάμεις άμα δεν έχεις; Ε, βάλ' τα στο ντουλάπι...

Ηλέκτρα: Βασανισμένη θα'σαι...

Χαδούλα: Δύστυχη γυναίκα είμαι... Παλεύω σαν γυναίκα και σαν άντρας μαζί μια ζωή, ανεβαίνω, ανεβαίνω, ανεβαίνω ανήφορο και τελειωμό δεν έχω... Τουλάχιστον η Αμέρσα μου, η άλλη μου κόρη, δεν θέλει γάμο και παιδιά κι ας τη λεν γεροντοκόρη...

Ηλέκτρα: Κι εγώ δεν έχω παιδιά.

Χαδούλα: Γλίτωσες...

Ηλέκτρα: Ο άντρας μου είν' άντρας μου μόνο απέναντι στον νόμο.

Χαδούλα: Πώς αυτό;

Ηλέκτρα: Ο άντρας μου ήξερε τη γενιά του και τη δική μου. Ήξερε το πένθος μου για τον γονιό μου. Δεν μ' άγγιξε. Με σεβάστηκε.

Χαδούλα: Το πένθος... Άμα χάνεις γονιό αγαπημένο... *(Παύση)* Ο γέρο-Σταθαρός μπορεί να μ' αδίκησε, μα δεν το'κανε προς κακού... Έναν ήσυχο άνθρωπο σαν κι αυτόν ήθελε να μου δώσει... Μετρημένο... Η άλλη όμως... Η Δελχαρώ, η μάγισσα... *(Άγρια)* Αν μπορούσε να μην πεθάνει, δηλητήριο θα 'πινε για να μου το βυζιάξει... *(Παύση)* Στου πατέρα μου το μνήμα ανάβω ακόμα το καντήλι όταν ανεβαίνω απάνω για βοτάνια. *(Παύση)* Στης Δελχαρώς... *(Παύση)* Ας στραβωθεί στα σκοτάδια που της πρόπουνε...

Ηλέκτρα: Στα αιώνια σκότη ας γυρνούν οι ανάξιες μάνες...

Χαδούλα: *(Τρομαγμένη)* Γιατί το λες αυτό; Κι εγώ σαν κλείσω τα μάτια μου, στα σκοτάδια θα γυρνώ; Ανάξια μάνα δεν είμαι που δεν μπορώ να παντρέψω τα άλλα μου τα κορίτσια; *(Παύση)* Τι τα 'κανα κι εγώ; Κι αφού τα γέννησα, τι δεν τα 'πνιγα στην κούνια; Αφού είχα δει ότι με τον Λογαριασμόν, λογαριασμός δεν γίνεται...

Ηλέκτρα: Ανάξια μάνα δεν είναι αυτή που παλεύει μόνη να σώσει ό,τι σώζεται... Ανάξια είν' αυτή που διώχνει όπως όπως τα παιδιά της και σα σφαχτό τον άντρα της κόβει για να πέσει στην αγκαλιά άλλου άντρα...

Χαδούλα: Η μάνα η δική σου;

Ηλέκτρα: Τη μάνα τη δική μου, που πικρή μου 'δωσε γέννα, μαζί τον αδερφό μου την ξέκανα, εκδίκηση ζητώντας για του γονιού μας τον χαμό...

Χαδούλα: Οουουουου! Τα παιδιά τη μάνα να ξεκάνουν;

Ηλέκτρα: Σαν ο αδερφός μου γύρισε από κει που τον φυγάδευσαν μην τον σκοτώσει ο νέος της άντρας, έστειλα ψεύτικο μήνυμα στη μάνα μου πως είμαι λεχώνα.

Χαδούλα: Ἦρθε;

Ηλέκτρα: Ἦρθε. *(Παύση)* Ἦρθε να με δει... Και να με καμαρώσει... στην άθλια ζωή μου, μακριά απ' το παλάτι που γεννήθηκα.

Χαδούλα: Η Δελχαρώ ούτε απ' έξω απ' τη γωνιά μου δεν καταδέχτηκε να περάσει... Κι αν πεις για λεχωνιές; Μόνη από το πρώτο μέχρι το τελευταίο που το 'πιασα στα τελειώματά μου... Σάμπως το περίμενα; Και να 'χω άλλα έξι να τρέχουν ένα γύρω και το Κρινιώ στο βυζί... Η Αμέρσα τα μάζευε, κι ας μην ήταν η μεγάλη μου, και τα 'βαζε να φαν και τα 'βαζε να κοιμηθούν, όσο εγώ λεχώνευα και κρυφοκεντούσα για ταΐσουμε το νέο στόμα...

Ηλέκτρα: Τον αδερφό μου εγώ τον ψύχωσα. Το χέρι μου το χέρι του κρατούσε σταθερό, να τρυπήσει τον λαιμό της μάνας...

Χαδούλα: Ποτέ δεν σκέφτηκα... *(Παύση)* Ψέματα. Το σκέφτηκα... Σκέφτηκα πως της Δελχαρώς της άξιζε άγριος θάνατος... Κι εγώ να της χτυπώ κατάμουτρα ό,τι δεν έκανε για μένα κι ό,τι κρυφά της έκλεψα εγώ... Κι από το κομπόδεμα κι από την τέχνη της με τα βοτάνια... Ούτε μ' αυτήν με προίκισε... Την κρυφοκοιτούσα και μοναχή μου μάθαινα...

Ηλέκτρα: *(Σαν να μην την άκουσε)* ...κι έλεγε η μάνα ότι δεν έφταιγε για του γονιού μου τον χαμό... Ότι αυτός της πήρε την αδερφή μου και τη θυσίασε για ν' αρχίσει ο πόλεμος...

Χαδούλα: Μήπως δεν είναι πόλεμος αυτό το βάσανο κάθε μέρα;

Ηλέκτρα: Ότι αυτός της έφερε Τρωαδίτισσα παρθένα σκλάβα και την έβαλε στο κρεβάτι του... Κι ότι τόσα της έκανε, που να τον τιμωρήσει έπρεπε...

Χαδούλα: Ε, άμα την έκανε τέτοια πράγματα;

Ηλέκτρα: *(Αγριοκοιτάζοντάς την)*: ...Όμως, μετά, εμάς μας έδωξε γιατί ήξερε ότι το αίμα το πατρικό που τρέχει στις φλέβες μας θα ζητούσε εκδίκηση...

Χαδούλα: Και πώς...

Ηλέκτρα: Και το αίμα το δικό της που κυλούσε στις φλέβες μας μίλησε, γιατί κι εγώ σαν κι εκείνη με δόλο την παρέσυρα...

Χαδούλα: Θες...

Ηλέκτρα: Και του αδερφού μου το χέρι οδήγησα όταν έκλεισε τα μάτια του γιατί ήξερε ότι το μαχαίρι του τρυπούσε τη μάνα.

Χαδούλα: Κι αν τα παιδιά σου εσέν...-

Ηλέκτρα: Δεν έχω παιδιά, Χαδούλα. Η γενιά μου είναι καταραμένη. Ας πάντουν εδώ τα παιδιά.

Χαδούλα: Χωρίς παιδιά, χωρίς έννοιες...

Ηλέκτρα: Την ίδια μου τη μάνα σκότωσα... Είμαι άξια να γεννήσω;

Χαδούλα: Εσύ... όμως...

Ηλέκτρα: Ας μ' έπνιγε στη γέννα, απ' το να κουβαλώ τέτοιο κρίμα.

Χαδούλα: Όμως..., αν εσύ...

Ηλέκτρα: Ότι στραβά αρχίζει πρέπει να τελειώνει Χαδούλα. *(Σηκώνεται από την καρέκλα, παίρνει την τελευταία μπουκιά από το παξιμάδι. Καλύπτει με τον μανδύα το κεφάλι της. Πιάνει τη στάμνα και στρέφεται προς την πόρτα).*

Χαδούλα: Φεύγεις;

Ηλέκτρα: *(Μισογυρίζει)* Φεύγω. Ό,τι είχα να πω το είπα.

Χαδούλα: *(Βιαστικά)* Βασιλοκόρη; Δε μ' είπες τ' όνομά σου...

Ηλέκτρα: *(Στρέφεται, την κοιτάζει.)* Ηλέκτρα με λένε. Κι όσο φως κρύβει τ' όνομά μου, τόσο σκοτάδι βαραίνει την ψυχή μου...

Ακούγεται ρίψη κεραυνού. Η λάμψη φωτίζει απότομα το δωμάτιο.

Χαδούλα: *(Κοιτάζοντας τον ουρανό)* Ου, πια! Θα μας κάψεις! *(Γυρνώντας προς την εξώπορτα)* Όμως, εσύ Ηλέκτρ... *(Δεν υπάρχει κανείς. Ακούγεται πιο δυνατή βροχή.)* Λύσσαξες τρεις μέρες τώρα να ρίχνεις νερό... Λες και θα ξεπλυθούν οι αμαρτίες μας... *(Πάει στο παράθυρο, τραβά την κουρτίνα)* Έφεξε... *(Επιστρέφει στο τραπέζι. Το παρατηρεί)* Μήτε γλυκό - μήτε μύγδαλο... Μόν' το παξιμάδι φάγανε... Λες κι έχουμε συχώριο... *(Σταυροκοπιέται)* Πώς το ξέχασα εδώ πάνου;

Κάθεται πάλι στην καρέκλα με σταυρωμένα χέρια. Ακούγεται ο κόκορας σχεδόν μαζί με την καμπάνα.

Χαδούλα: Σε λίγο θα 'ρθει η Αμέρσα να λούσουμε το μικρό. *(Ακούγεται το ροχαλητό του Κωνσταντή.)* Εεεε, θα το γκρεμίσεις το σπίτι πια... Χρρρρ *(Την πήρε ο ύπνος. Τινάζεται στην καρέκλα της.)* Το νερό, είπ' η Δελχαρώ είναι στα γκιούμια μπροστά στο τζάκι. Χρρρρ *(Σχεδόν κοιμάται. Πότε μονολογεί, πότε ροχαλίζει.)* Κι αυτό το δόλ... χρρρρ... *(Μικρή παύση)* Καλύτερα να μη ζούσ... χρρρρ *(Μικρή παύση)* Ποιος το ξέρει τι Μοίρα το μοίραναν... φσςς χρρρ *(Παύση)* Τι όνειρα έβλ... χρρρρ *(παύση)* σα να ψήλωσε ο νους... χρρρρ

Το κεφάλι της πέφτει βαρύ μπροστά. Κοιμάται.

Τέλος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Beaton R., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- Betalli M., «Το παράδοξο μοντέλο: η Αθήνα και η δημοκρατική πόλη», στο Ουμπέρτο Έκο (επιστ. επιμ.), *Αρχαία Ελλάδα*, τ. 1, μτφρ. Βασ. Πατίκα, εκδ. ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α. Ε., Αθήνα 2018.
- Blundell S., *Γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Λ. Ι. Χατζηφώτη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.
- Campbell J., *Ο ήρωας με τα χίλια πρόσωπα. Ο Ρόλος του Ήρωα στην Παγκόσμια Μυθολογία*, μτφρ. Θ. Σιαφαρίκας, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα 2001.
- Cantarella E., «Η θέση της γυναίκας στην Αθήνα της κλασικής εποχής», περ. «*Αρχαιολογία*», τευχ. 21, Νοεμβρ. 1986, σσ. 14-18, στο <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/21-3.pdf>
- Cantarella E., *Οι γυναίκες της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Π. Δημάκης, Παπαδήμας, Αθήνα 2005.
- Flacelière R., *Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Γερ. Βανδώρου, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1990.
- Fantham Elaine, Foley Helene, Peet Kampen, Natalie Boymel, Pomeroy Sarah B., Shapiro Alan H., *Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο*, μτφρ. Κ. Μπούρας, Πατάκης, Β' έκδοση, Αθήνα 1994.
- Hall Edith, *Inventing the Barbarian, Greek Self-Definition through Tragedy*, Claredon Press, Oxford 1991.
- Harms R. D., *The Development of the Anti-hero in the American novel: 1883 – 1962, a Thesis presented to the Department of English and the Graduate Council Kansas State Teachers College of Emporia*, in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Arts, August 1965, στο <https://dspacep01.emporia.edu/bitstream/handle/123456789/3144/Harms%201965.pdf?sequence=1>.
- Jardine J. G., *The development of the anti-hero*, Midwestern State University, Wichita Falls, Texas, 1971. Στο https://msutexas.contentdm.oclc.org/digital/collection/thesis_coll/id/526/.

- Kitto H.D.F, *Η Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Λ. Ζενάκος, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, Β' έκδ. Αθήνα 1976.
- Lesky A., *Η τραγική ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων*, τ. Β', μτφρ. Ν. Χουρμουζιάδης, MIET, Αθήνα 2003.
- Lesky A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγ. Τσοπανάκη, εκδ. Δέσποινα Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014.
- Mastronarde J. D., *Ευριπίδου Μήδεια*, μτφρ. Δ. Γιωτοπούλου, Πατάκης, Αθήνα 2018.
- Montanari F., *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: από τον 8^ο αι. π.Χ. έως τον 6^ο αι. μ. Χ.*, μτφρ. Αιμ. Μαυρουδής, Univercity Studio Press, Αθήνα 2008.
- Mossé C., *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μτφ. Στεφανής Αθανάσιος, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2004.
- Mossé C., *Πολιτική και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Κ. Μπούρας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Oakley A., *Sex, Gender and Society*, Gower Publishing Company Limited England, 1985.
- Pomeroy S., *Goddesses, whores, wives and slaves*, Mackays of Chatham Ltd, Chatham, Kent, Great Britain 1975.
- Rabinowitz N. S., *Anxiety veiled: Euripides and the traffic in women*, Ithaca, N.Y. Cornell University Press, 1993.
- Romilly J. De, *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Μίνα Καρδαμίτσα - Ψυχογιού, Εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα 1997.
- Saunier Guy (Michel), *Εωσφόρος και Άβυσσος – Ο προσωπικός μύθος του Παπαδιαμάντη*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 2011.
- Sommerstein A., *Αρχαίο ελληνικό δράμα και δραματουργοί*, μτφρ. Αρετή Χρήστου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.
- Vitti Mario, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, έκδ. Α', Οδυσσέας, Αθήνα 1978, Β' ανατύπωση 1992.
- Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Αθανασιάδου Κ., *Μορφές γυναικών σε νεοελληνικές μεταφράσεις της Μήδειας του Ευριπίδη: Μια ποιητική της εκδίκησης*, Διδακτορική διατριβή στο ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2020.

- Αλεξανδρή-Βρανά Ελ., *Η Αθήνα του 19^{ου} αι. και η συμβολή της Ευρώπης στην πολιτιστική της εξέλιξη*, Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, Αθήνα 2002.
- Αντμάν Μ. Ε., *Βία και Πονηριά, Άντρες και γυναίκες σ' ένα ελληνικό χωριό*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990.
- Βαρίκα Ελένη, *Η εξέγερση των κυριών*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2007.
- Βουκελάτου Μ., «Ευριπίδη Μήδεια: Πολιτικοί και δικαιοί θεσμοί στον καμβά μιας βάρβαρης ενορχήστρωσης θανάτου», στο *Pro Justitia: Ηλεκτρονική Επετηρίδα Νομικής Σχολής ΑΠΘ*, τομ. 6 (2023), στο <https://ejournals.lib.auth.gr/projustitia/issue/view/1141>
- Γιαννάτη Ευδοκία, *Εφημερίς των Κυριών (1887-1917): αναπαραστάσεις και επαναπροσδιορισμοί γυναικείων ταυτοτήτων στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο: απόψεις διδασκαλισσών για τη γυναικεία εργασία*, Διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2020, στο <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/47676?locale=el>
- Γκασούκα Μ., «Ώψεις θηλυκότητας και “γυναικείος λόγος” σε ανδρικές αναπαραστάσεις: Η “Μήδεια” του Ευριπίδη και η “Φόνισσα” του Παπαδιαμάντη», στο Θ. Γραμματάς - Γ. Παπαδόπουλος, *Τραγικό και Τραγωδία την εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Διάδραση, Αθήνα 2011.
- Γκασούκα, Μ., *Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη*, Διδακτορική διατριβή, στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1996.
- Γκιρτζή Μ., «Γαμήλια έθιμα της αρχαιότητας και η θέση της γυναίκας στο γάμο», περ. *«Αρχαιολογία»*, τευχ. 109, Δεκ. 2008, σσ. 52-60, στο <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/109-10.pdf>.
- Γουλφ Βιρτζίνια, *Τρεις Γκινέες*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Δασκαλάκης Ι. Δημ., *Εισαγωγή στη Σύγχρονη Κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2014.
- Δεληκωστόπουλος Στ., *Η Γυναίκα όταν χτιζόταν ο πολιτισμός*, εκδ. Λιβάνης, Αθήνα 2007.
- Δερτιλής Γ. Β., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1750-2015*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018.
- Διαμαντάκου-Αγάθου Αικ., «Θέατρο της Αρχαιότητας Α': Το θεατρικό έργο του Αισχύλου», στο <https://opencourses.uoa.gr/courses/THEATRE102>,

Διαμαντόπουλος, Α., *Η πολιτική μαρτυρία του ερωτικού μύθου στην τραγωδία*, Αυτοέκδοση, Αθήνα 1978.

Εταιρεία Παπαδιαμαντικών Σπουδών, <http://www.papadiamandis.net>

Κακριδής Ι. Θ. (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 3^{ος} *Οι ήρωες - τοπικές παραδόσεις*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.

Καλογερόπουλος Κ., «Γυναίκες-δουλεία-δημοκρατία στην αρχαιοελληνική κοινωνία», *Archive*, 3, (13 Ιαν. 2007), σσ. 41-50 στο [DOI:10.5281/zenodo.4579403](https://doi.org/10.5281/zenodo.4579403), [ARK:/13960/t6m14ck1j](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:5:1-63868-p0071-9),

Καραγιάννης Γ., εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, *Ο Έρως στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων*, ειδική έκδοση για «Το Βήμα», ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ ΑΕ, Αθήνα 2019.

Καργάκος Ι. Σ., *Η πολιτική σκέψη του Παπαδιαμάντη*, εκδόσεις Αρμός, 3^η έκδοση, Αθήνα 2006.

Κοπιδάκης Μ. Ζ., «Εν λόγω ελληνικά...», Ίκαρος Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 2003.

Κοττ Γιαν, *Σαίξπηρ, ο σύγχρονός μας*, μτφρ. Αλέξ. Κοτζιάς, εκδ. Ηριδανός, Αθήνα 1970.

Κουράκης Ν. Ε., *Η «ΦΟΝΙΣΣΑ» ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ. Μια εγκληματολογική και ποινική προσέγγιση*, 2006, στο <https://www.ebooks4greeks.gr/%CE%B7-%CF%86%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CF%83%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B7>.

Λεκατσάς Παναγής, *Ευριπίδου Μήδεια - Κύκλωψ - Άλκηστις*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ.

Λεκατσάς, Π. «Η Μήδεια του Ευριπίδη. Η μορφή και το δράμα», στο *ΘΕΑΤΡΟ* [Δίμηνη Θεατρική Επιθεώρηση], περίοδος Β', τεύχος 31, Γενάρης - Φλεβάρης 1973, στο: https://www.academia.edu/28007944/%CE%9B%CE%95%CE%9A%CE%91%CE%A4%CE%A3%CE%91%CE%A3_%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%93%CE%97%CE%A3_%CE%97_%CE%9C%CE%AE%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CE%B1_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%95%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B7_%CE%97_%CE%BC%CE%BF%CF%81%

CF%86%CE%AE_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%B
F_%CE%B4%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%B1

- Μαμαλούγκος Γ. Ν., *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Βιογραφικά*, 2011, στο <https://www.papdiamantis.org/cv6/47-cv-full>
- Μαντάς, Α., (2009). «Βιογραφία Παπαδιαμάντη», στο *100 Μεγάλοι Έλληνες. Οι κορυφαίοι όλων των εποχών*, τ. 3^{ος}, ΣΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ, Αθήνα 2009.
- Μερακλής Μ., *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
- Μήττα Δήμητρα, *Μορφές και Θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Μυθολογίας*, 2012, λήμμα «Μήδεια», στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/magicians/page_004.html#toc007
- Μουλάς Παναγιώτης, «Εισαγωγή». Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Αυτοβιογραφούμενος*, Ερμής, Αθήνα 1974. Στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/literature_history/search.html?details=66
- Μπαστιά Ε., *Ευριπίδου Μήδεια*, εκδ. Άετός, Αθήναι 1940.
- Μπαχτίν Μ., *Έπος και Μυθιστόρημα*, μτφρ. Γ. Κιουρτσάκης, εκδ. Πόλις, 1995.
- Μπούτουρας Αθανάσιος Χ., *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικώς ερμηνευόμενα*, Αθήνα 1912, στο https://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/5/4/a/metadata-02-0000563.tkl&do=188344_w.pdf&pageno=183&pagestart=1&width=121&height=736&maxpage=239&lang=en
- Νέστλε Βίλχελμ, *Από τον Μύθο στον Λόγο*, μτφρ. Άννα Γεωργίου, εκδ. «γνώση», Αθήνα 2010.
- Νικολαΐδης Δ. και Γρηγοράς Χ., *Ευριπίδου Ανδρομάχη*, τυπογραφείον της Έπταλόφου, έν Κωνσταντινουπόλει, 1868.
- Νικολαΐδης Δ. και Γρηγοράς Χ., *Ευριπίδου Μήδεια*, τυπογραφείον της Έπταλόφου, έν Κωνσταντινουπόλει, 1868.
- Νίτσε Φρ., *Η γέννηση της τραγωδίας*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2008.
- Παπαδιαμάντης Αλ., «*Η Φόνισσα*», στο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (επιμ.), *Άπαντα*, τόμος 3^{ος}, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1984.

- Παπαχρίστου Αθανάσιος, Μαροπούλου Μαρίνα, Χέλμης Ανδρέας, *Δίκαιο και Λογοτεχνία*, Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015.
- Παρίσης Ιω. - Παρίσης Νικ., *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», Αθήνα 2020.
- Πετρίδης Αντ., «“Ως εις καθρέπτην”: μια επισκόπηση των χρήσεων του Βαρβάρου στην τραγωδία του Ευριπίδη», 2018, στο <https://antonispetrides.wordpress.com/2018/05/07/euripides-barbarian/>
- Πετρίδης Αντ., «Ο Ευριπίδης, η τραγωδία, και οι σπουδές Φύλου (Gender Studies)», 2013, στο https://antonispetrides.wordpress.com/2013/01/12/euripides_gender/.
- Πετρίδης Αντ., «Για τη “Μήδεια” του Ευριπίδη (1): αμφίσημη Μήδεια, αμφίθυμοι θεατές, 2012, στο https://antonispetrides.wordpress.com/2012/01/26/medea_1_ambiguity/.
- Πετροπούλου Α., «Οικογενειακοί δεσμοί» στο Α, Μηλιός κ.ά., *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα 2000.
- Πολίτης Νικ., *Παραδόσεις*, τ. Α΄, εκδ. Γράμματα, χ.τ. 1994.
- Σακελλαρίου Μ. Β., *Η Αθηναϊκή δημοκρατία*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999.
- Σαχίνης Α., *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, ε΄ έκδοση, Αθήνα 1980.
- Σηφάκη Ε., *Σπουδές Φύλου και Λογοτεχνία*, Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, στο <https://hdl.handle.net/11419/5721>
- Σηφάκη Ε. «Σπουδές Φύλου», Παρεμβάσεις, εφ. «Αυγή», 18.07.2023, στο https://www.avgi.gr/parembaseis/454702_spydes-fyloy?amp
- Σταμούλης Ανδρ., *Η γυναίκα στις ελληνορθόδοξες κοινότητες του ελλαδικού χώρου*, (17^{ος}-19^{ος} αι.), Διδακτορική Διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2021.
- Στεφανόπουλος Θ. Κ., μτφρ. *Ευριπίδη Μήδεια*, εκδ. Κίχλη, Αθήνα, 2012.
- Συκουτρής Ι. (επιμ.), *Αριστοτέλους Περί Ποιητικής*, μτφρ. Σ. Μενάρδος, εκδ. Εστία, Αθήνα 2008.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη, Γ. «Η ειδυλλιακή διάσταση της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη. Μερικές παρατηρήσεις και προτάσεις», στο *Το*

σχοίνισμα της γραφής. Παπαδιαντ(ολογ)ικές μελέτες, Gutenberg, Αθήνα 2014.

ΦΕΚ 18/2/1983, τχ, 1^ο, αρ, φύλλου 25.

Χατζηγεωργίου Παναγιώτα Μ., *Οι μεταμορφώσεις του αντιήρωα στο νεοελληνικό μυθιστόρημα: Από την Πάπισσα Ιωάννα στα Βαμμένα κόκκινα μαλλιά*, Διδακτορική Διατριβή στο Τμήμα Φιλολογίας ΕΚΠΑ, Αθήνα 2021.

Χατζημαυρουδή Ε. Χ., «Η Μήδεια του Ευριπίδη και η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη. Μια απόπειρα παράλληλης ανάγνωσης», στο *ΣΙΠΙΣ* 7 (2003-2007), σσ. 131-157.

Χειμωνάς Γ. (μτφρ.), *Ευριπίδη Μήδεια*, εκδ. Καστανιώτη, 5^η έκδοση, Αθήνα 1998.

Σχετικά με τα χωρία του Αριστοτέλη που χρησιμοποιήθηκαν (*Αριστοτέλους, Αθηναίων Πολιτεία*, 57,3 || *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, 7.7. 1150b 15 || *Πολιτικά* I, 1252a24-b14, 1252a30-31, 1259a37-b10, 1260a 5-13, 1260a3-24, 1260b12-25) αντλήθηκε υλικό από:
<https://aristotelistes.cti.gr/admin/bookSelection>,
<https://www.physics.ntua.gr/mourmouras/greats/aristoteles/politika.html>,
https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=76&page=11.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.